

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ TOPLUMSAL ALGI ARAŞTIRMASI

NEBİ MİŞ, SERDAR GÜLENER, İPEK COŞKUN,
HAZAL DURAN, M. ERKUT AYVAZ

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ TOPLUMSAL ALGI ARAŞTIRMASI

COPYRIGHT © 2016

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları 68
I. Baskı: 2016
ISBN: 978-605-4023-75-2

Uygulama: Hasan Suat Olgun
Baskı: Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Caddesi No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüp İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 1106
Washington D.C., 20036 USA
Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Kahire

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen Flat No 19 Cairo EGYPT
Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985 | @setakahire

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ TOPLUMSAL ALGI ARAŞTIRMASI

Nebi Miş, Serdar Güleler, İpek Coşkun, Hazal Duran, M. Erkut Ayvaz

Katkıda Bulunanlar
Serencan Erciyas, S. Hüseyin Öztürk

SETA

SIYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI
FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH
مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية

İÇİNDEKİLER

TAKDİM | 7

ÖZET | 11

GİRİŞ | 15

15 Temmuz Darbe Girişimine Giden Süreç | 15

15 Temmuz Darbe Girişiminin Organizasyonel Yapısı | 19

SAHA ARAŞTIRMASININ YÖNTEMİ | 25

MEYDANLARIN PROFİLİ | 29

SAHA ARAŞTIRMASI BULGULARI | 35

I. 15 Temmuz Akşamı Sokağa Çıkma Motivasyonu | 35

II. Darbe Girişiminin Failleri Kim? | 38

III. Darbe Girişimini Başarısız Kılan Etkenler | 41

IV. Darbenin Engellenmesinde ve

Toplumun Mobilizasyonunda Erdoğan Liderliği | 43

V. 15 Temmuz Sonrası TSK'ya Bakış | 46

VI. FETÖ'ye Bakış | 50

VII. Toplumun Darbe Hafızası ve 15 Temmuz Darbe Girişimi | 52

VIII. Muhalefet Partilerinin 15 Temmuz Darbe Girişimine

Yönelik Tutumlarına Bakış | 54

IX. Camilerden “Sala” Verilmesine Bakış | 56

X. Kendini Güvende Hissetme Durumu | 57

XI. Darbeciler ve Destekçileri ile Hesaplaşma | 59

a. Siyasal Hesaplaşma 59

b. Hukuksal Hesaplaşma 61

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE DEMOKRASİ NÖBETLERİNDE
SOSYAL MEDYANIN RÖLÜ | 69

SONUÇ | 75

TAKDİM

---

15 Temmuz Cuma gecesi Türkiye, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) içine uzun süre boyunca sızan Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) darbe girişimine tanık oldu. Ordunun ve pek çok kurumun içerisinde kadrolaşmış bu terör örgütünün mensupları; Genelkurmay Başkanlığı, Emniyet Birimlerine, MİT, TRT ve TÜRK-SAT başta olmak üzere ülkenin kritik kurumlarının bir kısmını ele geçirmeye çalışarak kanlı bir darbe girişiminde bulundular. Tarihte eşi benzeri görülmemiş bir şekilde TBMM'yi dahi bombalayan teröristler, tanklarla insanları ezerek ve helikopterlerden halkın üzerine ateş açarak kendi ülkesinin insanını şehit ederken; Türkiye'ye karşı ihanet içerisinde bulunduklarını göstermiş oldular.

Teröristlerin tüm ihanetlerine ve gözü dönmüştüklerine karşı zafer; tanka, tüfeğe, uçağa ve bombalara karşı koyan Türk milletinin oldu. Darbe girişimi halkın demokratik tepkisi ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğiyle püskürtüldü. Türkiye halkının siyasi görüşü ve etnik kökeni fark etmeksizin kendi kurumlarına, demokrasisine, seçtiği siyasetçilerine ve kendi karar verme yetkisine nasıl titizlikle sahip çıktığına tüm dünya şahit oldu. Kendi rolünü mesiyane bir şekilde kutsayan irrasyonel bir anlayışa sahip FETÖ üyelerinin bu girişimi Türkiye tarihinde ve siyasetinde kara bir leke olarak yerini aldı. Türk halkı bu girişimin cezasının verilerek Türkiye'de darbeler tarihinin mühürlenmesi gerektiği üzerine ortak bir kanaat ortaya koydu.

Türkiye kökleri Osmanlı dönemine dayanan ancak Cumhuriyet döneminde de devam eden birçok askeri darbe girişimi ile yüzleşmek zorunda kaldı. Bundan önceki darbe girişimleri başarılı olsun ya da olmasın Türkiye siyasal hayatında kalıcı birtakım sonuçlar bırakarak darbe kültürünün sürekliliğini sağlamıştır. Her

askeri darbenin gerçekleşmesinde dış destek faktörü merkezi bir yer edinmiştir. Diğer taraftan askeri darbe girişimini gerçekleştiren her cunta kendinden önceki darbelerden cesaret alarak benzer teknik ve yöntemleri kullanmıştır. Darbenin meşruiyetinin oluşması için kimlik grupları arasındaki çatışmaları bahane etmiştir. Darbe sürecinde ve sonrasında darbeciler sivil bürokrasi, aydınlar ve bazı siyasi partilerin desteğini arkasına alarak demokratik yönetimlere el koymuşlardır. Darbenin ardından kendi vesayet mekanizmalarının devamının sağlanmasında ve yerleşmesinde yasal ve kurumsal mekanizmayı ona göre dizayn etmişlerdir. Böylece siyasi alanı sömürgeleştirerek toplumsal alanı da içerecek şekilde vesayet düzenini sürekli hale getirmişlerdir.

Vesayet mekanizmalarının sivil siyasal alandaki etkinliğinden dolayı Türkiye AK Parti iktidarına kadar asker-sivil ilişkilerinde normalleşemedi. AK Parti iktidarında bu normalleşmenin sağlanabilmesi için birçok yasal ve kurumsal dönüşüm gerçekleştirdi. Hatta Türkiye’de bir askeri darbenin mümkünlik şartlarının ortadan kalktığına yönelik yaygın bir kanaat oluştu. Ancak 50 yıla yakın ordunun içerisine sızmış sapkın bir inanca sahip FETÖ, daha önceki cunta girişimlerinin bazı yöntemlerini kullanarak 15 Temmuz’da kanlı bir darbe girişiminde bulundu. Bu darbe girişimi her ne kadar daha önceki cunta yöntemlerinin bazı unsurlarını kullansa da motivasyonunu Fethullah Gülen’in mesiyani öğretilerinden aldı. Böylece sadece bir darbe girişimi olmanın ötesinde terör yöntemlerini de kullanarak bir isyan hareketi başlattı. Kendi ülkesine ve milletine savaş açtı.

Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), ilk andan itibaren darbecilere karşı net bir şekilde duruşunu ortaya koydu. Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan’ın “darbeci teröristlere karşı sokakları ve meydanları doldurmaya” davet eden çağrısına uydu. Aynı zamanda bir düşünce kuruluşu olarak rapor, analiz, perspektif ve yorumlarla sürece dair farklı dillerde çalışmalar yayımladı. Bu çalışmalarda özellikle cuntacı darbe teşebbüsünün hareket planı ve mantığı, Batı medyası ve kamuoyunun darbe girişimine yönelik tavırları, kamu kurumlarının FETÖ üyelerinden arındırılması ve darbe girişiminin ekonomik etkileri üzerine yoğunlaşıldı. Ayrıca güvenlik sektörünün yeniden yapılanmasına yönelik olarak çalışmalarına hız verdi.

Elinizde bulunan “15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması” raporu da SETA’nın darbe girişiminin ilk günlerinden itibaren ortaya koyduğu nitelikli yayınların en geniş kapsamlısıdır.

Bu rapor, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında vatandaşların sokağa çıkış motivasyonlarını öğrenmek amacıyla örneklem olarak seçilen Ankara, İstanbul, İzmir, Trabzon, Adana, Sakarya ve Eskişehir illerinde 18-24 Temmuz tarihleri arasında 146 kişi ile gerçekleştirilen saha araştırmasının sonuçlarını içermektedir. Bahsedilen 7 ilde demokrasi nöbetlerine katılan kişilerle derinlemesine mülakat ve odak grup yöntemleriyle gerçekleştirilen saha araştırmasında kişilere; 15 Tem-

muz gecesi sokağa çıkma motivasyonları, sokakta yaşadıkları deneyimler, sokakta kalma süreleri, darbe girişiminin başarısız olması, FETÖ ve dış güçler ilişkisi, darbe girişimi sonrasında siyasi iktidarın mücadelesi, muhalefet partilerinin darbe girişimine yönelik tutumları, FETÖ'nün darbe girişimindeki rolü, darbe girişiminden önce FETÖ'ye bakış, TSK'ya ve emniyet güçlerine bakış, darbe girişimi sonrasında FETÖ'ye ve girişimi gerçekleştiren diğer unsurlara karşı mücadele yöntemleri hususlarında bakış açılarını ölçmeye yönelik sorular soruldu. Katılımcılar yaş, cinsiyet ve siyasi görüş açısından dengeli bir dağılıma uygun olarak seçilmeye çalışıldı. Görüşmelerden çıkan sonuçlar SETA araştırmacıları tarafından titizlikle analiz edilerek hızlı bir şekilde raporlandı ve kamuoyuna sunuldu.

SETA olarak 15 Temmuz darbe girişimine yönelik çalışmalarımız bundan sonra da devam edecektir. 15 Temmuz darbe girişimine ve bu girişimin toplumsal yansımalarına yönelik bu ve benzeri çalışmaların gerekli olduğunu vurgularken araştırmanın yürütülmesinde önemli bir rol oynayan araştırmacılarımıza ve asistanlarımıza teşekkürlerimi sunuyorum. Raporun ortaya çıkmasında büyük emek veren ve sahada mülakatları gerçekleştiren Faruk Yashçimen, Abdullah Erboğa, Dilruba Toklucu, Mümine Barkçin, Salihe Kaya, Rifat Öncel, Bilgehan Öztürk, Sibel Düz, Hilal Barın, Sümevra Yıldız, Elif Madakbaş Gülenler, Fikret Topal ve Büşra Kepenek'e katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. SETA olarak bu çalışmayı 15 Temmuz gecesinde darbecilere karşı destansı bir mücadele veren milletimize, şehitlerimize ve gazilerimize ithaf ediyoruz.

Prof. Dr. Burhanettin Duran
SETA Genel Koordinatörü

YÖNETİCİ ÖZETİ

- Mülakatlar İstanbul, Ankara, İzmir, Eskişehir, Sakarya, Adana ve Trabzon olmak üzere 7 il ve 9 farklı meydana 18-24 Temmuz tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.
- 146 katılımcı ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. En çok katılımcının bulunduğu il İstanbul'dur.
- Meydanlar ağırlıklı olarak AK Parti'liler ve ülkücülerden oluşan sağ seçmen yoğunluğuna sahiptir.
- Katılımcılar 15 yaş ve üzeri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır ve katılımcıların yarıdan fazlası üniversite mezunudur. Meydanlara katılımı kadın ve erkek oranı birbirine yakındır. Demokrasi nöbetlerine katılanların birçoğu ailesi ile birlikte meydanlara gelmektedir.
- Araştırmada örneklem çeşitliliği için CHP'nin Taksim mitingine de katılım sağlanmış, CHP'li seçmenlerle mülakatlar yapılmıştır.
- Farklı sosyolojik ve siyasal arka plana sahip olmalarına rağmen, katılımcılar arasındaki birlik ve beraberlik duygusunu ayakta tutan temel değerlerin "vatan" sevgisi olduğu görülmektedir.
- Katılımcıların hemen hepsi darbe girişiminin baş failini FETÖ olarak görmektedir. Birçok kişi FETÖ'nün ülke için tehlikesini 17-25 Aralık süreci ile birlikte fark ettiğini belirtmektedir. Ancak ülke için FETÖ'nün bu kadar tehdit oluşturabileceğini 15 Temmuz darbe girişimi ile anladıklarını özellikle vurgulamaktadırlar.
- Araştırmada elde edilen bulgulara göre FETÖ'nün dış güçlerle işbirliği yaptığını söyleyenlerin sıklıkla işaret ettikleri ülke ABD'dir.

- 15 Temmuz gecesi sokağa çıkma motivasyonunda 1) Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın insanlara sokağa çıkma çağrısının, 2) TRT'de darbe bildirisinin okunmasının, 3) Camilerden salaların okunmasının etkili olduğu gözlenmiştir.
- Farklı siyasal tabanlardan gelen 146 katılımcının hemen hepsi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın o geceki kriz yönetimini ve süreçteki liderliğini darbenin başarısızlığını sağlayan en önemli etkenler olarak ifade etmiştir.
- 15 Temmuz gecesi Başbakan, bakanlar ve bazı kuvvet komutanlarının televizyonlarda yaptığı açıklamalar temkinli ve soğukkanlı bulunmuştur.
- Katılımcılar, TSK'ya karşı oldukça sağduyulu bir yaklaşım sergilemektedir ve TSK'nın geriye kalanı ile TSK içinden bu darbe girişimine karışan FETÖ unsurlarını birbirinden ayırmaktadırlar.
- Muhalefet partilerinin 15 Temmuz darbe girişimine yönelik tutumlarında katılımcılar öncelikle MHP'nin sonrasında CHP'nin duruşunu beğendiklerini ifade etmiş, HDP'nin darbeye karşı gecikmeli tavrı ise özellikle HDP seçmeni katılımcılar tarafından bile eleştirilmiştir. Ayrıca CHP ve HDP'ye yönelik darbe karşıtı organizasyonların içinde yeterince olmadıklarına yönelik bir eleştiri de mevcuttur.
- Darbe sonrası muhalefet ve iktidar arasındaki işbirliği önemli ve değerli görülmektedir. Bu anlamda muhalefetin ve iktidar blokunun yakınlaşmasının oluşacak muhtemel yeni krizleri önlemede etkili olacağının altı çizilmektedir.
- Bütün katılımcılar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın o gece camilerden sala okutulması kararını doğru bulmuştur.
- 20 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamış olduğu 3 aylık OHAL kararını farklı yaştan ve siyasal görüşten katılımcıların tamamı desteklemiştir.
- İnsanları demokrasi nöbetlerinde meydanlarda toplayan ana nedenlerden birinin darbe girişiminin toplumda yarattığı güvensizlik duygusu olduğu ifade edilmişse de katılımcıların yarıdan fazlası Türkiye'de kendilerini güvende hissettiklerini belirtmiştir.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın darbe girişiminin gerçekleştiği gece özel bir uçakla Atatürk Havalimanı'na inmesi insanların özgüvenlerinin yükselmesinde önemli bir unsur olmuştur.
- Darbenin önlenmesine yönelik tüm toplumun verdiği tepkide, Türkiye siyasetinde darbelere karşı oluşan negatif toplumsal hafızanın etkisi vardır. Adnan Menderes'in bir darbe sonucu idam edilmesinin hatırlanması ve Erdoğan'a yönelik benzer bir girişim yapıldığı vurgusu bu bağlamda önemlidir.
- Darbenin önlenmesinde Türkiye'de orta sınıfın genişlemesi ve toplumsal ve siyasal özgüveninin yükselmesinin rolü büyüktür.

- AK Parti'nin uzun dönemli iktidarında birçok krizle yüzleşerek mücadele etmesi ve farklı sınamalardan geçmesi, onun siyasal öğrenme ve kriz çözme becerisini geliştirmiştir. Bu durum en net şekliyle 15 Temmuz darbe girişiminin önlenmesinde ortaya çıkmıştır.
- AK Parti'nin 27 Nisan e-muhtırasına verdiği tepki ve Erdoğan'ın 17-25 Aralık sonrası FETÖ yapılanması ile mücadelesinin önemi bu darbe girişimi sürecinde daha iyi anlaşılmıştır.
- Darbecilerin, Türkiye'de eski darbe dönemlerinin tam aksine kendilerine destek verecek blokları bulamamaları, medyanın çoğullaşması, bürokrasinin dönüşümü, darbelere karşı bilinçli bir entelektüel sermayenin oluşmasıyla doğrudan ilgilidir.
- Katılımcılar siyasal iradedden, girişimde rol alan aktörlerle ilgili kararlı bir mücadele ve hesaplaşma sürecinin yürütülmesini talep etmektedir.
- Benzer olayların yaşanmaması için başta istihbarat ve emniyet kuruluşları olmak üzere devletin çeşitli kademelerinde yeniden yapılanmaya gidilmesi gerektiği savunulmaktadır.
- FETÖ bağlantısı nedeniyle kurum ve kuruluşlarda yapılan tasfiyelere ilişkin olarak katılımcıların üzerinde durdukları hususların başında, bu tasfiyelerin hukuksal açıdan geçerli ve güvenilir kanıtlara dayanarak yapılmasının gerekliliği gelmektedir.
- Darbecilerin yargılanması noktasında katılımcıların yarısından fazlası idam cezası talep etmektedir. 15 Temmuz gecesi sokağa çıkanların büyük çoğunluğu muhtemel bir idam cezası kararını desteklemektedirler.
- İdamı cezasını destekleyenlerin büyük çoğunluğu idam kararının Öcalan'ı da kapsamaması gerektiğini vurgulamıştır.
- Olası bir idam cezası kararına olumsuz ya da çekimser bakanlar adil yargılanma hakkının gerektiği gibi korunamayacağı endişesini taşımaktadırlar.
- Katılımcıların bir kısmı darbecilere idam cezası verilmesini savunmakta fakat konjonktürel şartlar gereği bunun çok da mümkün olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla böyle düşünenlerin verilecek ceza noktasında ikinci tercihleri müebbet hapis cezasıdır.

GİRİŞ

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNE GİDEN SÜREÇ

Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) 50 yıllık bir sürede çeşitli dini söylemleri kullanarak gizli hedefler içinde devletin tüm kurumlarına sızmıştır. Amaçlarını gerçekleştirmek için en önemsedığı kurumlardan birinin, silahlı gücü elinde bulunduran TSK olduğu gelinen süreçte daha net ortaya çıktı. Cemaatten terör örgütüne yaşanan metamorfozda Türkiye'deki İslami Hareketler içerisinde FETÖ ortaya çıkışından itibaren farklı bir konumda olmuştur. Diğer dini örgütlenmelerle ilişkilerini hep sınırlı tutmuştur. Hiyerarşiyi, örgütlü olmayı ve başkalarının yaşamını kendi örgütsel amaçlarına feda edebilmeyi, mistik ve sapkın yöntemlerle takipçilerinin gündeminde tutan bu hareket zaman içerisinde büyük bir insan, bağlantı ve finans temerküzünü gerçekleştirmiştir.¹ 15 Temmuz'da yaşanan cinnet halinin gösterdiği ise bu örgütün ne derece vahşileşebileceğinin ve motivasyonunun pür pragmatist bir vahşete dönüştüğünün somut delili olmuştur.

Yaşanan metamorfozu daha iyi görebilmek için FETÖ lideri Fethullah Gülen'in 11 Mart 1966'da İzmir başvaizliğine atandığı tarihten bugüne yaşanan kırılmaları doğru okumak gerekmektedir. Bu anlamda 1971'de tutuklanıp dört ay hapiste kaldığı döneme kadar grubun dini bir cemaat görüntüsü ile faaliyetleri sürdürdüğü ifade edilebilir. 1971'den sonraki süreçte özellikle eğitim kurumları ve STK'lar aracılığıyla kurumsal örgütlenme çalışmaları başlamıştır. 1972'de takipçilerinin sayısında artış yaşanmaya başlamış, 1978'de kurulan Akyazılı Vakfı ilk önemli STK görünümlü çalışmaları olmuştur.²

1. Burhanettin Duran, "Gülen Cemaati ve Sünni Kodların Kaybı", *Star Açık Görüş*, 29 Aralık 2013.

2. Akyazılı Orta ve Yüksek Eğitim Vakfı, <http://akyazili.org.tr>.

1970'lerin başında Necmettin Erbakan liderliğinde yükselen Milli Görüş hareketine muhalif bir tavır alan Gülen örgütünün aynı dönemde alternatif siyasal tercihi Demirel olmuştur. Ancak 1980 darbesiyle Başbakan Süleyman Demirel'in görevden alınması ile Gülen ve ekibi de Demirel'e desteğini çekmiş, *Sızıntı* dergisinin Ekim 1980 sayısında yayımlanan "Son Karakol" isimli yazısı ile darbecilere alenen destek verdiğini açıklamıştır.³ Bu desteği sayesinde 1980'den 1997'e kadar Türkiye'de laik çevreler tarafından Milli Görüş'e alternatif bir "ılımlı İslam" çizgisi olarak koruma altında kalmıştır.

Bu sürece kadar Nur Cemaati olarak bilinen grupta⁴ dağılmalar yaşanmaya başlamış, yurtlarında ve evlerinde Said-i Nursi'ye ait Risaleleri okutan Gülen grubu, kimseden izin istemeden bu kitaplarda sadeleştirmeler ve tahrifat yaparak Nur Cemaati içinde büyük tepki çekmiştir.⁵ Ayrıca Said Nursi'nin özellikle Emirdağ ve Kastamonu Lahikalarında Nur talebelerine yapmış olduğu siyasetten uzak kalma düsturu da Gülen ve ekibi tarafından çığnenmiştir. Yaşanan bu olaylar Gülen takipçilerinin Nur Cemaatinden tamamen soyutlanmasına neden olmuştur.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından Gülen örgütü, Balkanlar'da ve Orta Asya'da yeni kurulan devletlerde okullar kurmaya başlamıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Özal ve hükümet dış politikada bir yumuşak güç ve kamu diplomasisi faaliyeti olarak gördüğü bu okulların açılmasını desteklemiştir. 1997 yılında dinlerarası diyalog adı altında kiliselerle iletişim kurmaya başlamışlardır. 1994 seçimlerinde Refah Partisi'nin ve İslamcılığın yükselmesiyle beraber Fethullah Gülen de yükselmiştir. Fakat kendisini, radikal olarak tanımladığı Refah Partisi'nin karşısında olan, ılımlı bir İslam yorumu olarak göstermiş ve bu konumlanma üzerinden Türkiye'de bazı çevrelerden ve Batı'dan destek bulmuştur. Toplumun değişik kesimlerinden birçok insan söz konusu döneme kadar irticacı, gerici olarak gördüğü F. Gülen'i Refah Partisi karşısında bir denge unsuru olarak görmeye başlamıştır.⁶ Gülen ve ekibi Erbakan ve İslamcı çizginin ortaya koyduğu yerli İslami yaklaşımlara karşı alternatif "ılımlı İslam" kavramını piyasaya sokmuş ve bu yaklaşımın Kemalist-Laik Türkiye ile hiçbir kavgasının olmadığını her fırsatta dile getirerek esas hedefini perdelemiştir. 28 Şubat sürecinde de bu çizgisini bozmamış, 1980 darbesinde gösterdiği tavra benzer şekilde darbeci askerlerle birlikte olduğunu bir kez daha açık bir şekilde dile getirmiştir.⁷

3. "Fethullah Gülen'in 12 Eylülcülere Destek Yazısı", *Sabah*, 10 Mayıs 2015.

4. Hatem Ete, "Gülen ve Takipçilerini Tanımlama Zor(unlu)luğu", *Sabah Perspektif*, 1 Şubat 2014.

5. "Bediüzzaman'ın talebesinden Gülen'e son uyarı", *Sabah*, 16 Mart 2014, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/03/17/bediuzzamanin-talebesinden-gulene-son-uyari>

6. Ruşen Çakır "1990'lı Yıllarda Gülen Kendisini RP'nin İlimli Alternatifi Göstererek Destek Aldı", *Medyascope Tv*, 26 Temmuz 2016, <http://medyascope.tv/2016/07/26/1990li-yillarda-gulen-kendisini-rpnin-ilimli-alternatifi-gostererek-destek-aldi>, (Erişim tarihi: 3 Ağustos 2016).

7. Mehmet Ali Birand'ın Gülen Röportajı, https://www.youtube.com/watch?v=0V7E5K_yzSY, (Erişim tarihi: 3 Ağustos 2016).

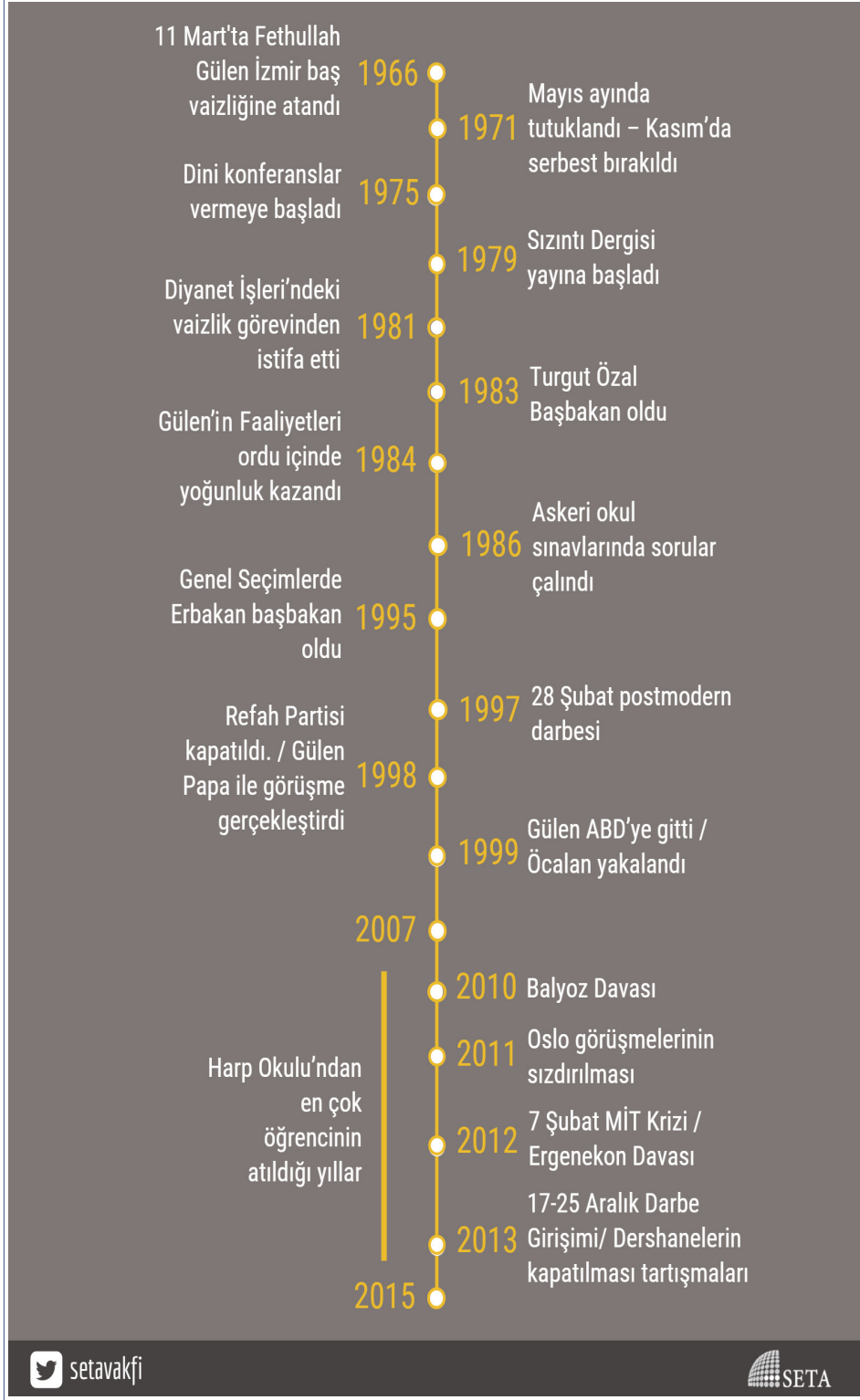
Aynı dönemde kendisine bağlı okulları devletin hizmetine sunabileceğini ifade ederek postmodern darbecilere bağlılığını göstermiştir. 28 Şubat sonrasında Öcalan'ın da yakalanmasıyla aynı yılda, 1999'da Fethullah Gülen Amerika'ya gitmiştir.

27 Nisan 2007'de TSK tarafından yayımlanan e-muhtıra sonrasında ve 14 Mart 2008'de AK Parti'nin kapatılması girişimlerinde, devletin vesayet sistemiyle mücadelesine destek verme görüntüsü altında Gülen ve takipçileri, çoğu zaman sınav sorularını da çalarak –sonradan anlaşıldığı üzere– devletin stratejik kurumlarına sızmışlardır. Bu dönemde emniyet, ordu ve yargıda örgütlü bir şekilde güçlendiler. İlmî İslam'ın süvarileri olarak kendilerini tanımlayan bu ekip özgüven zehirlenmesi ile, AK Parti iktidarının vesayetle mücadele politikasını manipüle ederek, Balyoz ve Ergenekon davalarını kendi amaçlarına ulaşmak için kullandılar. Ardından Kürt meselesinin çözümüne direnç göstererek binlerce kişinin tutuklanmasında yargı ve emniyet teşkilatı içindeki yapılanmasını kullandılar. Ardından devletin istihbarat örgütüne sızmada sorun yaşadıkları için MİT Müsteşarını tutuklamaya çalıştılar. Balyoz ve Ergenekon davaları ile ordu içinde istedikleri konumu elde etmelerinin ardından 17-25 Aralık süreci olarak bilinen dönemde ise AK Parti iktidarına karşı darbe girişiminde bulundular. Bu girişim aynı zamanda siyasal alandan AK Parti kadrolarının tasfiye edilerek örgütün kendi bürokratik yapılanmaları üzerinden bir siyasal alan dizaynına yönelikti. Sonuç olarak bu girişimlerinin ardından Türkiye'nin geniş toplum kesimleri tarafından Gülen örgütünün tamamen istihbari, adli ve operasyonel bir boyuta dönüştüğü anlaşılmış oldu.

1980'li yıllardan bu yana örgütlenme temayülü gösteren bu grup sivil kimliğinden tamamen kopmuş ve 15 Temmuz darbe girişimi ile birlikte terörist bir örgüt olarak katliamlara girişmiştir. Gülen örgütü kendini uzun süre sivil bir inisiyatif olarak tanımlasa da bünyesinde “milis güçler” barındırarak “gizli bir yapılanma” ile belirli bir hedef için konumlandığı sonradan anlaşılmıştır.⁸ 15 Temmuz 2016'da Fethullah Gülen örgütüne bağlılıkları netleşmiş cuntacıların kanlı darbe girişimiyle Gülenistler terör yöntemlerini de kullanmaktan kaçınmamışlardır.

8. Fahrettin Altun, “Gülen Hareketinin Değişen Algısı”, *Sabah Perspektif*, 11 Ocak 2014.

ŞEKİL 1. FETÖ'NÜN 50 YILLINA BAKIŞ

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN ORGANİZASYONEL YAPISI

15 Temmuz Darbe Girişimi ve TSK İçindeki FETÖ Örgütlenmesi

FETÖ tarafından 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe girişiminin büyüklüğünün, örgütün organizasyonel yapısının niteliği ile yakından ilgili olduğu belirtilmelidir. Oldukça profesyonel ve uzun yılları kapsayacak biçimde gerçekleştirilen yapılanmanın başında Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) gelmektedir. 15 Temmuz darbe girişimi örgütün özellikle emniyet ve yargı başta olmak üzere sızdığı devlet kurumları dışında özellikle TSK içinde tahmin edilenden çok daha güçlü bir örgütlenmeye ve operasyonel güce sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Darbe girişiminin arkasında bıraktığı sisli hava içinde bu girişime dair yapılan yorumların ve yazılanların (bu çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla) yeni bilgilerle geliştirilmeye muhtaç olduğu göz önüne alınmalıdır. Ancak ortaya çıkan tablonun işaret ettiği en önemli husus, darbe girişiminin ana aktörünün FETÖ'nün TSK içindeki uzantıları ve onlarla hareket eden bir grup TSK mensubunun olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla darbe girişimini gerçekleştiren organizasyonu ortaya koymak bir anlamda FETÖ'nün TSK içinde nasıl bu kadar güçlü bir konuma geldiğini de meydana çıkaracaktır.

FETÖ Hakkındaki İki Savcılık İddianamesi ve Darbe Girişimine Giden Süreç

15 Temmuz darbe girişimine gelen sürecin analiz edilebilmesi için Cumhuriyet Savcılıkları tarafından hazırlanan iki önemli iddianamenin oldukça açık kanıtlar sunduğu ifade edilmelidir. Bunlardan ilki Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan “Paralel Yapı Ana İddianamesi”⁹ FETÖ'ye karşı bugüne kadar hazırlanmış en kapsamlı ve “çatı” iddianame olarak dikkat çekmektedir.

İkinci iddianame ise İzmir Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanan İzmir'deki askeri casusluk soruşturmasında çeşitli usulsüzlükler yaparak sahte delil üretildiği iddialarıyla ilgili Fethullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanması'na (FETÖ/PDY) dair hazırlanan ve İzmir İkinci Ağır Ceza Mahkemesine gönderilen iddianamedir.¹⁰

FETÖ İzmir Askeri Casusluk İddianamesi, 15 Temmuz darbe girişiminin hızlandırıcısı olarak dikkat çekmektedir. İzmir'deki askeri casusluk soruşturmasında yapılan usulsüzlükleri merkeze alan bu iddianamede Fethullah Gülen, örgütün bir numarası olarak dikkat çekmektedir. İddianamede ayrıca 25'i tutuklu

9. Selahattin Günday, “‘Paralel Yapı’ Ana İddianamesi: Gülen Yarı Tanrı Gibi...”, *Aljazeera*, 19 Temmuz 2016. Bundan sonraki kısımlarda bu iddianameden “FETÖ Çatı İddianamesi” biçiminde bahsedilecektir.

10. “İzmir'deki FETÖ/PDY'ye İlişkin İddianame Tamamlandı”, *Akşam*, 15 Nisan 2016. Bundan sonraki kısımlarda bu iddianameden “FETÖ İzmir Casusluk İddianamesi” biçiminde bahsedilecektir.

81 sanık hakkında Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) ilgili maddeleri kapsamında başta silahlı terör örgütü kuruculuğu, yöneticiliği, üyeliği, örgüt faaliyetleri kapsamında devlet ve ülkenin bütünlüğünü bozmak, hukuka aykırı kişisel verileri kaydetmek, iftira, kamu görevlisinin resmi evrakta sahteciliği, kişisel verileri hukuka aykırı ele geçirmek ve yaymak, özel hayatın gizliliğini ihlal, suç delillerini yok etmek, gizlemek, değiştirmek ve suç uydurmak gibi iddialar yer almaktaydı.¹¹ Soruşturmanın derinleştirilmesi ile TSK içindeki çok sayıda rütbeli FETÖ mensubunun deşifre edilmesi imkanı söz konusu olmuştur. Bu isimler arasında albay ve yarbay gibi rütbeli personel dışında general rütbesindeki askerlerin de olması o güne kadar TSK içindeki FETÖ yapılanmasının büyüklüğünü göstermesi açısından dikkate değerdir.¹²

FETÖ İzmir Casusluk İddianamesi'nin kapsamı kadar iddianamenin hazırlanış sürecinin de FETÖ'nün TSK içindeki mensuplarının deşifre edilmesini kolaylaştıracak ipuçları verdiği söylenebilir. Soruşturmayı yürüten Terör ve Örgütlü Suçlar Soruşturma Bürosu'ndan sorumlu Başsavcı Vekili Okan Bato, soruşturma kapsamında Genelkurmay'a yazılan 75 müzekkereye cevap alınmadığını, bunun en önemli nedeninin FETÖ'cü subayların korunması ve himaye edilmesi olduğunu, bunu sağlayan kişilerin başında ise Genelkurmay Başkanlığı eski Adli Müşaviri Muharrem Köse'nin geldiğini belirtmiştir. Hatta Köse'nin bu görevden alınmasının ardından yerine gelen Albay Oğuz Akkuş'un da benzer biçimde hareket ettiğine dikkat çekmiştir.¹³ Nitekim darbe girişimi sonrası süreçte Başsavcı Vekili Bato'nun işaret ettiği gibi Köse'nin girişimin organizasyonundaki ana aktör olduğu görülmüştür.¹⁴

FETÖ İzmir Casusluk İddianamesi'nin kabul edilmesinin ardından 16 ve 17 Temmuz günlerinde iddianamede adı geçen askerlerin gözaltına alınmaya başlanacağını FETÖ tarafından haber alınması ile birlikte darbe girişiminin başlatıldığı görülmektedir.¹⁵ Dolayısıyla söz konusu iddianamenin bu girişimin zamanlamasını etkileyen başlıca nedenlerden olduğu ifade edilmelidir.

Darbe girişiminin zamanlamasına dair dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli hususun darbe girişiminin her yıl Ağustos ayı içinde yapılan Yüksek Askeri Şura (YAŞ) toplantısından hemen önceye denk gelmesidir. Nitekim Başsavcı Vekili Bato'nun açıklamalarından anlaşılabacağı üzere TSK içinde FETÖ mensuplarına yapılacak operasyon YAŞ toplantısından sonrası için planlanmış fakat ülke çapında gerçekleştirilen diğer operasyonlarda önemli darbe alan ve YAŞ'ta komu-

11. "İzmir'deki FETÖ/PDY'ye İlişkin İddianame Tamamlandı", *Akşam*, 15 Nisan 2016.

12. Murat Yeşiltaş ve Necdet Özçelik, "Turkey's Stillborn Junta Coup Attempt", *SETA Analysis*, Sayı: 19, (Temmuz 2016).

13. "TSK'da FETÖ Temizliği Tepeden Başlıyor", *Yeni Şafak*, 14 Temmuz 2016.

14. "Hain Kalkışmayı Planlayan İsim Muharrem Köse Tutuklandı", *Sabah*, 19 Temmuz 2016.

15. "Darbeciler Hafta Sonu Gözaltına Alınacaktı", *Milliyet*, 19 Temmuz 2016.

ta kademesinden hatta ordudan uzaklaştırılacağı öngörülen örgüt mensuplarının buna karşı bir girişimde bulunabilecekleri ihtimali üzerine erkene alınmıştır.¹⁶

FETÖ çatı iddianamesi FETÖ İzmir Casusluk İddianamesi'nden farklı olarak örgütün TSK içindeki konumu ile örgütün genel yapısı arasındaki bağın fotoğrafını göstermektedir. Bu iddianame örgütün lideri Fethullah Gülen'in de içinde bulunduğu 73 sanık hakkında Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından hazırlanmış, Ankara 4. Ağır Ceza Mahkemesine gönderilmiş ve Mahkeme tarafından kabul edilmiştir.¹⁷ İddianamenin en önemli özelliğinin FETÖ'nün organizasyonu ve yöntemlerini ortaya koyması olduğu söylenebilir.

FETÖ Mensuplarının TSK'ya Sızması

Örgüt mensuplarının TSK'ya sızmada kullandığı en temel yöntemi askeri okullara giriş sınavlarının sorularının çalınarak sınava giren öğrencilere verilmesidir. Buna ilişkin örgüt faaliyetlerinin 1971 yılından itibaren başladığı, 1986 yılından itibaren ise yoğunluk kazandığı görülmektedir.¹⁸ Bu yıldan itibaren TSK'dan atılan bazı askeri öğrencilerin uzaklaştırılması da bu gerekçeye dayandırılmıştır. Eski Hava Kuvvetleri Komutanlığı Askeri Savcısı Hakim Albay Ahmet Zeki Üçok verdiği bir mülakatta bugün albay ve tuğgeneral rütbesinde olan darbeci askerlerin rütbeleri dikkate alındığında askeri okullara girdikleri tarihin 1980'li yılların ikinci yarısına denk geldiğini ifade etmiştir.¹⁹ Üçok, o yıl yapılan sınavda yaklaşık 250 adayın Türkçe sorularını tam yaptığını, bunlardan 40-50 tanesinin atıldığını, geri kalanların ise “kazanmak” amacıyla TSK'da tutulduğunu belirtmektedir. Ancak bu tarihten itibaren FETÖ unsurlarının TSK içindeki faaliyetlerinin arttığı görülmektedir.

FETÖ'nün TSK içine sızma girişimlerinin başladığı tarihler, 15 Temmuz'da darbe girişiminde bulunan subayların rütbeleri dikkate alındığında önemli bir ipucunu ortaya koymaktadır. Zira bu girişim içinde yer alan albay ve tuğgenerallerin kariyer sürelerine bakıldığında yukarıda bahsedilen tarihlerden itibaren askeri okullara girdikleri sonucuna ulaşılabilir.²⁰

Dönemin Ergenekon ve Balyoz soruşturmaları da FETÖ'cülerin TSK içine yerleşmelerini kolaylaştırmıştır. FETÖ mensuplarının TSK içinde özellikle üst kademeye yükselmelerini sağlayan bu soruşturmaların mevcut kadroların etkisiz hale getirilerek yerlerine FETÖ'cülerin geçmesini sağladığı söylenebilir. Bu durum Paralel Yapı Ana İddianamesi'nde de açıkça belirtilmekte, Ergenekon

16. “Darbeciler Hafta Sonu Gözaltına Alınacaktı”, *Milliyet*, 19 Temmuz 2016.

17. İddianame 22 Temmuz 2016 tarihinde kabul edilmiştir. İlk duruşmaların 22-25 Kasım 2016 tarihleri arasında yapılması kararlaştırılmıştır.

18. İrfan Bozan, “Kritik Yıl 1986”, *Aljazeera Türk*, 20 Temmuz 2016.

19. “Askere Sızma 1986'da Fark Edildi Ama...”, *Hürriyet*, 20 Temmuz 2016.

20. “Darbeci Askerler TSK'ya Nasıl Sızdı?”, *Hürriyet*, 18 Temmuz 2016.

ve Balyoz davalarının askerin sivil denetim altına alınmasından çok TSK'ya egemen olunması için FETÖ tarafından kullanıldığına işaret edilmektedir.²¹ Bu usulsüzlüklerin anlaşılmasının ardından TSK içinde yapılması planlanan değişikliklerin de askerin motivasyonu üzerinde olumsuz etki yapacağı söylemi üzerinden yine FETÖ tarafından engellendiği aynı iddianamede geçen bir diğer husustur.²²

Hem askeri okullara giriş sınavlarında çalınan soruların dağıtılması hem de çeşitli hukuki süreçler üzerinde manipülasyonda bulunmak suretiyle çok sayıda FETÖ'cünün TSK içine sızmış olduğu görülmektedir. 15 Temmuz darbe girişiminin arkasında yer alan FETÖ'cü organizasyonun ana omurgasının, darbe girişimini bu yöntemlerle sızan mensupları aracılığıyla organize ettiği anlaşılmaktadır.

---

21. "Çatı İddianame Kabul Edildi", *Vatan*, 22 Temmuz 2016.

22. "Çatı İddianame Kabul Edildi".

ŞEKİL 2. 15 TEMMUZ GECESİ YAŞANANLAR

16.00

MİT'e Kara Havaçılık Okulunda olağandışı bir hareketlenme olduğu istihbaratı ulaştı. MİT teyit ettiği istihbaratı Genelkurmay'a iletti. **MİT Müsteşarı Hakan Fidan** Genelkurmay'a gelerek **Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar** ile bir görüşme gerçekleştirdi. Genelkurmay Başkanı, Genelkurmay 2. Başkanı Yaşar Güler ve Kara Kuvvetleri Komutanı Salih Zeki Çolak ile gerçekleştirdiği toplantıda alınacak gerekli tedbirleri görüştü. Türkiye genelinde askeri tüm uçuşlar yasaklandı, birliklere kışla dışına çıkılmaması emri verildi.

21.00

Genelkurmay karargâhında rehin alınan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar ile çeşitli yerlerde rehin alınan darbe karşıtı kuvvet komutanları ve generaller **Akıncı Üssü**'ne götürüldü. Darbeye destek vermeye "ikna" edilmeye çalışılan komutanlar darbecilerin örgüt lideri Fetullah Gülen ile görüşürülmek istendi. Komutanların ilk andan karşı çıktığı bu girişime karşı rehin alınmaktan kurtulan Özel Kuvvetler Komutanı Zekai Aksakallı ve 1. Ordu Komutanı Ümit Dündar gibi generaller, ellerindeki güçler ile karşılık vermeye başladı. 5 asker darbeciler tarafından şehit edildi.

22.00

Genelkurmay Başkanlığı'nda silah sesleri duyulduğu ve İstanbul'da köprülerin kapatıldığı haberleri yayıldı. Darbeciler havalimanları, televizyon kanalları, iletişim bağlantı noktaları ve devlet kurumları gibi stratejik öneme sahip noktaları ele geçirmeye başladı.

22.30

MİT, Gölbaşı Özel Harekat, Ankara II Emniyet Müdürlüğü ve darbeye katılmayan güvenlik güçlerine F-16, taarruz helikopterleri, tank ve ağır silahlarla saldıran darbeciler Ankara'da 56, İstanbul'da 5, Marmaris'te 2 polisi şehit etti, 140 polisi yaraladı.

23.05

Başbakan Binali Yıldırım bir televizyon kanalına telefonla bağlanarak "Askerin içindeki bir grubun kalkışma girişiminin söz konusu" olduğunu bildirerek buna karşı gerekli adımların atıldığını ifade etti.

23.50

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli darbe teşebbüsü karşısında hükümetin yanında olduklarını açıkladı, Bahçeli'den sonra peş peşe açıklamalarda bulunan muhalefet partileri genel başkanları ve temsilcileri darbe karşısında olduklarını ilan etti.

00.05

TRT'de "**Yurtta Sulh Konseyi**"nin korsan darbe bildirisi okutuldu. **TÜRKSAT** tarafından engellenen yayın, saat 03.00 civarı TRT'nin darbecilerden halk ve polis tarafından temizlenmesi sonrası normale döndü. **CNN Türk, DigiTürk, Turkuaz Medya** gibi medya kuruluşlarına saldırı/saldırı girişiminde bulunan darbeciler kontrol edemedikleri yayını kesmek için **TÜRKSAT**'ın Gölbaşı tesislerine saldırdı, 2 kişiyi şehit etti.

00.25

Bir televizyon kanalına cep telefonundan görüntülü olarak bağlanan **Cumhurbaşkanı Erdoğan**, "ülkeye ait uçağı, helikopter, tankı kullanarak milletin üzerine gelmenin bedelinin çok ağır" olacağını belirterek milleti meydanlara davet etti, kendisinin de milletin yanına geleceğini duyurdu. Erdoğan'ın daveti sonrası sokaklarda darbeye karşı mücadele eden sivilin sayısı arttı.

00.40

Demokrasisini ve vatanını korumak için sokağa çıkan insanlar Ankara'da Kızılay Meydanı, Genelkurmay karargâhı, MİT yerleşkesi, Ankara II Emniyet Müdürlüğü etrafında; İstanbul'da İstanbul II Emniyet Müdürlüğü, Çengelköy, Köprüler, İstanbul Büyükşehir Belediyesi etrafında; ülkenin geri kalanında meydanlarda darbecilere karşı direnişe geçti. Milletin direnişi ve emniyet güçlerinin cansiperane savunması karşısında bozguna uğrayan darbeciler sivilin üzerine F-16'lar, helikopterler, tanklar ve ağır silahlarla hedef olarak ateş etmeye başladı, Ankara'da 88, İstanbul'da 82 sivil şehit etti, 2030 sivil yaraladı.

01.40

Meclis Başkanı İsmail Kahraman'ın olağanüstü toplantı çağrısıyla Genel Kurul toplandı. Tüm siyasi partilerin katkısıyla darbe karşıtı ortak bir bildiri hazırlanırken, TBMM darbeciler tarafından hedef alınıp bombalandı.

03.00

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uçağı çok riskli bir uçuşun ardından **Atatürk Havalimanı**'na indi. Apronda havalimanını darbecilerden temizleyen on binlerce insan tarafından karşılanan Erdoğan gerçekleştirdiği basın toplantısında, "Paralel Devlet Yapılanmasının bir işgalinin söz konusu" olduğunu belirtip gerekli tedbirlerin alındığını ifade etti. Erdoğan konuşmasında Marmaris'te kaldığı otelin ayrılışından hemen sonra darbecilerin saldırısına uğradığını ifade etti.

04.30

Erdoğan'ın konuşmasının ardından, milletin direnişi ve güvenlik güçlerinin gerçekleştirdiği operasyonlar sonucunda bozguna uğrayan darbecilerin dirençleri kırıldı, tek tek gözaltına alınmaya başlandı. Gerek MİT, gerek emniyet güçleri, bakanlar, TSK mensubu generallerin açıklamalarıyla darbenin savuşturulduğu anlaşıldı. Günün ağırmasıyla birlikte darbeciler yavaş yavaş teslim olmaya başladı.

SAHA ARAŞTIRMASININ YÖNTEMİ

Araştırma, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında vatandaşların sokağa çıkış motivasyonlarını birinci elden öğrenmek amacıyla, örneklem olarak seçilen ve Türkiye temsiliyeti yüksek görülen Ankara, İstanbul, İzmir, Trabzon, Adana, Sankarya ve Eskişehir illerinde 18-24 Temmuz tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi kullanılmıştır. Raporda saha çalışmasının gerçekleştirilmesi, bulguların analizi ve raporlanması; sosyoloji, siyaset bilimi ve eğitim alanlarında akademik çalışmalara sahip uzman araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

ŞEKİL 3. SAHA ARAŞTIRMASININ AŞAMALARI

Görüşmeler, Türkiye'nin 7 farklı ilinden ve 15 yaş üstündeki farklı yaş gruplarından toplam 146 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Bir ilde yapılan görüşmelerden çıkan sonuçlar diğer illerde ortaya çıkan tabloyla karşılaştırılarak farklılıklar ve benzerlikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın mahiyetinde siyasal hususlar daha ağırlıkta olduğu için görüşmeler daha çok 18 yaş üzerindeki kitleyle gerçekleştirilmeye çalışılmış fakat 18 yaş altı kitlenin bakış açısını da dahil edebilmek amacıyla sınırlı da olsa 15-18 yaş grubundaki gençlerle de görüşmeler yapılmıştır.

Katılımcıların kimliklerine ilişkin herhangi bir bilgi kendilerinden talep edilmediği gibi çalışmanın metninde de anonim ifadelerin kullanılması tercih edilmiştir. Metinde ifadelerine yer verilen katılımcılar, görüşmelerin yapıldığı şehirlerin ilk üç harfine göre kodlanmıştır. Kodlamalar şu şekildedir:

TABLO 1. GÖRÜŞME YAPILAN İL VE MEYDANLARIN ANALİZLERDE KODLAMASI			
Kısaltma	Şehir	Kısaltma	Cinsiyet
ANK	ANKARA	K	KADIN
İST	İSTANBUL	E	ERKEK
ADN	ADANA		
İZM	İZMİR		
KSK	KISIKLI		
ESK	ESKİŞEHİR		
SAK	SAKARYA		
SRC	SARAÇHANE		
TRB	TRABZON		
TKS	TAKSİM		

Metin içinde katılımcılara dair ifadeler aktarılırken her birine bir numara verilmiş, bulundukları şehrin kısaltması ile verilen numaradan oluşan bir adlandırma kullanılmıştır. Analizde görüşmelerin kodlaması aşağıdaki şekildedir:

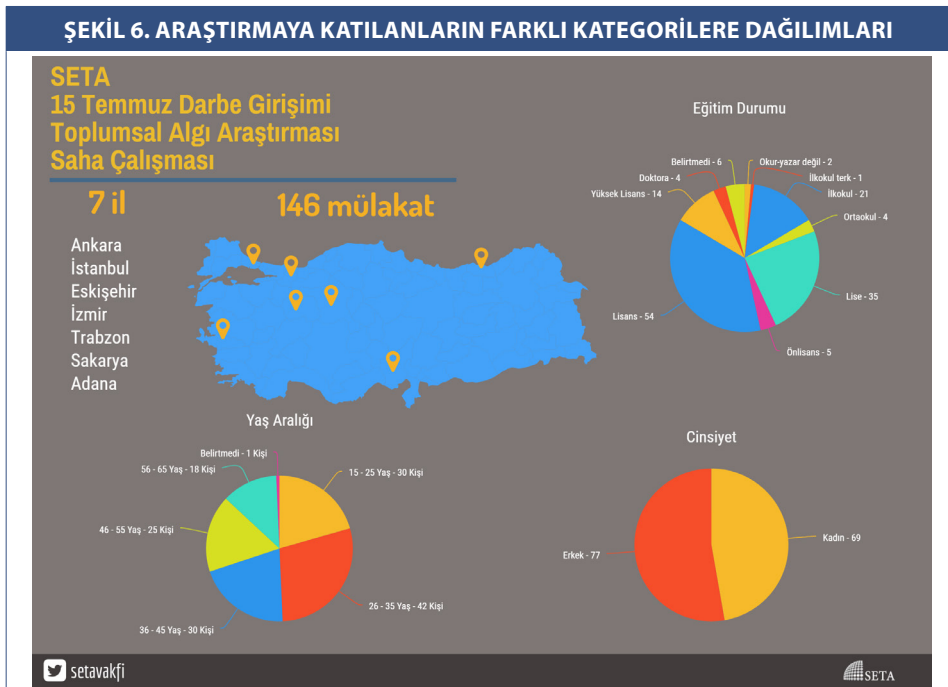

A. Araştırma Desenin ve Örneklem Belirlenmesi

Bu çalışmada ağırlıklı olarak derinlemesine mülakat, sınırlı sayıda ise odak grup görüşmesi yer almaktadır. Araştırma deseni, SETA uzmanlarının yanı sıra SETA dışından deneyimli akademisyen ve araştırmacılarla görüşmeler yapılarak tasarlanmıştır. Şekil 4'te araştırma desenin boyutları yer almaktadır.

Araştırmada örneklem olarak 15 Temmuz darbe girişimi esnasında darbecilerin şiddetini en fazla hisseden, halkın sokaklara yoğun olarak çıktığı ve aynı zamanda coğrafi olarak tüm Türkiye'yi temsil edebileceği düşünülen iller seçilmiştir. Katılımcılarla yüz yüze yapılan bu görüşmeler ortalama olarak 25-30 dakika sürmüştür. Bunun yanı sıra 2 saate yakın süren görüşmeler de bulunmaktadır. Yine araştırmanın daha sağlıklı sonuçlar vermesi amacıyla araştırmaya katılanların yaş grupları ve cinsiyete göre benzer dağılımları gösterecek biçimde seçilmesi amaçlanmıştır.

B. Soru Formlarının Hazırlanması

Görüşmelerde kullanılan soru formlarına son halinin verilmesi için daha önce de ifade edildiği gibi kısa sürede yoğun çalışmalar gerçekleştirilmiş, formlar birkaç defa detaylı bir şekilde revize edilmiştir. Bu aşamalarda siyaset bilimci, sosyolog, sivil toplum kuruluşu (STK) çalışanları ve farklı araştırmacılardan oluşan bir uzman paneli oluşturularak görüş alınmıştır. Anket soru formunda toplamda 19 ana soru yer almıştır. Bu sorular katılımcıların demografik bilgileri, eğitim profilleri, istihdam durumları, siyasi kimliklerinin yanı sıra; temel olarak “15 Temmuz gecesi sokağa çıkma motivasyonları”, “sokakta yaşadıkları deneyimler”, “sokakta kalma süreleri”, “darbe girişiminin başarısız olması”, “FETÖ ve dış güçler ilişkisi”, “darbe girişimi sonrasında siyasal iktidarın mücadelesi”, “muhalifet partilerinin darbe girişimine yönelik tutumu”, “FETÖ’nün darbe girişimindeki rolü”, “darbe girişiminden önce FETÖ’ye bakış”, “TSK’ya ve emniyet güçlerine bakış açısı”, “darbe girişimi sonrasında FETÖ’ye ve girişimi gerçekleştiren diğer unsurlara karşı mücadele” gibi başlıklar çerçevesindeki bakış açılarını ölçmeye yönelik biçimde hazırlanmıştır. Görüşmelerde bunun bilimsel bir çalışma olduğu ve başka bir amaç için kullanılmayacağı katılımcılara aktarılmış, sorular illere göre konuyu çerçevelendirecek şekilde genişletilmiş, yerel dinamiklerle ilgili gözlemler not edilmiş, katılımcılar mümkün olduğu kadar toplumsal çeşitlilikleri ve kimlik grupları, siyasi görüş farklılıkları dikkate alınarak seçilmiştir.

C. Araştırmanın Sınırlılıkları

Olayların henüz çok yeni olması ve görüşmelerin yapıldığı dönemlerde darbe tehlikesinin henüz geçmemiş olması sebeplerinden ötürü görüşme yapılmak istenilen bazı kişiler bu talebi reddetmiştir. Özellikle kadınların görüşme taleplerine daha tereddütlü yaklaştığı, erkeklerin bu konuda kendilerini daha rahat hissettikleri görülmüştür. Örneğin Adana’da görüşme yapılmak istenen 10 kadından 6’sı görüşme talebini reddetmiştir. Ayrıca her ne kadar görüşmeler öncesinde araştırmanın kapsamı ve bir araştırma kurumu olarak SETA katılımcılara anlatılmaya çalışılsa da bazı katılımcıların görüşmeyi gerçekleştiren araştırmacılara karşı tereddütlü yaklaştığı gözlemlenmiştir. Bu da sorulan soruların bazı görüşmelerde yüzeysel olarak ele alınmasına neden olmuştur. Bir diğer sınırlılık, katılımcıların profilinin toplumsal çeşitlilik açısından dengeli bir dağılıma uygun olarak seçilmeye çalışılmasına rağmen, siyasi açıdan bu dengeli dağılımı sağlayacak bireylere ulaşılamamasında görülmüştür.

MEYDANLARIN PROFİLİ

---

15 Temmuz darbe girişiminin yaşandığı gecedan bu yana Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısı doğrultusunda milyonlarca kişi meydanlarda özgürlük ve demokrasiye karşı gelebilecek her türlü tehdide karşı nöbet tutmaktadır. Son yüzyılın en büyük sosyal hareketlerinden biri ve belki de en önemlisi olarak sosyoloji ve siyaset bilimi literatüründe yer edecek demokrasi nöbetleri yakın gelecekte dünyanın farklı bölgelerinde yaşanacak her türlü demokrasi karşıtı girişimle mücadelede örnek teşkil edecektir. Dolayısıyla 15 Temmuz gecesinden bu yana bir kitleyi uyanık ve ayakta tutan unsurların ve bu denli büyük bir toplumsal olayın doğru analiz edilmesi gerekmektedir. SETA'nın 7 il merkezinde 9 farklı meydana yaklaşık bir hafta boyunca katılımlı gözlem ve mülakatlarla yapmış olduğu araştırmada meydanların sosyolojisini ve profilini ortaya koymak kitleyi ayakta tutan unsurların belirlenmesi açısından da önem arz etmektedir. Demokrasi nöbetlerinin tutulduğu meydanlara hakim olan ruh halinin de ortaya konulması gerekmektedir. Bu ruh haline dair detaylar elde edilen bulgulara ışık tutacak önemli noktaları içermektedir. Nitekim görüşmelerin yapıldığı meydanlarda atılan sloganlar, çalınan şarkılar/marşlar, taşınan pankartların dili de bu çalışmanın sunmayı hedeflediği verilerden bazılarıdır.

İstanbul (Kısıklı, Taksim, Saraçhane)

Kısıklı ve Saraçhane'de gözlemlenen önemli bir nokta, alanlarda hem ilk gece darbe girişiminin belli olmaya başlaması sonrasında dışarı çıkanların, hem de Cumhurbaşkanı'nın mesajı sonrasında sokakları dolduran kalabalıkların bir arada bulunmasıydı. Çağrışı beklemeden sokağı çıkan katılımcılar, askerlerin durdu-

rulmasında kendileri gibi ilk anda sokağa çıkanların çok etkili olduğunu vurgulamıştır. Fakat görüşme yapılan isimlerin önemli bir kısmı Cumhurbaşkanı'nın mesajı sonrasında dışarı çıktıklarını belirtmiştir. Kısıklı ve Saraçhane bölgesinde gösterilere katılanlar, MHP ve Devlet Bahçeli'yi darbe girişimi esnasındaki tutumları sebebiyle takdir ettiklerini ifade ederken, diğer muhalefet partileri konusundaki şüphelerinin devam ettiğini vurgulamışlardır.

Sahadaki uzmanlar tarafından Kısıklı ve Saraçhane'deki gösterilerde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile ilgili her bir video, atıf ve sloganın çok büyük heyecan uyandırdığı gözlenmiştir. Özellikle genç ve orta yaş grubundaki katılımcıların ülkenin geleceği ve devletin bekasını Cumhurbaşkanı'nın şahsında tahayyül ettikleri, dolayısıyla Cumhurbaşkanı'nın can güvenliği ile kendi gelecek tasavvurları arasında bir kader birliği gördükleri not edilmelidir. Bu noktada 15 Temmuz gecesi insanların herhangi bir çağrışı beklemeyen sokaklara dökülmesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın son on dört yıl boyunca takip ettiği "sorunları milleti öncelik haline getirerek çözme" politikasının vatandaşlar üzerinde oluşturduğu etki ile açıklanabilir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı'nın bu siyaset tarzı ile millete Türkiye siyasetinde bir aktör olma hissiyatını kazandırdığı ve bunun bir yansımasının 15 Temmuz gecesi yaşandığı ifade edilmelidir.

İstanbul (CHP Taksim Mitingi)

24 Temmuz Pazar günü, darbe girişiminden 10 gün sonra, ana muhalefet partisi CHP Taksim'de 15 Temmuz darbe girişimine karşı bir miting düzenlemiştir. Saat 18.00'de başlayan mitingte katılımcıların büyük çoğunluğunu CHP seçmenleri oluşturmuş, bununla birlikte farklı siyasal görüşten insanlar da mitingte yer almıştır. Meydanda en sık atılan sloganlar "Mustafa Kemal'in askerleriyiz!" ve "Türkiye laikdir, laik kalacak!" olmuştur. Miting 10. Yıl Marşı çalınarak başlamış, sonrasında Zülfü Livaneli'nin "Ey Özgürlük" isimli eseri çalınmıştır. Miting karakteristiği itibarıyla tipik CHP mitinglerinden çok farklılaşmamıştır. Mitingte hiçbir siyasal partinin bayrağının yer almayacağı yönünde karar verilmiş olsa da bazı aşırı sol partiler bu çağrıya uymamış ve bayrakları ile mitinge katılmıştır.

Taksim'de CHP'nin yapmış olduğu miting bu süreçte meydanlarda yapılan pek çok miting ya da nöbete nazaran oldukça kısa kalmıştır. Öyle ki Kemal Kılıçdaroğlu'nun konuşması bittikten sonra kalabalık hızla dağılmış, onların dağılmasının ardından meydan, nöbet tutmak için gelen daha çok AK Parti ve MHP çizgisindeki insanlar tarafından doldurulmuştur. Mitingin sadece Kılıçdaroğlu'nun konuşması çerçevesinde planlanmış olması insanların meydanda kalmamalarında etkili olmuştur.

Kılıçdaroğlu'nun konuşmasının bitmesinin ardından mitinge katılım sağlamış, 11 kişi ile mülakat yapılmıştır. Rastgele meydandan seçilen kişilerin tamamına yakını CHP seçmenidir. Mülakat yapılan katılımcılardan bir tanesi AK Parti'li

olduğunu ifade etmiş, aynı bankta oturdukları CHP’li arkadaşı ile birlikte mülakat yapılmıştır. Mülakat talebini reddeden herhangi biri olmamıştır ama katılım sağlayanlar başta biraz ihtiyatlı tavır sergilemiştir. Örneğin hemen hemen hepsi en başında görüşmenin kısa olmasını talep etmiştir ama mülakatlar onların istekleri çerçevesinde bir buçuk saate kadar uzamıştır. Görüşmelerde CHP seçmenleri demokrasi nöbetlerini sık sık Gezi Parkı eylemleri ile kıyaslamıştır. Görüşmecilerin bazıları siyasi ideolojisi ne olursa olsun şu anda Cumhurbaşkanı Erdoğan’a kendilerini yakın hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Ankara

Ankara’da gösteriler ağırlıklı olarak Kızılay Meydanı ve Beştepe’deki Cumhurbaşkanlığı Külliyesi çevresinde gerçekleşmiştir. Kızılay Meydanı’nda Külliye’ye nispeten ülkücülerin daha yoğun olduğu bir kitlenin katılımı gözlemlenirken, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi civarında AK Parti’ye yakın daha homojen bir kitle vardır. Bu anlamda görüşmeler çerçevesinde de Külliye’ye nazaran daha karma bir yapıya sahip olması nedeniyle Ankara görüşmelerinin tamamı Kızılay Meydanı’nda yapılmıştır. Kızılay Meydanı’na kurulan platformdan zaman zaman Kur’an-ı Kerim tilaveti yapılırken peşinden dua edilmiştir. Gösterilerde aynı zamanda yoğun bir kamu personeli katılımı gözlenmiştir. Demokrasi nöbetine katılanların hemen hemen tamamının ellerinde Türk bayrakları vardır. Türk bayraklarının yanı sıra Osmanlı sancakları ve Kayı bayrakları bulunmaktadır. Yaklaşık 10 gün her gece gözlem yapılan Kızılay Meydanı’nda kitleyi en çok coşturan şarkılar “Dombıra” (hem orijinal hem Erdoğan versiyonu) ve TRT dizisi “Diriliş Ertuğrul”un jenerik müziği olmuştur. En çok atılan slogan Cumhurbaşkanı Erdoğan’a ithafen “Dik dur, eğilme, bu millet seninle!”, “Şehitler ölmez, vatan bölünmez!” olmuştur.

Tüm meydanlarda olduğu gibi Kızılay Meydanı’nda da insanlar sık sık tek-bir getirmiştir. Bununla birlikte çadır sayısı bağlamında Külliye’de Kızılay’a nazaran öğrenci grupları ve STK’lara ait çok daha fazla sayıda çadırın var olduğu görülmüştür. Meydanlarda sağlanan hizmetler noktasında Ankara Büyükşehir Belediyesi başta olmak üzere, Kızılay gibi insani yardım örgütlerine ait araçlar dikkat çekmiştir. Araçlardan çay ve sıcak çorba dağıtımı yapılmış, bazı STK’lar da su ve sandviç dağıtımı yapmıştır. Meydanda bazı sivil gönüllü grupların ellerinde çöp torbaları ile temizlik yaptıkları da gözlenmiştir. Meydanlardaki hareketliliğin en çok arttığı saatlerin 23.00-02.00 arasında olduğu ve saat gece 3’ten sonra nöbet tutanların sabah işe gidecek olmalarından dolayı uyuyabilmeleri için şarkı ve marşların çalınmasına ara verildiği ya da hoparlörlerin sesinin çok kısıldığı gözlenmiştir. Külliye’de hazırlanan platformda yapılan konuşmalar ve konuşmacıların çeşitliliği Kızılay’daki politikacı ağırlıklı profile göre daha çeşitlidir.

Ankara'daki meydanlarda görüşme yapılan katılımcıların tamamına yakını 15 Temmuz gecesinden itibaren sokakta bulunan ve düzenli olarak her gece gösterilere katılan kişilerdir. Bu bağlamda pek çok katılımcı, darbe girişimi gecesinde Genelkurmay'a yapılan saldırının birebir şahidi olduğunu ifade etmiştir. Yine Genelkurmay'a yapılan saldırılarda yaralanan ve henüz tam iyileşmemesine rağmen gösterilere katılan bir katılımcının anıları o gece yaşananlara tanıklık etmesi açısından dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra bir kadın katılımcının ilk geceden itibaren düzenli olarak sokağa çıkması hakkında, "Evde oturursam, buraya gelmezsem kötü şeyler olacağını hissediyorum" açıklamasını yapması, 15 Temmuz gecesini çatışma ve uçak seslerinin kitleler üzerinde derin bir etki bıraktığının somut örneklerinden biri olarak kabul edilmelidir. Bu noktadan hareketle insanların evlerindeyken tedirgin oldukları, meydana indiklerinde diğer insanlarla bir dayanışma içine girdikleri ve bu tedirginliğin yerini umut ve heyecana bıraktığı ifade edilebilir.

Adana

Adana'da gösteriler daha çok akşam saatlerinde Uğur Mumcu Meydanı'nda yoğunlaşırken, yerel STK'ların alanda çok faal olduğu görülmüştür. Yerel belediyelerin sahne, çadır ve masa-sandalyelerle donattığı meydana, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Türk Kızılayı'nın araçları da bulunmaktadır.

Gösterilere katılanların büyük bir kısmı Türk bayrağı taşıırken, bazı katılımcılar ise Recep Tayyip Erdoğan fotoğrafı basılı bayraklarla gösterilere katılmıştır. Sahnenin arkasında ekrana yansıyan görüntülerde Erdoğan'ın videolarının yanı sıra Çanakkale Şehitliği'nden görseller de yer almıştır. Meydanda bulunanların büyük bir çoğunluğu sahneyi takip etmekten ziyade kendi aralarında sohbet ederken, atılan sloganlarda da kitlenin hareketinde bir birlik olmadığı gözlemlenmiştir. 19 Temmuz akşamındaki gösterilerde ağırlıklı biçimde "Demokrasi bizimdir, bizim kalacak", "Şehitler ölmez, vatan bölünmez", "Vatan sana canım feda" gibi sloganların atıldığı görülmüştür. AK Parti'nin seçim müziği (Her şey Türkiye için), Dom-bıra (hem orijinali hem Erdoğan versiyonu), Bil Oğlum (Esat Kabaklı), Türkiyem (Mustafa Yıldızdoğan), Uğur Işılak şarkıları ve Mehter Marşları çalınmıştır.

Sahnedeki aralıklarla Kur'an-ı Kerim ve İstiklal Marşı okunduğu gözlenmiştir. Alandaki insan profilinin ağırlıklı olarak AK Parti seçmeninden oluştuğu dikkat çekmiştir. Ülkücü tabandan gelenlerin de olduğu alanda genel olarak CHP ve HDP tabanından katılımcıların bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca Adana'da darbe gecesini herhangi çatışma olmadığı ve kimse ölmediği için, bu olayların yaşandığı illere göre Adana halkının daha sakin bir profil sergilediği gözlemlenmiştir. Yine saha araştırması boyunca alanda bulunan bazı Suriye kökenliler "Yaşasın Erdoğan, yaşasın Türkiye, zalim Esed" sloganları atmıştır.

İzmir

Saha çalışması boyunca İzmir Konak Meydanı'nda gerçekleştirilen demokrasi nöbetine yoğun bir katılım olduğu ve meydandaki kitlenin geç saatlere kadar alanı terk etmediği görülmüştür. Erdoğan'ın fotoğrafı alanda bulunan iki dev ekrana belirli aralıklarla yansıtılmıştır. Bu açıdan darbecilere karşı tepkinin Erdoğan'ın liderliği üzerinden yürüdüğü açık olarak görülmüştür. AK Parti seçim mitinglerinde kullanılan şarkıların yanı sıra Erdoğan ile özdeşleşmiş şarkıların tekrar tekrar çalındığı dikkat çekmiştir.

Dini sloganların kullanımının hem organizatörler bazında hem de halk arasında üst düzeyde kabul gördüğü, bunlara ek olarak ara ara sala okunduğu, Mehter takımı ve zeybek gösterisi yapıldığı kaydedilmiştir. Görüşme yapılan katılımcılar her kesimden ve siyasi görüşten insanın meydana olduğunu ifade etmelerine rağmen birebir görüşme gerçekleştirilen katılımcıların hemen hepsi sıkı bir Erdoğan destekçisi olduklarını ve AK Parti'ye oy verdiklerini ifade etmişlerdir. Toplulukta genel olarak darbecilerle ilgili yoğun bir öfkenin varlığı dikkat çekicidir. Öyle ki alandaki bir grubun Azrail'i ve ölümü temsilen ellerinde "tırpan" ve "darağacı motifi" ile "FETÖ'ye idam" şeklinde slogan attıkları gözlemlenmiştir. Dahası katılımcıların bazıları CHP'nin süreçte samimi olmadığını, bekle-gör stratejisi izleyerek ikili davranıyor olabileceğini belirtmişler, buna karşılık MHP'ye daha olumlu bir bakış içinde olduklarını ifade etmişlerdir.

Sakarya

Sakarya'da yapılan gösteriler Kent Meydanı'nda gerçekleştirilmektedir. Kurulan platformdan sürekli müzik yayını yapılırken önemli açıklamalar söz konusu olduğunda dev ekrandan televizyon kanallarına bağlanıldığı görülmüştür. Özellikle 21.00-22.00 saatleri arasında meydana diğer zaman dilimlerine nazaran daha coşkulu bir ortamın oluştuğu ifade edilmelidir. Katılımcıların hemen hemen hepsinin elinde bir Türk bayrağı bulunurken; insanların yeşil alanlarda battaniye, tüp ve yiyeceklerini getirerek sabaha kadar kaldıklarına şahit olunmuştur.

Görüşme yapılan insanlar meydana buluşmanın artık bir ritüel haline geldiğini, tanıdıklarıyla buluşabilmek için genellikle her gece meydanın aynı yerinde yerlerini aldıklarını ifade etmişlerdir. Alanda gençlerin de yaşlıların da oldukça yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Meydanda daha çok Mehter Marşı ve Diriliş dizisi jenerik müziği çalarken, "Tek millet, tek bayrak, tek vatan!", "Ya Allah, Bismillah, Allahuekber!", "Bayrak inmez vatan bölünmez!", "Darbeye karşı omuz omuza!" gibi sloganlar atılmıştır.

Yapılan görüşmelerde kadınların pek çoğu 15 Temmuz akşamı dışarıya çıkmadıklarını –ya da eşlerinin onları yanlarına almadığını– belirtmeler de ilerleyen akşamlarda kadın ve erkekler arası bir denge oluştuğunu ifade etmişlerdir. Meydana her akşam gelenlerin belirttiğine göre gün geçtikçe alanda Mısırlı, Suriyeli vb. toplulukların sayısı da artış göstererek toplananlar daha çeşitli bir hale gelme-

ye başlamıştır. Bunun en somut kanıtlarının başında meydanaaki Türk bayrakları arasında Mısır, Türkmenistan bayrağı vb. bayrakların varlığıdır.

Trabzon

Genç, orta yaş ve yaşlı kesim arasında dengeli bir dağılımın olduğu Trabzon’da gösteriler Atatürk Meydanı’nda gerçekleşirken AK Parti ve MHP seçmen kitlesinin alanda yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Görüşmelerde katılımcılar bilhassa ilk gece çok sayıda CHP seçmeninin de sokaklarda bulunduğunu fakat sonrasında demokrasi nöbetlerinde yer almadıklarını vurgulamışlardır. Yine katılımcıların önemli bir kısmı Cumhurbaşkanı’nın “meydanlara inin” çağrısından önce sokağa çıkmış olduklarını dile getirmişlerdir. Medyada 15 Temmuz gecesi mücadele eden insanlar için kullanılan Halk Özel Hareket (HÖH) simgesi olan pardösülü eli sopalı teyze de Trabzon’da o gece mücadele eden insanlar arasındadır.

Meydanda çalınan şarkıların yoğunluklu olarak Türkiye ve Erdoğan odaklı olduğu gözlemlenmiştir. Bir taraftan da belirli aralıklarla Kur’an-ı Kerim okunmuş ve dualar edilmiştir. Ortamın atmosferinin Maçka’da yapılan terör saldırısı²³ sonucu verilen üç şehit sebebiyle durgun olduğu lakin gecenin ilerleyen saatlerinde Mustafa Yıldızdoğan ve Uğur Işılak şarkılarının çalındığı not edilmiştir. Gece 1’den sonra aralıklarla yağmur yağışı olsa da kalabalığın yoğunluğu azalmamıştır. Trabzon halkı yağmura rağmen aileleriyle birlikte meydana inmeye devam etmiştir.

Trabzon’da gençlerin diğer meydanlardakilere nazaran çok daha heyecanlı ve aktif olduğu gözlenmiştir. 20-30 kişilik gruplar halinde sloganlar atarak turlayan gençler üstünde FETÖ lideri Gülen’in fotoğrafı olan bir tabutu idam lehine sloganlarla sürüklemişlerdir. Bununla birlikte çok sayıda gencin yanında yürümekte dahi zorluk çeken çok yaşlı kadın ve erkeklerin de gece yarısını çoktan geçmesine rağmen nöbet alanında beklediği gözlenmiştir.

Eskişehir

Eskişehir’de demokrasi nöbetlerinde Yarenler Meydanı daha yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Meydanda Cumhurbaşkanı Erdoğan’la ilgili şarkılar ve şiirlerin yanı sıra Ömer Karaoğlu gibi müzisyenlere ait dini ezgiler de çalınmaktadır. Meydandaki insanlar için gıda, su, temizlik gibi imkanların sunulmasında Büyükşehir Belediyesinden ziyade çevre ilçelerdeki AK Parti’li belediyelerin daha etkin olduğu görülmüştür. Yoğun bir katılımın gözlenmediği gösterilerde şehirde çatışma yaşanmamasının ve şehrin sosyolojisinin etkisinin olduğu düşünülmektedir. İnsanların daha çok bir festival havasında katıldığı gösterilerde STK’lar yiyecek dağıtmakta ve çeşitli etkinlikler düzenlemektedirler. Katılımcı profilinin ise daha çok AK Parti’li ve ülkücü-muhafazakar kişilerden oluştuğu gözlenmiştir.

23. “Maçka’da Terör Saldırısı: 3 Şehit”, *Sabah*, 20 Temmuz 2016.

SAHA ARAŞTIRMASI BULGULARI

---

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında 7 il ve 9 meydanda yapılan saha araştırmasında Türkiye tarihinin dönüm noktası olan bu olayın toplumsal yansımalarını analiz etmek hedeflenmiştir. Toplumun darbe girişimi karşısında üstlendiğı sorumluluk tarihin akışını ve Türkiye'nin kaderini değiştirmiştir. Büyük çoğunluğu 15 Temmuz gecesi sokaklara çıkarak özgürlük ve demokrasi mücadelesi veren farklı sosyal ve siyasal arka plana sahip 146 katılımcı ile yapılan yüz yüze mülakatlarda darbe girişimi çok boyutlu ele alınmıştır. Öncelikle 15 Temmuz'da sokağa çıkmalarında etkili olan unsurlar tartışılmış, tam bu noktada pek çok katılımcının da değindiğı kriz dönemlerinde liderliğin önemine vurgu yapılmıştır. Ardından darbenin faillerinin kim olduğı, çoğunlukla dile getirilen FETÖ'yü darbe yapmaya götüren unsurların neler olabileceğı üzerine katılımcılar görüşlerini belirtmiştir. 15 Temmuz'da yaşanan travmanın TSK'ya bakışta etkisi ve muhalefet partilerinin 15 Temmuz tutumları katılımcıların fikirlerinin alındığı diğer konu başlıkları olmuştur. Mülakatlarda son olarak darbe girişiminde doğrudan ya da dolaylı yer alan kişilerle ilgili hukuki ve siyasal hesaplaşmada nasıl bir strateji izlemesi gerektiğı katılımcıların en sık görüş belirttikleri konu olmuştur.

I. 15 TEMMUZ AKŞAMI SOKAĞA ÇIKMA MOTİVASYONU

15 Temmuz akşamında hareketlenmelerin başladığı akşam saat 8 sularından itibaren pek çok insanda başta bir kafa karışıklığı yaşanmıştır. Özellikle Ankarada yaşayanlar yakın mesafeden uçuşlara başta anlam verememiş, İstanbul'da köprülerin kapatılması ise muhtemel bir terör saldırısını akıllara getirmiştir. Birçok kişi başka bir ülke tarafından ülkenin bir saldırı altında olduğunu dü-

şünmüş, darbe fikri ilk etapta çok az sayıda kişinin aklına gelmiştir. Kızılay'da bir taksi şoförü yaşanan hareketliliğe başından itibaren tanık olmuş ve gördüklerini şöyle anlatmıştır:

"8.30'da uçak uçuşları başladı, ondan sonra dedim ki bunda bir şey var. Bayram olsa en fazla gösteri uçakları olur dedim, burada ne işi var. Bunda bir pislik var. Askerlerimiz yine bir yeri vurmaya gidiyorlar diye düşündüm ama darbe hiç aklımıza gelmiyor ki. Ben Kenan Evren'in ihtilalini gördüm, 3 ihtilal gördüm. 82 yaşındayım, böylesini görmedim." (ANK-21)

Taksim'de görüşme yapılan ve kendisini sosyal demokrat olarak tanımlayan 38 yaşındaki katılımcı o gece yaşadıklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

"Vatan Caddesi'ndeydim o gece. Ben o gece biraz geç haberim oldu zaten. Haberlerde ilk gördüğümde kalkışma ne demek anlamadım onu sorguladım önce. Ben daha önce darbe görmediğim için normal yani. Ama anlamını anlayınca hemen dışarı çıktım. Ve çok sinirliydim. Havaalanı yolundan Vatan Caddesi'ne gittim." (TKS-6)

Yaşanan kafa karışıklığının ardından medyadan ve sosyal medya üzerinden alınan haberler neticesinde darbe girişimini öğrenen insanların büyük çoğunluğu sokağa çıkmışlardır. Sokağa çıkarken insanların ruh halinde öne çıkan unsurlar öfke, korku, coşku, özgüven ve belirsizlik üzerinedir. Gecenin ilerleyen saatlerinde ise insanların nispeten rahatladığı ve ülkenin kurtarılmasında rol sahibi olduğu için özgüvenlerinin arttığı aşikardır.

Araştırma bağlamında meydanlarda mülakat yapılan katılımcıların yaklaşık dörtte üçü darbe girişimine tepki göstermek için 15 Temmuz gecesi sokağa çıkmıştır. Sokağa çıkma kararında o gece etkili olan üç olay vardır:

- TRT'deki darbe bildirisi
- Erdoğan'ın canlı yayında halkı sokağa çağırması
- Camilerden sala okunması

TRT'de darbecilerin 00.02'de yaptırdığı açıklamanın hemen ardından 00.25'te Cumhurbaşkanı Erdoğan özel bir TV kanalına görüntülü telefon görüşmesi ile katılmış ve halkı demokrasiyi savunmak için sokaklara çağırmıştır. Cumhurbaşkanı kendisinin ve Başbakan'ın da sokağa ineceğini ifade etmiştir. TRT'de yapılan açıklamanın hemen ardından Erdoğan'ın canlı yayına bağlanması pek çok kişinin kararında etkili olmuş, camilerden salaların okunmasının da kendilerine güvenlerini artırdığını belirtmişlerdir. Ankara'dan 26 yaşında yüksek lisans öğrencisi bir erkek katılımcı konu hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

"Erdoğan'ı görünce, salaları duyunca coştum. TRT'de spikeri görünce korktum, Genelkurmay Başkanı da çıkıp konuşacak diye korktum." (ANK-11)

"Ülkem için çıktım, çocuklarım için çıktım. Valla Cumhurbaşkanı'mızın konuşmasından sonra yani çıkmak gerekiyordu başka bir ilgisi yok, çıkmam gerekiyordu. Onun için... Orada nasıl söyleyeyim size herkes oradaydı ya, yani parti ayrımı yap-

maksızın, etnik köken ayrımı yapmaksızın, hatta bir örnek vereyim, bilmiyorum ne kadar şey olur, yan yana oturuyoruz, yanımda Diyarbakırlı biri var, Hakkarili biri var, Edirneli biri vardı, ben işte Erzurumluyum, dördümüz böyle yan yana oturuyorduk, ya aynı şey için oturuyorduk.” (ADN-4, E, 36)

“Ezan sesi. Sala okunduğu için sokağa çıktım. Çünkü zamansız salanın cihat anlamı taşıdığını biliyorum. İnternet kafede oyun oynuyordum ve ezanı duyduğum gibi oyunu kapattım sokağa çıktım. Başta haberim olmadı bu yaşananlardan. Vatan elden gidiyor diye düşündüm ve sokağa çıktım.” (TRB-2, E, 17)

“Olayları ilk duyduğumda şok olmuştum, adeta inanamadım yani. Ama çok da sinirlendim, öfkələndim. Televizyonda Abdullah Gül’ün ve Erdoğan’ın açıklamalarını da gördüm. O an sokağa çıkmaya karar verdim. Yani ölebilirdim belki ne bileyim çatışma çıkabilir ya da gözaltına alınabilirdim ama umursamadım hiç.” (ANK-14, K, 25)

“Ülkemizi düşmanlara mı teslim edecektik? Suriye mi olacaktık? Nereye gidecektik? Kimse kabul de etmezdi bizi. Bu yüzden canımdan vazgeçip sokağa çıktım.” (İZM-15, E, 61)

“Eğer ben dışarı çıkmasaydım darbe sabahında asker gelip beni babamın gözünün önünde götürecekti belki de. Belki namusuma, şerefime, onuruma, annemin, kız kardeşimin, yengemin namusuna göz koyacaklardı.” (ADN-11, K, 28)

Özellikle Ankara ve İstanbul gibi darbe girişiminde saldırıların yoğun yaşandığı illerde akşam saat 10 sularında jet seslerinden rahatsız olan insanlar durumu anlamak için sokağa çıkmıştır. Erdoğan’ın çağrısından önce sokağa çıkan insanların sayısı da oldukça fazladır. Gecenin ilerleyen saatlerinde meselenin darbe girişimi olduğunun anlaşılmasıyla insanların sokakta olma motivasyonları artmıştır. Siyasi kimliğinin AK Parti’ye uzak olduğunu söyleyen 46 yaşındaki kadın katılımcı sokağa en erken çıkan kişilerden biri olarak şu değerlendirmeyi yaptı:

“Erdoğan’ın açıklamasından önce çıktım, eve geldim Erdoğan’ın açıklamasını gördüm sonra çıkmak farz-ı ayn dedim. İlk çıktığımda hiçbir şey yoktu. Jetler ilk uçuşunda gerizekalı bir amiral darbe yapıyor diye şaka yaptım kocama hatta.” (ANK-20)

“TV’de Boğaz Köprüsü’nün tutulduğunu gördüğümüzde terör olayı olmadığını düşündük. Bahçelievler’den çıktık evden. Kocasinan karakoluna yürüdük. Orasının sakin olduğunu görünce ve gelen haberler üzerine apar topar Havaalanı’na gittik. Tanklarla burun buruna geldik. Menderes ve Özal’a yapılanlar belli. Biz Reis’in yanında bekledik. Halkın tepkisinin patladığını gördüm. Halkın tüm kesimleri oradaydı.” (SRC-01, E, 26)

“11’de çıktım. Erdoğan (televizyona) çıkmadan önce. Noluyor diye. Tahmin ettim darbe teşebbüsü olduğunu. Niye korkacağım? Genelkurmay’a biz gittik. Zaten öleceksin neden korkacaksın.” (ANK-15, E, 40)

“İlk gece Erdoğan’ın çağrısından önce çıktım. Çok kötü hissettim, bunu gavurlar bile bize yapmazdı. Hiçbir cana kıyamam ama Fethullah’ı assalar sandalyesini altından çekerim.” (ANK-10, K, 70)

“Mağduriyet hissi... Gelecek kaygısı... 80 darbesinin acı hatırası... Darbe karşıtlığı... Bu olaylar olmadan çok önce eşimle konuşup birbirimize darbeye karşı birlikte direneceğimize dair söz verdik. Darbe teşebbüsü esnasında da tereddüt etmeden Erdoğan’ın çağrısından önce sokağa çıktık.” (KSK-01, E, 56)

“Canımı vermek pahasına buraya geldim. Parti meselesi değil benim meselem bu durumda. Saate bakar bakmaz çıktım. Erdoğan’ı duymadan, olayı duyar duymaz saat 22 gibi çıktım. Darbe olduğunu haberlerden duydum, abimin meydana doğru gittiğini duydum ve ben de arkadaşlarımdan haber alıp bayrağımla çıktım.” (TRB-01, K, 29)

İlk gece sokağa çıkmadığını belirtenlerin sokağa çıkmama nedenlerinde en öne çıkan unsur “korku” ve “kafa karışıklığı” olarak beyan edilmiştir. Ancak sonraki günlerde meselenin daha da netleştiği için demokrasi nöbetlerine katılmışlardır. İstanbul’dan 35 yaşında bir erkek katılımcı gerekçesini şöyle açıklamıştır:

“Sokaklara çıkmadık o gece ama çıkan hükümet yanlısı arkadaşlarımız gibi hükümet yanlısı olmayan arkadaşlarımız da vardı. Benim de birçok hükümet yanlısı olan ve olmayan arkadaşım var ama bu olay parti ve politika ile ilgili bir durum değildi. İnsanlar ülke ve bayrak için oraya gitti.” (TKS-01)

II. DARBE GİRİŞİMİNİN FAİLLERİ KİM?

Görüşmeler esnasında katılımcılarla en uzun diyaloglar darbenin arkasında kimlerin olduğu yani darbenin faillerinin kim ya da kimler olabileceği üzerine olmuştur. Bu bağlamda alınan cevaplara bakıldığında katılımcıların büyük kısmı tereddütsüz darbenin failinin FETÖ olduğunu düşünmektedir. Yine görüşülen kişilerin büyük çoğunluğu FETÖ’ye darbe girişiminde ABD’nin yardım ettiğini düşünmektedir.

“Sizce darbenin arkasında dış güçler var mı?” sorusuna İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Trabzon, Eskişehir ve Sakarya’da verilen yanıtlara bakıldığında ABD ve dış güçler (Pensilvanya, İsrail, Avrupa ve İngiltere) cevapları ön plana çıkarken tüm katılımcılar arasında darbenin arkasında dış güçlerin olmadığını düşünenlerin oranı ise oldukça düşük düzeydedir. Tüm illerde darbenin arkasında ABD’nin olduğunu düşünenlerin oranı diğer cevaplara kıyasla en yüksek düzeydedir. Ayrıca Fethullah Gülen’in ABD tarafından kendi politik amaçları için kullanıldığını düşünenlerin sayısı bir hayli yüksektir.

Darbenin arkasında bir konsorsiyum olduğunu düşünen katılımcılar, FETÖ’nün tek başına bu işi yapamayacağını, muhakkak uluslararası bir devletten ya da gruptan destek aldığını iddia etmektedir. Bazı katılımcılar ise FETÖ’nün içerisinde bulunduğu konsorsiyumda Avrupa ülkelerinin de bulunduğunu düşünmektedir. Ankaradan 50 yaşındaki bir kadın öğretmen bu iddiasını şu şekilde getirmektedir:

“Darbe girişiminin ardında Pensilvanya ve Amerika var. Amerika Fethullah’ı kullanıyor. Fethullah İngiltere ve Almanya’nın da maşası. Ben Fethullah’ın bu kadar detaylı ve ince düşünebileceğini düşünemiyorum anca kullanılır, bunun arkasındaki güçler bunu kullanır, eğitimi yok, vizyonu yok, Allah buna ne güç verdi de bunların hepsini yapsın. Bana göre dış güçlerin etkisiyle bu insanları çocuk yaşta alıp kendilerince dini eğitimi vermeye çalıştılar. Ben bu insanların arasından bu kadar şey çıkacağını düşünmedim, baktığın zaman naif gibi duruyor ama tankla ezecek kadar vahşiler aslında. O kadar zor yetişmiş özel hareket askerini öldürdüler, İslam’da böyle bir şey var mı!” (ANK-12)

ABD’nin olayların arkasında olduğu iddiasının katılımcılar tarafından yoğun bir şekilde dile getirilmesinin temel sebeplerinin başında FETÖ lideri Fethullah Gülen’in ABD’de bulunması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ABD tarafından himaye edildiği algısı gelmektedir. Fethullah Gülen katılımcılar tarafından yoğun bir biçimde “ABD’nin maşası, kuklası” olarak adlandırılmaktadır. Trabzon’dan 29 yaşında ve siyasi görüşünü “şu anda tüm meselemiz vatan” olarak tanımlayan bir kadın katılımcı, ABD’nin Gülen’i teslim etmediği için olayların doğrudan planlayıcısı görünümü verdiğini belirtmektedir:

“... Fethullah Gülen ve onu buraya göndermeyen ABD başta bulunmaktadır. Darbe ile ilişkili ülke ABD’dir. Fethullah Gülen’i kollamaması lazım ABD’nin, onu bize teslim etmesini istiyoruz, kaç kez talep ettik ama hala da çağrılara kulak vermiyor.” (TRB-01)

İzmir’den 29 yaşındaki bir kadın esnaf ise son günlerde sosyal medyada da sıklıkla dolaşımda olan “Gülen’in Öcalan ile takas edildiği” iddiasını ABD’nin olayların arkasında olduğu argümanını güçlendirmek için kullanmaktadır:

“Apo’nun bize teslim dönemi ile Gülen’in ABD’ye teslimi aynı döneme denk geliyor. Başka söze gerek yok sanırım. ABD onu kullanıyor zaten Ortadoğu’da herkesi kullanıp, atmıştır. Gülen’i de kullanıp işi bitince atacak.” (İZM-13)

ABD bağlamında katılımcılar tarafından dile getirilen bir diğer iddia, bu ülkenin NATO ve askeri kanadı aracılığıyla darbeyi desteklediği argümanıdır. Bunun Türk ordusu içerisinde “NATO’cular ve diğerleri” şeklinde bir ayrıma yol açtığı, FETÖ’nün de hem bu ayrılığı körüklediği hem de darbe yaparken kendi lehine kullandığı katılımcılarca vurgulanan bir diğer noktadır. Ankara’da 25 yaşında kendini Milli Görüş çizgisinde tanımlayan bir öğretim görevlisi bu hususta şu yorumu yapmaktadır:

“Amerika ve NATO’nun ciddi desteği olduğunu düşünüyorum. Havada uçan F-16’lara yakıt ikmali yapan tanker uçakların İncirlik’ten kalkması bunu destekleyen bir durum bence.” (ANK-18)

Görüşmelerde dikkat çeken bir nokta, katılımcıların bir bölümünün darbe girişiminin arkasında ABD’nin olduğu konusunda çok net bir tutumu varken, bu iddiayı da benimseyen diğer bir kısmının aynı zamanda bunun farklı güçler tarafından oluşturulmuş bir konsorsiyumun işi olduğunu düşünmeleridir. Anka-

ra'dan 29 yaşında yüksek lisans öğrencisi bir erkek katılımcı, Türkiye karşıtı konsorsiyumda yer alan ülkelerin zaman içerisinde değiştiğini vurgulamaktadır:

“Komplo teorisi-vari değil ama lojistik ve uluslararası çıkarlar çerçevesinde bazı yapılanmaların hatta devletlerin bu işte bir yeri olabildiği ihtimalini yok saymıyorum. Spesifik bir devlet değil, ABD de olabilir ama Avrupa ülkeleri de olabilir. Türkiye'ye karşı başlatılan olumsuz kamu diplomasisi Avrupa'daki ülkelerde kendi sınırları içerisinde ve PYD ve DAİŞ ile mücadelede Türkiye çok eleştiriyiyle maruz kalıyor.” (ANK-08)

Görüşmelerde ön plana çıkan bir diğer nokta, katılımcıların Türkiye'nin aleyhinde üretilen propagandaların tarihsel süreç içerisinde özellikle ülkenin ivme gösterdiği dönemlerde daha da arttığını düşünmeleridir. Darbenin arkasında yer alan konsorsiyumun içerisine dahil olan ülkelerin zamana göre değişim gösterdiğini düşünen bazı katılımcılar, bu durumun sadece iktidarı yıkmaya yönelik bir adım olarak yorumlanamayacağını, Türkiye karşıtı bu konsorsiyumun uzun vade-li olarak ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Adana'da 38 yaşında mühendis bir erkek katılımcı bu konuyu şu şekilde yorumlamaktadır:

“... Sadece Türkiye Cumhuriyeti olarak değerlendirmiyorum ben, Osmanlı'dan bu tarafa alıyorum, ne kadar bizim elimizi kolumuzu bağlayan varsa onlar. Yeri geliyor belki Almanya'dır, yeri geliyor belki İngiltere'dir, yani bizim büyümemizi istemeyen, bizim büyüdüğümüzde onlara engel olacağımız, onların sermayelerini engelleyeceğimizi düşünen herkes olabilir.” (ADN-04)

Gerek darbe öncesinde gerekse de darbenin ertesinde dış basının darbeler konusunda aldığı tutumun katılımcılar tarafından sık sık gündeme getirildiği görülmektedir. Katılımcıların bir bölümü bunun aynı zamanda Batı kamuoyu ve hükümetlerinin darbeye verdiği desteği ifşa eden bir olgu olduğunu düşünürken bir kısmı ise özellikle darbe öncesinde Batı basınında Türkiye ve AK Parti iktidarına yönelik karalayıcı yazıların varlığının Batı kamuoyunu darbeye alıştırmaya yönelik olduğunu öne sürmektedir. Hatta darbenin arkasında dış güçlerin olduğu meselesine şüpheyi yaklaşan Sakarya'dan 25 yaşında bir erkek katılımcı darbe sonrasında dış basında çıkan yazıların bu argümanı destekler yönde olduğunu şöyle ortaya koymuştur:

“Olayların arkasında hemen dış güçleri aramak bizi kolaycılığa iter, bu konuda bir şeyler söylemek zor olsa da bazı gelişmelerin ve darbe girişimi sonrası uluslararası camianın tutumunun bu konuda ciddi ciddi bizleri şüphelendirdiğini söylemeliyim.” (SAK-09, E, 25)

Ankara'da kendisini “HDP'li ve sola yakın” olarak tanımlayan 25 yaşında yüksek lisans öğrencisi bir kadın katılımcı ise dış basında çıkan yayınlar konusuna her zaman şüpheyi yaklaştığını belirtmiştir:

“Amerika ve Avrupa'nın bence kesin parmağı var. Yani mesela ben ne kadar AK Parti'ye muhalif bile olsam, sürekli Batı'daki gazetelerin Türkiye'de diktatörlük var

gibi söylemlerine kızılıyordum. Aslında anlayamıyordum da. Yani tek dertleri Türkiye olamaz sonuçta. Ama bir baktım, bence bunlar darbe sonrasında Batı'yı ve kamuoyunu darbeye alıştırmak içindi. Yani mesela diyeceklerdi ki işte bakın Türkiye zaten otoriter, darbe de kötü bir şey olamaz. Türkiye AB'ye aday, NATO üyesi sonuçta, darbeyi kabul etmemeleri gerekirken yine de darbeyi kabul edeceklerdi ve zaten otoriterdi ülke diyeceklerdi.” (ANK-14)

Dış basının Türkiye'ye karşı takındığı sert ve önyargılı tavrına ek olarak uluslararası dengelerin sürekli değişmesinin ve Ortadoğu'da son dönemdeki gelişmelerin Türkiye'yi uluslararası güçlerin hedef tahtası haline getirdiği katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilen argümanlardan birisidir. 2023 hedefine ulaşmak için önemli atılımlar yapmaya çalışan Türkiye'nin önünün kesilmeye çalışıldığı, özellikle 2023 sonrasında ülkenin bazı mevcut problemlerinden tamamen kurtulacağı; Türkiye karşıtlarının tek emelinin ise bu engellerin kalkmasını önlemek olduğu ve bunun için içeride ve dışarıda türlü meselelerle Türkiye'nin önüne set çekilmeye çalışıldığı katılımcılar tarafından belirtilmektedir. 22 yaşındaki İzmirli bir kadın katılımcı, Türkiye'nin karşısına içeride ve dışarıda çeşitli engeller konulduğunu ifade etmektedir:

“ABD besliyor (FETÖ'yü). Türkiye'nin büyümesini istemiyor. 2023'de Lozan Antlaşması sona erecek ve Türkiye kısıtlamalardan kurtulacak. Şu an Türkiye asıl gücünü kullanamıyor. Bu yüzden 2023'e kadar Türkiye'yi bitirmek istiyorlar. Senelerdir PKK'nın bitmemesinin sebebi de ABD'dir zaten.” (İZM-07)

Adana'dan 26 yaşındaki erkek bir avukat ise uluslararası destek olmadan Türkiye'de böyle bir darbenin yapılmasının imkansız olduğunu vurgularken özellikle geçmiş darbelerde de uluslararası güçlerin parmağı olduğunu gerçeğinin unutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı katılımcı darbenin Türk toplumundan zaten destek göremeyeceğini, birtakım aşırı isimlerin de bu bağlamda darbeye kamuoyu desteği olduğu algısını yaratmak için kullanıldığını dile getirmektedir:

“Daha önceki darbelere de dayanarak bunu bir dış gücün tetiklediğini düşünüyorum. Türk toplumunda bunu arzulayan bir kesim de çıkıp “Ya kardeşim, bırakın darbe yapsınlar” diyen olmadı. Sosyal mecrada dahi bunu destekleyen insan sayısı yok denecek kadar azdı. Destekleyenler de bir kısım militanlardı. Yoksa demokratik bir toplumda, modernleşmeye çalışan bir toplumda, muasır medeniyetler seviyesine çıkmaya çalışan bir toplumda darbenin desteklenmesi düşünülemez.” (ADN-05)

III. DARBE GİRİŞİMİNİ BAŞARISIZ KILAN ETKENLER

Türkiye siyasal hayatının temel belirleyicilerinden biri, hem Osmanlı hem Cumhuriyet döneminde, askeri müdahalelerin tekrarlanarak siyasi ve toplumsal alanı sömürgeleştirmesidir. Başarısız ya da başarılı olmasından bağımsız olarak Türkiye siyasetinde askeri müdahaleler bir kültür oluşturarak vesayet mekanizmalarını sürekli hale getirmiştir. Darbe girişimini planlayanlar, darbe öncesi toplumsal ve

siyasi alanı parçalayarak kimlik grupları arasındaki çatışmalardan medet ummuşlardır. Ayrıca darbe sonrası kendilerine destek verecek koalisyon bloklarını oluşturarak, darbenin başarılı olmasının ve ardından meşruiyetinin sağlanmasında bu destekçilerden yararlanmışlardır.

27 Mayıs 1960 sonrası Türkiye’de darbe kültürünün yerleşmesinde ve darbelerin ortalama her 10 yılda bir tekrar etmesinde belirli unsurlar bulunmaktadır:

Özellikle AK Parti dönemi vesayetle mücadele ve darbe kültürü ile hesaplaşma bağlamında yapılan değişikliklere kadar darbenin mümkünlik şartları uzun süre siyasal ve toplumsal alanın sınırlarını belirlemiştir. Askerin siyasete müdahalesini mümkün kılan bu unsurlardan ilki, askeri darbenin ardından anayasanın askıya alınarak olağanüstü bir dönemin oluşturulmasıdır. Bir kere oluşan bu olağanüstülük sonraki dönemler için olağan hale gelmiş ve asker sürekli sivil siyasete müdahale etmenin yollarını oluşturmuştur.

İkinci olarak darbeyi gerçekleştiren cuntalar anayasalarda çıkış garantileri oluşturarak darbeden dolayı yargılanmalarının önünü en baştan kapatmışlardır.

Üçüncü olarak darbenin ardından oluşturulan yasal ve kurumsal güvencelerle darbeyi yapanların ve darbe dönemlerinin uygulamalarının eleştirilmesi yasaklanmasıdır.

Dördüncüsü bazı siyasi partilerin ve siyasetçilerin yapısal, konjonktürel ve pragmatik nedenlerle askeri darbecilerin uygulamalarını söylem ve eylemle kolaylaştıran politikalarıdır.

Beşincisi ise askeri darbenin oluşturduğu güvensizlik sarmalında bürokrasinin, medyanın ve aydınların bu güvensizlik sarmalını meşrulaştıran ve askerin siyasal alandaki hakimiyetini devam ettirmesini mümkün kılan söylemleridir.²⁴

AK Parti dönemi politikaları ise askerin siyaset üzerindeki vesayet mekanizmalarını ciddi oranda gerilettiler. Toplumsal hafızayı yeniden inşa etti. Bu bağlamda 15 Temmuz darbe girişiminin başarısız olmasında en önemli etkenlerden biri toplumsal hafızada darbelere yönelik olarak oluşturulan negatif tutumlardır. 1960’lardan itibaren her bir askeri darbenin farklı toplumsal kesimlere yönelik doğrudan olumsuz sonuçlarının olması darbelere karşı toplumsal birlikteliği oluşturmuştur. AK Parti döneminde siyasetin toptan dönüşüme zorlanması ve askeri vesayetlere karşı toplumun her düzeyinde oluşan bilinç, 15 Temmuz’da tüm siyasi partileri darbe girişiminin karşısında hizalanmasını gerektirmiştir.

Diğer taraftan medyanın dönüşümü, çoğullaşması ve iletişim teknolojisinin gelişmesi darbecilerin işini zorlaştırmıştır. Her ne kadar TRT’yi açık bırakacak ve diğer kanalları susturacak planlar yapmış olsalar da istedikleri sonucu elde edememişlerdir. Yine bürokrasinin dönüşümü ve çeşitlenmesi, yeni entelektüel farklı

24. Bkz. Nebi Miş, “Türkiye’de Güvenlikleştirme Siyaseti 1923-2000”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Mayıs 2012).

kesimlerin kamusal alana etki edecek düzeye gelmesi de darbecileri kendilerine destek verecek mekanizmalardan yoksun bırakmıştır.²⁵ Ayrıca orta sınıfın güçlenmesi ve AK Parti dönemi ile birlikte muhafazakar çevrenin özgüvenlerinin inşası meydanlarda tanklara karşı duracak, mücadele edecek kitlelerin varlığını beraberinde getirdi. Bunun yanında AK Parti'nin 27 Nisan e-muhtırası ve 17-25 Aralık Paralel Yapı darbe girişimi başta olmak üzere siyasal krizlerle mücadele etme başarısı bu darbenin önlenmesinde hayati derece önemlidir. Çünkü siyasal aktörler her krizden öğrenerek ve güçlenerek çıkmışlardır. Diğer taraftan darbenin zamanlaması, emir komuta zinciri içinde gerçekleşmemesi ve emniyet teşkilatının dengeleyici bir güvenlik yapısı olarak mücadele etmesi de darbenin başarılı olmasını engellemiştir. Siyasi liderliğin darbenin önlenmesindeki etkisini ise ayrıca ele almayı gerektirmektedir.

IV. DARBENİN ENGELLENMESİNDE VE TOPLUMUN MOBİLİZASYONUNDA ERDOĞAN LİDERLİĞİ

FETÖ'nün gerçekleştirdiği darbe girişiminin başarısız olmasında kuşkusuz Türk toplumunun destansı direnişi, emniyetin ve MİT'in olağanüstü savaşı, TSK içindeki milli unsurların direnci, medyanın, siyasi partilerin, sivil toplum kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin topyekun çabası önemlidir. Ancak tüm bu çabaların sonuç vermesinde Erdoğan'ın siyasi liderliğinin payı büyük önem arz etmektedir. Ordunun içine yerleşmiş cuntanın gerçekleştirdiği darbe girişimini uzun dönemli bir planlamanın ürünü olarak planlandığı ortaya çıkan ifadelerden anlaşılmaktadır. Ancak darbecilerin hesap edemedikleri husus Türk toplumu, siyaset ve siyasi liderliğin birçok sınamadan geçmiş olmasıdır. Çünkü Erdoğan'ın krizlerle mücadele etme başarısı topyekun siyasal öğrenme sürecini doğurdu. İnsanların sokağa çıkarak bu direnişi başlatması, darbecilere karşı savaşması ve günlerce meydanlarda "demokrasi nöbeti" tutması Erdoğan liderliği üzerinden analiz edildiğinde konunun iki boyutu ortaya çıkmaktadır.

İlki 15 Temmuz'da darbe girişiminin haber alınmasının ardından Erdoğan'ın halkı havaalanlarına ve meydanlara çıkmaya görüntülü olarak davet etmesiydi. Erdoğan'ın çağrısıyla insanların meydanlara akın ederek mücadeleyi başlatmasıyla darbecilere karşı psikolojik üstünlük sağlandı. Darbecilerin özgüveni sarsılarken darbe karşıtı cephede özgüvenin sağlanmasında bu hamle hayati önemdeydi. Erdoğan'ın çağrısında kararlı ve tereddütsüz bir tutum sergilemesi ve Atatürk Havaalanı'na gelmesi bu özgüveni pekiştirdi. Ayrıca gece boyunca tüm camilerden sala ve ezan okutulması gibi taktik hamleler, toplum için meselenin bir kurtuluş mücadelesi olarak kodlanmasını sağladı.

25. Ali Balcı, "Darbenin Önlenmesinden En Önemli Engel Milletin Hafızasıydı", *Derin Tarih*, Sayı: 53, (Ağustos 2016).

Meydanlara çıkan hem Erdoğan taraftarı hem de muhalif olanların ifadelerinden anlaşılan, darbe girişiminin netlik kazanmasından itibaren Erdoğan'ın konuşmasının topluma bir özgüven verdiğidir. Toplumun büyük kısmı sokaklara konuşmanın hemen ardından çıkmıştır. Yine görüşme yapılan kişilerin ifadelerinden anlaşılan, Erdoğan'ın konuşmasının hemen ardından çıkanlar, sadece sokağa çıkmak için değil ayrıca mücadele etmek için potansiyel çatışma alanlarına gitmiştir. Kendisini AK Parti'li olarak tanımlayan 52 yaşındaki Adanalı esnaf Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşmasını şöyle değerlendirmiştir: “Tayyip Bey konuştuğu zaman ben anladım ki darbe başarısız oldu, sokağa çıktım hemen o zaman anladım ki daha artık beceremezler bunu” yorumunu yapmıştır. Taksim demokrasi nöbetinde katılan 47 yaşında asker emeklisi Saadet Partili erkek bir görüşmeci siyasi liderlik ve güven konusunda şu tespiti yaptı: “Siyasi liderlik güvensizliği engelledi. Bu durumdan bir tek Erdoğan'ın liderliği çıkarabilirdi.” (TKS-03)

Taksim'de CHP mitingi sırasında görüşülen ve kendisini CHP'li olarak tanıtan 38 yaşında, görsel sanatlar öğretmeni bir kadın katılımcı, Erdoğan'ın liderliğinin ve toplumla kurduğu bağın darbenin önlenmesinde kritik olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu süreçte kendisini Erdoğan'a daha yakın hissettiğini belirtmiştir:

“İlk kez Erdoğan'a bu kadar yakın hissettim kendimi. Sevmeye başladım bile diyebilirim. O gün canlı yayında ‘Cumhurbaşkanımız’ ifadesini sahiplenmek için adım bekliyordum. Şu an yalnız bir adam olduğuna karar verdim aynı Atatürk gibi. Şimdi yalnız bırakamam o nedenle” (TKS-10)

İkinci boyut ise Erdoğan'ın sadece darbe gecesi değil, 2002 sonrası göstermiş olduğu siyasi liderlikle de doğrudan ilgilidir. Erdoğan, 2002 sonrası Türkiye'de toplumun ve siyasetin dönüşümünü mümkün hale getiren bir siyaset izledi. Toplum antidemokratik vesayet yapılarına karşı mücadelede özgüven kazandı. Geçmişte askeri darbeleri destekleyen siyasal partileri, bürokratik yapıları ve medyayı dönüşüme zorladı. Geçmişte darbenin meşruluk fetvasını aydınlar yazar, bazı siyasi partiler bu meşruluğu savunur, basın bu meşruiyeti topluma anlatırdı. Yargı bürokrasisi başta olmak üzere sivil bürokratik yapılar askeri cuntacılarla işbirliğine giderek darbe sonrasını cunta lehine tanzim ederlerdi. Böylece askeri darbeleri olağanlaştırırılar ardından da siyaset dar alana hapsedilirdi. Bu ortam aynı zamanda toplumu suskunlaştırır ve geniş halk kitleleri askeri darbelere itiraz edebilecek bir özgüvenden yoksun bırakılırdı.²⁶

15 Temmuz darbe girişiminde siyasi partiler darbeye “amasız” karşı çıktı. Medya son on yıllık süreçte çoğullaşmıştı. Dolayısıyla darbecilerin TRT'ye el koymasının fazla bir etkisi olmadı. Eski dönem tarihsel blok dağıldığı için bürokrasi darbeye destek vermedi. Örneğin Anayasa Mahkemesi daha darbe girişiminin ilk

26. Nebi Miş, “Darbenin Önlenmesinde Erdoğan Liderliğinin Rolü”, *Kriter*, Sayı: 4, (Ağustos 2016), s. 32-33.

safhasında demokrasiye sahip çıkan bildiri yayımladı. Yerel yönetimler cephe savaşında silahsız makinalarını işlevsel olarak darbecilere karşı kullandı.

27 Nisan e-Muhtırasında Erdoğan'ın göstermiş olduğu siyasi liderlik de 15 Temmuz darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla doğrudan ilgilidir. Söz konusu muhtıraya sert bir karşılık verilerek başarısızlığa mahkum edilmesi darbeler tarihi açısından bir kırılma noktasıydı. Bu süreç AK Parti'nin yüzleştiği diğer büyük meydan okumalara birlikte okunduğunda, AK Parti bu krizleri aşmada bir "siyasal öğrenme" deneyimi kazandı. Her krizden yeni tecrübeler elde etti, özgüveni daha da pekişti.

Erdoğan, 17-25 Aralık darbe girişiminin ardından FETÖ ile mücadeleyi devletin bekası açısından bir ölüm kalım meselesi olarak gördü. Paralel Devlet Yapılanması'nı, Gülen Örgütü'nün tehlikesini ve bizzat Gülen'in sapkın din anlayışını halka anlattı. Toplumun geniş kesimlerini bu mücadelenin yapılması gerektiğine inandırdı. Diğer muhalefet partilerinden destek görmediği halde ve hatta kendi siyasi hareketi içinde bile tehlikenin büyüklüğünü yeterince anlayamayanlara rağmen mücadeleyi sürdürdü. Özellikle yargıda ve emniyette bu örgütün yapılanmasının, en azından yönetici kadrolarının önemli bir kısmının dağıtılması darbenin önlenmesinde kilit konumdaydı. Ayrıca Erdoğan medyada bu örgüte destek verenlerle mücadele etti ve desteği azalttı. Diğer taraftan ekonomik kaynaklarını yok etmek için birçok tedbir aldı. Böylece FETÖ'nün gücüne darbe vurarak zayıflamasını sağladı. Eğer tüm bunlar şimdiye kadar Erdoğan'ın liderliği sayesinde yapılmamış olsaydı, Türkiye'de bu darbe girişiminin başarılı olma ihtimali daha yüksekti.²⁷

Erdoğan'ın FETÖ ile mücadelesinde AK Parti seçmeni 17-25 Aralık'tan sonra Gülen örgütünün tehdit yüzünün görüldüğü konusunda ortak kanaate sahip. Bu örgütle de ancak Erdoğan'ın mücadele edebileceği konusunda hemfikir. Ayrıca çoğu zaman bu mücadelede yalnız kaldığına yönelik bir algı da mevcut. Diğer taraftan Erdoğan'a eleştirel yaklaşan bazı görüşmeciler, 17-25 Aralık öncesi AK Parti'nin bu örgüte destek verdiğini belirterek eleştirilerini sıralasalar da bu örgütün Erdoğan'ı da kandırabileceğini ifade etmişlerdir. Kendini demokrat olarak tanıtan Adanalı 28 yaşındaki bir görüşmeci, "Zaten, 'Biz bunların inine gireceğiz' dediğinde Cumhurbaşkanı'mız o günden itibaren biz bunları biliyorduk. Ya biz zaten önceden de biliyorduk" söyleminde bulunurken, Eskişehir'den 38 yaşındaki moda tasarımcısı kadın bir görüşmeci ise bu konuya şu şekilde cevap verdi: "Cumhurbaşkanı Paralel Devlet diye ortaya attı ve elinde kanıtları vardı. Ama şunu da söyleyeyim: Önceden birliktelerdi. Madem birliktelerdi, demek ki onu da kandırmışlar."

27. Nebi Miş, "Millet FETÖ'yü Bitirdi", *Star Açık Görüş*, 23 Temmuz 2016.

V. 15 TEMMUZ SONRASI TSK'YA BAKIŞ

Görüşülen katılımcıların büyük çoğunluğunun TSK'nın içerisinde yuvalanmış olan FETÖ bağlantılı darbecileri TSK'dan ayırt edici bir yaklaşım içinde oldukları ve genel olarak TSK'nın geri kalanına yönelik olumlu, sahiplenici bir tavır takındıkları görülmektedir. Her ne kadar Ankara gibi bazı illerde yapılan görüşmeler sonucunda sağ/muhafazakar katılımcılardan birkaçında TSK mensuplarına karşı olumsuz bir tavır tespit edilmişse de İstanbul ve Trabzon gibi illerde başta olmak üzere toplumun TSK içerisindeki FETÖ'cü yapılanma ile diğer TSK mensupları arasında ciddi anlamda bir ayırım yapmaya gayret ettikleri ortaya çıkmıştır.

Gerçekleştirilen çoğu görüşmede FETÖ'nün TSK içerisinde yuvalanmış bir sorun olduğuna işaret edilirken, birçok ilde ağırlıklı bir şekilde TSK'nın terör örgütü mensuplarından ayrı değerlendirilmesi gerektiği görüşü ağır basmaktadır. Bu bağlamda TSK'ya yönelik bakış açısında radikal (olumsuz) bir değişiklik olmadığını ifade edenlerin yaşları da dikkate alındığında, gençler ve yaşlılar arasında büyük bir uçurumun olmadığı söylenebilir. Özellikle henüz askerliğini yapmamış olanların da TSK'nın içinde yuvalanmış olan FETÖ mensuplarına rağmen TSK'ya yönelik bir kırılma yaşadıkları veya bir fikir değişikliğine gittikleri söylenemez. Bu görüşü destekleyen bazı ifadeler şu şekildedir:

“Ağustos'ta asker olacağım. Ne yaşayacağımı bilemiyorum. TSK'ya kesinlikle sahip çıkacağım. TSK'ya karşı asla tepki almam. Halka ateş açan tabii ki FETÖ'dür.” (TRB-08)

“Hiç olmadı. Bu kalkışanlar FETÖ'nün askerleriydi.” (İST-07, K)

“TSK'ya bakışında bir değişiklik olmadı. Herhalde bugün bağış yapacağım. Güvenimiz sonsuz. (ANK-17, K)

“Gene güveniyorduk, gene güveniyoruz. Tüm askeriyein olmadığını duyunca özellikle güven geri geliyor.” (SAK-17)

Bu bağlamda gerçekleştirilen görüşmelerde, demokratik değerler çerçevesinde hareket etmiş olan ve sivil iradeye bağlı olarak görevlerini sürdüreceklerini açıklayan TSK üst komuta kademeleriyle ilgili de genel hatlarıyla olumlu beyanatlarda bulunulmuştur. Bu konuda darbe gecesi ve sonrasındaki süreçte kilit bir rol oynamış olan TSK üst komutasının sivil irade lehine tavır almaları ve Cumhurbaşkanı ile birlikte hareket etmelerinin TSK'ya olan olumlu bakışın korunmasında etkisini şu ifadelerde görmek mümkündür:

“TSK olarak da (FETÖ'cü) adamlar yapılaşmış artık engelleyecek bir durum yokmuş daha doğrusu, olan hep erlere oldu. TSK da zaten açıklamalarını yaptı. Biz darbenin yanında değiliz diye açıklama zaten Cumhurbaşkanı'ndan sonra TSK'dan geldi. TSK'ya karşı herhangi bir tavrımız değişmedi, yine Türk milletinin askeri bizim askerimiz, darbeyi yapan FETÖ'cülerdi.” (ADN-02, E, 22).

“Şu an değişti tabi. Yaverler bile ihanet içinde. Cumhurbaşkanı’nın yanında olanlar başımızın tacı. Yalnız erlerimize acıdım.” (İST-21, K, 52)

İstanbul Taksim’de görüşülen ve siyasal eğilimlerini solda tanımlayan CHP seçmeninin de TSK’ya yönelik bakış açısında esasen bir değişiklik olmadığı tespit edilmiş ancak 1980 darbesini yaşamış olan sol seçmen ile genç kuşak arasında ilginç bir ayrışmanın mevcut olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda genç CHP seçmeninin “orduyu benimseme” eğilimine 15 Temmuz darbe girişiminin olumsuz bir etkisinin olmadığı ve TSK’yı FETÖ’cülerden ayrı tuttukları gözlemlenirken; yaşı ilerlemiş olan sol görüşlü kadın katılımcının ise TSK’ya 1980 öncesinden bu yana güvenmediği sözlerinden anlaşılmaktadır:

“Ben 1980’den önce de orduya güvenmiyordum şimdi de güvenmiyorum.” (TKS-08, K, 60)

“TSK’da da genelleme yapmak bizce yanlıştır. Ordu bizim ordumuz ve içerisinde farklı gruplaşmaların da olduğu açıktır. Dolayısıyla FETÖ veya başka bir küçük grup yüzünden tüm orduyu aynı kefeye koymak yanlış.” (TKS-07, K, 20)

Yine öne çıkan ve bilhassa AK Parti karşıtı, marjinal-sol eğilimli olarak tanımlanabilecek kişilerin yalnızca TSK’ya yönelik değil genel anlamda antimilitarist bir tavrın yansıması olarak genel itibarıyla silahlı herhangi bir kuvvete yönelik güven duygusu beslemedikleri tespit edilmiştir:

“Çok şaşırmadım olanlara. Dünyadaki hiçbir ordunun hiçbir faydası olduğunu düşünmüyorum. Orduların hiçbirine güvenim yok.” (TKS-01, E, 36)

Darbeciler tarafından sahaya sürülen ve bu gayrimeşru kalkışma için kullanılan erlere yönelik ise bir nevi “acıma” duygusu ile yaklaşıldığı da görüşmelerde dikkat çekmiştir. Bu bağlamda başta er statüsündeki TSK mensuplarına olmak üzere TSK’ya yönelik güven konusunda büyük çaplı bir azalma durumu oluşmamıştır. Lakin güven duygusundaki azalmanın bilhassa Ankara’da diğer illere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Görüşmeler esnasında güven kavramı haricinde dikkat çeken bir başka husus “TSK’nın yıpratılması” ile ilgili olmuştur. Dolayısıyla güven konusunda genel bir değişiklik oluşmamışsa da TSK’nın itibarının genel olarak yıpratıldığı yönünde görüşler dillendirilmiştir. Bununla birlikte özellikle genç kadın katılımcılar arasında TSK’ya karşı hayal kırıklığı, küskünlük ve kızgınlığı çağrıştıran görüşlerin ifade edildiği söylenebilir.

“(FETÖ’cü darbecilere) Acımasız davranılmalı. Erler masum olabilir ama elebaşları idam edilmeli.” (İST-03, K, 22)

“Trabzon, devletine bağlılığı ile bilinen bir il olmasına rağmen hainlerin birkaçının (yani üst rütbeli komutanların) Trabzonlu olması bende büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Bundan sonrasında demokratik kültürün ne demek olduğunun iyi bilinmesi gerekmektedir. Arka tarafta kimlerin olduğuna dikkat edilmelidir.” (TRB-12, E, 50)

Erlere yönelik yaklaşımlarda daha insani/vicdani değerlendirmelere rastlanılmıştır. Bu bağlamda geçmiş darbeleri tecrübe eden ve gelir grubu itibarıyla toplumsal olarak dar gelirli grupta değerlendirilebilecek katılımcıların darbe girişiminde kullanılan ve “emirlere itaat etmek” mecburiyetinde görülen erlere “acıma” duygusu ile yaklaştıkları görülmüştür. Bununla birlikte erlerin “çocuk” olmalarının ve “köylülük” bağlantılarının da altı çizildiği dikkat çekmiştir. Ayrıca kendi aile fertlerinden de birilerinin askerlik yapıyor oluşu cevaplarda sıklıkla işaret edilen bir nokta olarak dikkat çekmiştir:

“(Darbeyi) ABD askerleri yaptı. TSK bizim hala kahraman askerimizdir. Kahraman ve vatansever askerimize saygımız sonsuzdur. Köyden giden erlere acıyorum. Vatanında vuran erlere acıyorum. Emir alınca ne yapsınlar.” (TRB-03, E, 62)

“Darbede kullanılan çocuklara, kınalı kuzulara çok üzuldüm...” (İZM-06, K, 40)

“TSK hala onurumuzdur. Askerleri ayırt etmemiz lazım. Benim abim de şu an Diyarbakır’da asker ve halka ateş etmez. Yanlış haberler var. Yani askere küfür etmemiz lazım zira emre itaat etmemiş olanlar da vardı. İnternet manipülasyonlarına inanmamak lazım.” (TRB-02, E, 17)

TSK’nın kesinlikle bu toplumun “gözbebeği” olduğuna dair benzer tondaki farklı vurgulamalar da görüşmelerde öne çıkmıştır. Burada da en başta duygusal ve dini, yani Hz. Muhammed (s.a.v.) bağlantılı (“Peygamber ocağı” vb.) tanımlamalarla TSK’ya yönelik değerlendirmeler yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durumun yalnızca bir il veya bölgeye has bir eğilim olmadığı da açıktır. Farklı illerden bu konuda benzer yaklaşımlara rastlanmıştır:

“Hayır değişmedi. Askeriye peygamber ocağıdır. Askeriye biz demektir.” (İST-12, E, 43)

“Evet TSK devlet içinde devlet bunu biliyorum ama orası bizim peygamber ocağımız, içindeki pislikler şimdi temizlendi, o yüzden artık daha çok güveniyorum.” (İZM-15, E, 61)

“Şöyle değişiklik oldu: Ordunun içindeki o hainlerin mutlaka temizlenmesi lazım. Artık herkese aslını neslini soracaksınız (milletvekili, asker vs). Asla (bakışında bir değişiklik olmadı), orası Peygamber ocağı. Orayı düzelteceksiniz. Kuleli’yi, Harp Okulu’nu kaldıracaksınız, sivilleşeceksiniz. Üniversite mezunlarını polisler gibi 1-2 yıl eğiteceksiniz. Bunları zaten Kuleli’de zehirliyorlar. Harp Okulu’nda da zehirliyorlar. Hep ihtilal kafasıyla yetiştiriliyorlar.” (ADN-06, E, 60)

“Hayır, ordu benim için gözümün bebeği, hala gözümün bebeği. Kasanın içerisindeki iki üç tane çürük domates tüm kasayı çürütemez, çürütmeden atılması lazım, o iki üç tane domatesten bir şey olmaz. Temizlenecek Allah’ın izniyle.” (ADN-04, E, 36)

Bu örneklerin daha çok sağ/muhafazakar, AK Parti, ülkücü, MHP’li katılımcılardan gelmesinin yanı sıra, seküler, sol ve CHP yanlısı katılımcılarda da TSK

yanlısı bir yaklaşımın duygusal izlerine rastlanmıştır. Buna ilişkin olarak bir katılımcının şu ifadeleri dikkat çekicidir:

“TSK benim dünyaya genel olarak baktığımda gurur duyduğum bir kurum 750 bin personeli ile. Elbette yaşanan olaylarla bakışım etkilendi, bir anda acziyete düştü, bu kadar çok güvendiğim bir kurum ama olan şeyler yine de bütün TSK’ya yüklenmemeli.” (TKS-02, E, 25)

Diğer taraftan bazı görüşmelerde TSK’ya yönelik sert eleştirilerin de varlığı dikkat çekmektedir. Bu eleştiriler, iki farklı kimlik grubunda birbirine benzer söylemlerle ifade edilmektedir. Adnan Menderes’in idamı ve en son 28 Şubat Süreci’ndeki muhafazakar kesime yönelik yapılanlar bu grupta TSK’ya yönelik bir güvensizliği oluşturmaktadır. Diğer taraftan sol kesimlerin anti militarist yaklaşımdan kaynaklanan askere güvenmeme üzerine bir eleştirinin de varlığı dikkat çekmektedir.

“TSK görünürde modern ama zihniyet açısından aşırı derecede ulusçu bir zihniyete sahip, askeriyenin en üst güç olduğunu gören insanlar hala ordunun içinde ağırlıkta. Her zaman tehdit olabilir diye yaklaşıyordum ve bundan sonrasında da böyle devam edeceğim.” (ANK-08, E, 29)

“Sürekli herkes inkar ediyor, yok yapmadık diyorlar. Baştaki general bile inkar etmiş. O adam bile inkar etmiş. TSK’nın dörtte üçünün güvenilmez olduğunu düşünüyorum.” (TKS-06, K, 44)

İstanbul Taksim’de kendisini sosyal-demokrat olarak tanımlayan bir katılımcı, TSK’ya yönelik bir güvensizlik ortamının oluştuğunu ifade ederek, darbe girişiminden dolayı TSK’ya mesafe konulduğunu diğer taraftan da polise yaklaşıldığını şu şekilde vurgulamıştır:

“Polise aşık olduk ama TSK’ya küstük. Kavram kargaşasına girdik bu son yaşananlardan sonra. Umarız 28 Temmuz’da gerçekleşecek olan Yüksek Askeri Şura’dan sonra gelen kadro biz milletin ta kendisiyiz demeli. Ama şu an itibarıyla TSK’ya karşı bir güvensizlik oluşmuştur. Kimisi bunu kabul etmese de, asker de bizim ve ayırım yapmaya çalışsa da bir güvensizlik ortamı söz konusudur.” (TKS-06, E, 38)

Diğer taraftan darbe sonrası basına yansıyan darbeci askerler ile darbecilerin emrindeki erlere yönelik muamele ile ilgili görüntüleri kabul edilemez olarak değerlendirilen –liberal görüşlü olduğunu söyleyen– katılımcılar da olmuştur:

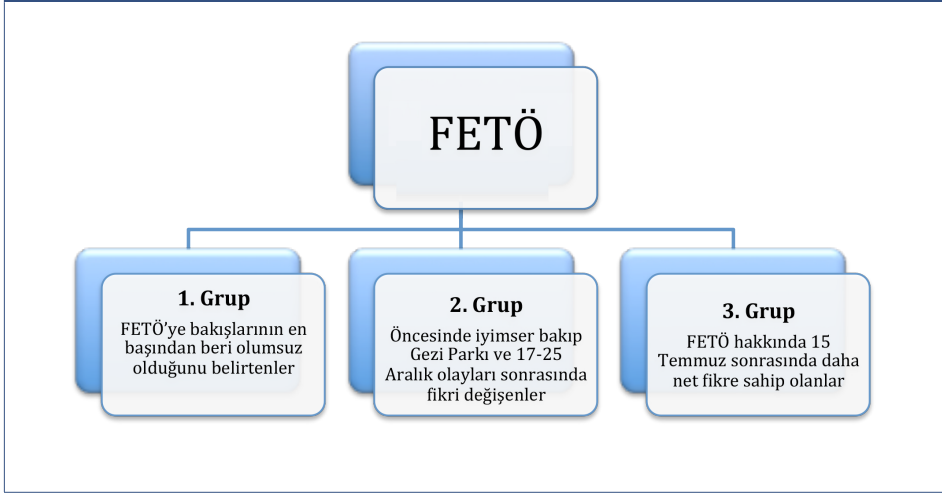
“TSK’nın itibarı beş paralık oldu. Kemerle rütbesiz Türk askerlerini dövdüler resmen.” (ANK-01, E, 25)

Bu konuda görüş bildirmeyen ve daha çok sağ/muhafazakar seçmenlerden oluşan katılımcıların da bu görüntüler karşısında olumlayıcı bir tavır içerisinde oldukları söylenemez. Zira görüşmelerde bilhassa emir kulu konumundaki erlere yönelik vicdani yaklaşım bu bağlamda katılımcıların muhtemel pozisyonlarına ilişkin işaretler barındırmaktadır.

VI. FETÖ'YE BAKIŞ

FETÖ (Fethullahçı Terör Örgütü) üzerine katılımcılara bakışları sorulmuştur. Özellikle darbe girişimi öncesi ve sonrasında tutumlarında ne tür değişimler olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmelerde farklı siyasi ideoloji ve kimliklerden olan katılımcıların tamamı FETÖ yapılanmasının var olduğunu ve Türkiye için büyük bir tehdit olduklarını beyan etmiştir. Bununla birlikte örgütle ilgili bilgilenme sürecinde üç farklı grubun olduğu ifade edilebilir.

ŞEKİL 7. 15 TEMMUZ'LA BİRLİKTE FETÖ'YE BAKIŞ

Katılımcılar arasında ikinci grupta yer alanların oranının daha fazla olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte birinci grupta FETÖ'nün yapılanmaya başladığı 70'li yıllardan beri bu grubu menfi bir hareket olarak yorumlayanların birçoğu kişisel tecrübelerinden dolayı harekete başından beri olumsuz baktıklarını beyan etmişlerdir. Örneğin 1980 darbesinde Isparta'da okuduğu imam hatip lisesinin kapatılması ve okulun Gülen'e ait bir vakfa devredilmesi 46 yaşındaki kadın katılımcının FETÖ'ye bakışındaki en belirleyici olay olmuş:

"Ben Gülen grubuna evvelden beri hiç naif bakmadım. Isparta İHL'de okudum. Benim okulumun bulunduğu arazi çok geniş bir araziydi. 12 Eylül hareketinde bizim okulun mülkiyeti Akyazılı Vakfı'na verildi. Vakıf Gülen'e aitti. Tapusu onlara verildi. Sonra bu okulun bahçesine iki okul yaptılar. Biz itiraz ettik ama Gülen'e de anlatıldı ama o bunu kabul etmedi ve iki okul yapıldı. Bizi okulumuzdan ettiler." (ANK-20)

"Fethullah Gülen'in yan yana olduğu her hükümet darbe ile gitti. Ecevit dahil buna. Fethullah Gülen'le yan yana gelmiş olan tüm hükümetler hiçbir zaman seçimle gitmemiştir. Bazı şeyler damarlarına basılınca darbeyi yaptılar." (TRB- 8, E, 25)

"Fethullah'a karşı hep şüpheli yaklaştım. Her zaman silik ve çıkarıcı davranıyorlardı. Hiçbir zaman sempati duymadım, güven vermediler." (ANK-07, K, 45)

Bazı katılımcılar zaten dini öğretilerinin kendi içerisinde birtakım çelişkiler ve sorunlar barındırdığını ifade etmiş, bu durumun FETÖ'ye karşı en başından beri olumsuz bir görüş taşımalarında etkili olduğunu ifade etmişlerdir:

“Zaten olumsuzdu. Dini bakımdan sorunluydu. İçeride kapanık, güven vermeyen, ben-cil bir yapılanmaydı. Bu da beni onlardan uzak tutmuştu.” (KSK-01)

“Zafere giden her yol mubahtır, bir Müslümana bu anlayış yakışmaz, bu Yahudi anlayışıdır. Bir Müslüman için şerle hayra gitmek doğru değildir. Fethullah Gülen'in İslam'ı tamamen bir alet olarak kullandığını, bu amaç uğrunda da hakikaten gerçekten samimi Müslümanların da bu emellere alet edildiğini ancak bugün artık bir lokma düşüncesi, beyni varsa o insanların, aklını bir yerlere kiralamadıysa bunları açık gösteren bir siyasi tablo var.” (ADN-5)

Başından beri olumsuz bakanların yanında katılımcıların büyük bir kısmı ikinci grupta yer almıştır. Bu kişiler 2013'te gerçekleşen Gezi Parkı Şiddet Eylemleri ve 17-25 Aralık darbe girişimi öncesinde olumlu bakıp bu olayların ardından bütün iyimser görüşlerinin ters yüz olduğunu ifade etmiştir:

“17-25 Aralık'a kadar sevgi ve saygı duyardım. Sonra bitti. Şimdi ise nefret ediyorum. Tehlikenin farkına geç varıldı. Bunlar sinsi, korkak, yalancı ve münafıklar.” (KSK-05)

“Ben dershanelerine de gittim. Eserlerini de okudum. 17 Aralık'tan sonra kırılma yaşadım.” (KSK-06, E, 33)

“Bu insanlar çok büyük bir sürüler, bu şerefsiz (Gülen) zamanında ABD'ye gitti, öncesinde hocamızdı –ben Erzurumluyum– onu dinlerdik, saygı duyardık.” (İZM-15, E, 61)

Katılımcıların bir kısmı daha önce FETÖ ile ilişki kurmuş olmanın yarattığı pişmanlığı farklı sözlerle dile getirmişlerdir. Örneğin Trabzon'da bir katılımcı dershanelerine gitmekten duyduğu pişmanlığı şöyle ifade etmiştir:

“Allah benim belamı versin, tövbe tövbe. Allah benim cezamı verecek zaten ama ben bunların dershanelerine gidip para kazandırıdım, kendime çok kızıyorum.” (TRB-02)

“Gardaşım, 10 sene önceye kadar TV'de ağlıyordu, bilmiyorduk böyle kötü biri olduğunu. Ne bilelim bize ve vatanına böyle bir ihanet yapacağını.” (TRB-07, K, 63)

“Ben bu ...larına para kaptırdım, bunlara para verdim. Ben dedim ya muhafazakârım, muhafazakârsan ne yapacaksın? Yardıma önem veririm. Afrika'daki yetimlere para gönderdim ben BankAsya'dan. Adam meğer bizim paraları kumarda, kumar oynamış Kıbrıs'ta.” (ADN-1, E, 50)

Gezi ve 17-25 Aralık olaylarının yanı sıra Adana'dan 26 yaşındaki katılımcı FETÖ'ye olumsuz bakışının Mavi Marmara olaylarında verdikleri tepkiden bu yana geliştiğini ifade etmiştir:

“Fethullah Gülen’in yerleştirdiği insanlardan da, kendisinden de bugüne kadar devlet için, millet için, vatan için sözlerini duymaktan ziyade Mavi Marmara olayından itibaren tepkiliyimdir.” (ADN-5)

FETÖ’yle ilgili fazla bilgiye sahip olmayıp 15 Temmuz’la birlikte yapılanma ile ilgili bilgisinin olduğunu söyleyen kişiler ağırlıklı olarak CHP ve HDP çizgisinde siyasal eğilimlere sahip katılımcıların oluşturduğu bir grup olmuştur:

“Yıllara dayanan bir analizim ve bilgim yok. Popüler kitaplar ve medyada anlatılardan başka bildiğim pek bir şey yok. Ama şimdi sorularım var. Nasıl bu kadar güçlenebilir?” (ANK-22, K, 40)

“Onları tanımıyorum ki. Darbeyle gerçek yüzlerini gördük. Bizden uzak olsunlar.” (SRC-08, K, 52)

VII. TOPLUMUN DARBE HAFIZASI VE 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ

Katılımcılar arasında yaşı 40 ve üstü olanlar eski darbelerle 15 Temmuz’u sık sık karşılaştırmıştır. 15 Temmuz’un diğer darbelere ve darbe girişimlerinin hiçbirine benzemediği, hiçbir darbenin 15 Temmuz’daki kadar acımasız olmadığı ifade edilmiştir. Halkın bu dönemde darbelere karşı çıkması özgüven merkezli değerlendirilmektedir. Diğer taraftan eski darbeler ile 15 Temmuz darbe girişiminin karşılaştırılmasında üzerinde durulan en önemli konulardan biri ülkenin içinde bulunduğu ortamdır. Son darbe girişimini gerekçelendirecek bir çatışma ortamının olmadığı özellikle vurgulanmaktadır. Demokrat Parti lideri Adnan Menderes’in bir darbe sonucu idam edilmesi toplumsal hafızada darbelerin sonuçlarına karşı yeterince bir tepkinin oluşmasını mümkün kılmaktadır. 1960 sonrası her askeri darbe teşebbüsünün farklı kimlik gruplarını etkilemiş olması, toplumsal hafızada darbelere karşı ortak tepkinin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Ankara’da 62 yaşında bir Kıbrıs gazisinin mukayesesi şöyledir:

“Halkı destek içinde gördüm. 80 darbesi gece yarısı yapılırken kimse duyamadı. Kimsenin haberi yoktu. O zaman tek kanal var. Çok ansızın oldu. Halk sokağa çıkmazdı o zaman, halk yıldı. Olaylardan bıkmıştık. Ama şimdi halkta özgüven var. 80 darbesini gördük, Türkiye’nin ortamı çok kötüydü. Ama şimdi öyle bir durum yok.” (ANK-9)

Taksim’de CHP’nin mitinginde görüşme yapılan AK Parti seçmeni 56 yaşındaki katılımcı 1980 darbesinde çatışma ortamı ile halkın darbeye ikna edildiğini belirtmiştir:

“1980 darbesi için halkın üzerinde bir etki oluşturdular. Sağ-sol çatışmaları zemin olarak kullanıldı. Gözümüzün önünde, pencremizin ağzında adam öldürüyorlardı. Halkı çok iyi ikna ettiler. 12 Eylül darbesinde sabah kalktık, radyodan bir yayın ülkenin Genelkurmay Başkanı konuşuyor. Millet sevindi gerçekten. Ölen yok yara-

lanan yoktu. Bugün zemin yoktu ki şu anda ekonomi çok iyi değil ama darbe yapılacak bir ortam yok. Neyine güvündün, nasıl bir güç aldın da yaptın. Üçte yapacakken kalkmışlar dokuzda yapmaya kalkmışlar böyle bir özgüven var. 1980 darbesinde halk çok iyi ikna edildi.” (TKS-3)

1980 darbesinde beş yaşında bir çocuk olduğunu söyleyen 41 yaşındaki kadın katılımcı o dönemde çatışmaların ve ölümlerin gündelik hayatta olağan hale geldiğini ifade etmiş ancak bugün böyle bir çatışma ortamının olmadığını dolayısıyla insanların bu girişime sert tepki gösterdiğini ifade etmiştir.

“Çocuk olarak çatışma ortasında kalmıştım seksen darbesi yapılmadan iki ay önce. Beş yaşındaydım. Gündelik hayatımızın bir parçasıydı çatışmalar. Şimdi öyle bir durum yok. Kısa sürede bitti zaten bu girişim. Şu gurur verici bir şeydi: İnsanlar istemedi darbeyi. Küçük bir grup, ‘Tüh yapamadılar’ dediler ama. Seksenle en dramatik farkı bu. Seksende bir kahvehane vardı, savcıların kahvehanesiydi, tam karşısında eczane duvarında da solcular otururdu. Yoldan geçen teyze sorardı, ‘Çocuğum aranızdan geçeceğim atışacak mısınız aranızda kalmamayayım’ diye.” (ANK-23)

“Son darbe girişimine ülke olarak komple bir tepki verdik. 1980’de bu bilinç yoktu. 77-78 olayları enerjiyi bitirdi o dönemde ve o dönemde ülkemizde kaos vardı. Bugün böyle değil. Bugün Türkiye’de belki ekonomi biraz durgun ama onun haricinde hiç öyle 1980 öncesiyle kıyaslanacak bir durum söz konusu değil.” (TKS-6, E, 38)

Katılımcılar özellikle Adnan Menderes’in idam edilmesinde toplumsal tepkinin yeterince ortaya konulmamış olmasına dikkat çekmiştir. Ankaradan 52 yaşındaki bir kadın katılımcı 15 Temmuz’da Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Menderes’le aynı kaderi yaşamaması için sokağa çıktıklarını belirtmiştir:

“Ben DP’li bir dedenin torunuyum. İzmir İl Başkanı’ydı. Bana derdi ki zamanında Menderes, ‘Ben halkıma güveniyorum’ demiş ama güvendiği halk bir şey yapmadı. Onun (Menderes) uğradığı işkenceler, sigara bastırılmasını aklıma geldi, dedem aklıma gelince sokağa çıktım.” (ANK-12)

“Eğer 1960 darbesinde halk sokağa çıksa idi darbeciler tarafından Adnan Menderes asılmazdı.” (TRB-12, E)

Bununla birlikte eski darbelerde medya ve iletişim teknolojilerinin bugünkü kadar güçlü olmamasının o darbelerin başarılı olmasında önemli bir etkiye sahip olduğunu Taksim’de 60 yaşında emekli bir kadın katılımcı şu şekilde ifade etmiştir:

“Şimdiye kadar darbeler hep gece olduğu için başlarda kimse inanmadı. Zamanında darbeye karşı halk nezdinde bir çağrı falan da olmadı ama bu sefer farklı olarak çağrı gerçekleşti. Bir de eskiden tüm Türkiye’de oluyordu darbeler ve bir anda tüm ülke kontrol altına giriyordu. Bu seferki darbede yalnızca İstanbul, Ankara ve İzmir’de gerçekleştirildi ve tüm ülkede olmadığı için başarılı olmadı.” (TKS-8)

VIII. MUHALEFET PARTİLERİNİN 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNE YÖNELİK TUTUMLARINA BAKIŞ

15 Temmuz darbe girişimi esnasında muhalefet partisi liderlerinden ilk açıklama Devlet Bahçeli'den geldi. MHP lideri 23.48'de Başbakan Binali Yıldırım'ı arayarak bu kalkışmanın kabul edilemez olduğunu söyledi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin seçilmiş hükümetinin arkasında olduğunu belirtti. CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu ise 01.07'de yazılı bir açıklama yayımlayarak, "Bu ülke darbelerden çok çekmiştir. Aynı sıkıntıların yeniden yaşanmasını istemiyoruz. Cumhuriyete ve demokrasimize sahip çıkıyor, inancımızı eksiksiz bir şekilde koruyoruz" ifadelerini kullandı. Muhalefet partilerinden son açıklama ise saat 01.30'da HDP'den geldi. HDP Twitter'da yayımladığı açıklamasında, "Türkiye'nin içinden geçtiği bu zorlu ve kritik dönemde, gerekçesi ne olursa olsun hiç kimse kendini halkın iradesi yerine koymamalıdır. HDP, her koşulda ve ilkesel olarak her tür darbeye karşıdır. Demokratik siyasete sahip çıkmak dışında bir yol yoktur" dedi.

Darbe girişimi gecesini muhalefet partilerinin tutumu konusunda görüşmecilerden alınan ifadeler doğrultusunda yaygın olarak üç temel görüş ortaya çıktı: İlki görüşmecilerin bir kısmının da ifade ettiği üzere gerek darbe girişimi esnasında gerekse de sonrasında muhalefet partilerinin birlikte hareket etmesinin ve TBMM'deki özel oturum esnasında takındıkları tavrın takdir edilmesi gerektiği üzerinedir. Sakarya'da görüşme yapılan 25 yaşında yüksek lisans öğrencisi bir erkek katılımcı, bu birliktelik görüntüsünün halkın motivasyonunu da artırdığını vurgulayarak şu ifadelerde bulundu:

"Bahçeli'nin ilk anda koyduğu tepki ülkücü camianın sokakları doldurmasını sağladı ve moral olarak herkesi yükseltti. Bu anlamda bu tepki çok önemliydi ve takdir edilmesi gerekiyor. Kılıçdaroğlu'nun tepkisinden ise haberdar olamadım sonradan öğrendim. Ama o tepki de çok önemliydi. HDP'den ise hiç haberdar olamadım o gün ama sonradan tepkisini gördüm. Böyle bir mutabakatın ilk anlardan itibaren konulması önemliydi." (SAK-09)

Bazı görüşmeciler ise bu birliktelik görüntüsünün önemli olmasına rağmen pratikte bir işbirliğine dönüşmesinin daha önemli olduğunu, bunun özellikle ilk gece sağlanmasının darbenin başarısız olmasında etkili olduğunu ifade ettiler. Trabzon'dan 32 yaşında bir erkek katılımcı bu hususta doğrudan bilgisi olduğunu aktardı:

"Yeterli boyutta oldukları tartışılır ama yapmaları gerekenleri yaptılar. Halkı dışarı çıkaramadılar ama halka destek çıktılar. Diğer partiler de kesinlikle vardı. Gördüm ben. Sayı ve istatistik olarak azdılar ve sayı olarak değişebilir ama mevcutlardı. İstanbul'da da çeşitli görüşteki arkadaşlarım da sokağa çıktı, biliyorum bizzat görüştük telefonda." (TRB-08)

Yine de görüşmecilerin büyük bir bölümü, bu birlik görüntüsünün sokağa daha sınırlı yansıdığı konusunda ortak kanaat belirtti. Partilerin sokağa çıkma

çağrısı konusunda yetersiz kaldığını düşünen Sakarya'dan bir eğitimci görüşlerini şu şekilde belirtti:

“Hiçbiri fire vermeden darbe karşıtı açıklama yaptılar ancak her partinin kendi il ve ilçe örgütlerini de örgütleyip daha görünür bir şekilde direnişin içerisinde yer almasını umut ederdik.” (SAK-01)

Yine benzer şekilde katılımcıların bir bölümü muhalefetin olaylar öncesinde Fethullah Gülen’le alakalı kendi çıkarına göre davrandığını, bunun eleştirilmesi gerektiğini fakat her şeye rağmen birlik ve beraberlik görüntüsünün önemli olduğunu ortaya koydu.

Muhalefet partilerinin tutumu konusunda ortaya çıkan ikinci temel görüşü savunan katılımcılar ise muhalefet partilerinin geç açıklama yaptığını ve darbenin seyrine göre pozisyon aldıklarını düşünmektedir. Partilerin kendi kitlelerini sokağa çıkarma konusunda başarısız ve pasif bir tavır içerisinde olduklarını düşünen bazı katılımcılar, bu bağlamda muhalefet partilerinin darbe başarılı olma eğiliminde olsaydı daha farklı bir pozisyon alınacağını iddia etmektedir. Adana'dan 26 yaşında bir erkek katılımcı bu konuda şu ifadeleri kullandı:

“Olmayacağını anladıktan sonra herkes o duruşu sergiler. Kılıçdaroğlu’nun canlı yayına bağlanma durumu bir habercilik anlayışı, güzel bir habercilik anlayışı. Onu yapanları tebrik ediyorum. Yani o adamı oraya bağladıktan sonra evet darbeyi destekliyorum diyecek hali yok. Olası bir İzmir’de orada burada darbe destekçilerinin de önünü kesmiş oluyor. Ben Meral Hanım’ın başbakan olacağını düşünüyorum. Eğer bu darbe başarılı olsaydı başbakan o olurdu. Şahsi kanaatim.” (ADN-05)

Bu görüşe sahip katılımcıların samimiyet konusunda MHP hariç şüphe taşıdıkları görülmektedir. Özellikle CHP ve HDP’nin mevcut durumda zorunluluktan ötürü destek verdiğini düşünenler hatta ilerleyen süreçte bu desteği çekeceklerini iddia edenler bulunmaktadır. Ankara’dan 25 yaşındaki bir erkek katılımcı bu iddiasını şu sözlerle dile getirdi:

“CHP’den atak beklerdim. CHP’nin olayların gidişatını izleyip daha sonra tutum sergilemesini beklerdim. Ki bekledi de. Olay AKP lehine gelişince bir tutum sergilediler. CHP’nin bu tutumu partiler arası kutuplaşmayı azalttı. Ama darbe başarılı olsaydı CHP darbecilerin yanında olurdu. Güç ibresi AKP’nin yanında olduğunda CHP destekledi. HDP’ye gelince Selahattin Demirtaş’ın Diyarbakır’da oluşu, partilerin ortak bildiri duyurusuna katılmaması hiçbir şey yapmadığının göstergesi.” (ANK-1)

Bu bağlamda, muhalefet partilerinin pasif bir tutum içerisinde bulunduklarını düşünen bazı katılımcılar, 2013 Gezi Parkı olayları ile karşılaştırma yapmaktadır. Ankara’dan 32 yaşındaki bir doktora öğrencisi bu karşılaştırmada şu hususları ön plana çıkarmaktadır:

“Darbe girişiminden sonra ülkücüler bizi çok şaşırttı. İlk etapta ülkücüler çok etkiliydi, Kılıçdaroğlu da beklenmeyen hareket yaptı. CHP ile HDP Gezi sürecinde doğayı korumak için binlerce insanı sokağa döktüler ama onlardan da bir açıklama

beklerdim. Sokağa çağrılarını olmadı bu sefer, orada da (darbe girişimi esnasında) bir sürü ağaç kül oldu.” (ANK-13)

Muhalefet partileri bağlamında ortaya çıkan üçüncü temel görüş ise muhalefet partileri destekçilerinin bizzat kendi partilerinin yetersiz kaldığını düşünmeleridir. Ankara'dan 25 yaşındaki HDP/sol destekçisi olduğunu belirten bir kadın katılımcı partisini şu şekilde eleştirmiştir:

“Kendi partim HDP, yani son iki seçimde tereddüt yaşasam da oraya oy verdim. Ama bence darbeye karşı çıkılsa da en ufak olayda halkı sokağa çağırırken burada da HDP bizi sokağa kendi çağırmalıydı. Kendi miting yapmalıydı. Gösterilerde hep AK Parti ve MHP'liler var genelde. Keşke benim gibi de çok insan olsa. O sebeple biraz garip hissediyorum.” (ANK-14)

Yine Ankara'dan 40 yaşında bir diğer HDP destekçisi kadın katılımcı da partisini şu şekilde eleştirmiştir:

“HDP çok geç kaldı ve Selahattin Demirtaş çok eksik açıklamalar yaptı. İlk darbe günü çıkmalıydı meydana. Meydanlarda kadın yok dedi Figen Yüksekdağ. Korkunç bir açıklamaydı. HDP'yi bu süreçte eleştiririm. Yine de sonradan telafi etmeye çalışmaları güzel. CHP'yi çok takdir ettim, genel kurul konuşması çok iyiydi Kılıçdaroğlu'nun. Darbeciler CHP'li halkın sokağa çıkmasını bekledi. Ama CHP çok net karşı durdu. MHP de çok güçlü durdu. Uzun süredir dört partinin uzlaştığı tek konu. Sürecin kazanımı olarak görüyorum.” (ANK-22)

IX. CAMİLERDEN “SALA” VERİLMESİNE BAKIŞ

15 Temmuz darbe girişimi esnasında Türkiye genelinde camilerde sala ve dualar okunarak darbecilere karşı sokağa çıkma çağrısı yinelendi. Görüşmecilerin önemli bir bölümü bu çağrının kendileri için önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu belirttiler. Darbenin başarısız olmasında “dua ve iman”ın önemine değinen Adanadan 52 yaşında bir esnaf şu ifadeleri kullandı:

“... Onların topu tankı var, bizim de imanımız var. Biz imanımızla onları şey yaptık. Eskinden darbeler ezanı susturuyordu, ezanlar darbeyi susturdu şimdi. Ezanlar okununca tüylerimiz diken diken oldu.” (ADN-03)

Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez, o gece camilerden sala okunması kararının alınmasının isabetinin sonradan daha net anlaşıldığını belirtmiştir. Ayrıca daha önceden Kıbrıs Barış Harekatı sırasında da böyle bir uygulamanın olduğuna da dikkat çekmiştir:

“O gece evlerin üzerinden alçak uçuş yaparak binaların hemen üstünden geçen savaş uçaklarını, tanklar ile köprülerin kapatılmasını izledik. Bu sahneleri izledikten sonra ‘Diyanet İşleri Başkanlığı olarak bize düşen nedir?’ diye düşündüm. 120 bin personeli olan ve Türkiye'nin en ücra köşesinde görevlisi olan Diyanet İşleri Başkanlığının görevi sadece camileri yönetmek, namaz kaldırmak mıdır? Bugün zor zamanlarda milletimizin maneviyatını ayakta tutmak gibi bir görevimiz yok

mu? Anayasa, Diyanete milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi sağlama görevi veriyor. Biz böyle zor bir zamanda Diyanet olarak ne yapabiliriz? İhanet şebekesinin milletin kalbine korku salmak için evlerin üzerinden alçak uçuş yaparak millete verdiği korkuya karşı ne yapabiliriz? Benim aklıma Resul-i Ekrem'in (s.a.v) Hz. Bilal'e okuttuğu ezanlar geldi. Ben, Kıbrıs Harekatı'nda bütün minarelerden sala verildiğini hatırlıyorum. 120 bin Diyanet personeline "bugün hep birlikte milletin yanında olmamız gerektiğini, milletin hukukunu korumamız gerektiğini" ifade eden bir metin kaleme alarak yolladım. Onlar da seferber oldular. Diyanet teşkilatının bütün mensuplarına en kalbi şükranlarımı ifade etmek istiyorum."

Ankara'dan 25 yaşında kendisini HDP sempatisini olarak tanımlayan bir kadın görüşmeci de o gece camilerden sala okunmasının kendisini çok etkilediğini, birlik ve beraberlik çağrısı için çok faydalı bir yöntem olduğunu şu şekilde belirtti:

"Sokakta insanlar yürüyordu, bence kimse nereye gideceğini bilmiyordu ama yürüdük hepimiz. Ben Kızılay tarafına gelmeye çalıştım, yol boyunca insanlar kalabalıklaştı hep. Bir de çok fazla ülkücü vardı bence, hep MHP'nin el işaretini yapıyorlardı. Slogan atıyorlardı, camilerden dua sesleri duymak beni çok etkiledi mesela, çok hüznlendim. Bambaşka bir atmosferdi, o anda siyasetmiş, partiymiş asla umurumda değildi." (ANK-14)

X. KENDİNİ GÜVENDE HİSSETME DURUMU

15 Temmuz darbe girişiminde 28 Şubat'tan bu yana insanlar ilk kez tanklarla yüze gelmiştir. Ama bu kez 28 Şubat'tan farklı olarak tanklar insanların üzerinden geçmiş, F-16'lar ve askeri helikopterlerle insanların üzerine ateş açılmıştır. 246 vatandaş hayatını kaybetmiş, binlerce insan yaralanmıştır. Yaşananlar sadece Türkiye Cumhuriyeti tarihine değil dünya demokrasi tarihine de geçecek niteliktedir. Tanklara, savaş uçaklarına, top mermilerine ve bir yığın askeri mühimmata bu kadar yakın temas eden insanların mevcut durumda nasıl bir sosyal psikolojiye sahip oldukları araştırmanın önemli unsurlarından biridir. Bu anlamda görüşmeler esnasında katılımcılarda halen bir gerginliğin ve kızgınlığın gözlemlendiği söylenebilir. Bu durum zaman zaman ifadelerine argo ya da beddua olarak yansımıştır. 15 Temmuz'un zihinlerde bıraktığı izlenim, bir taraftan halkın ortaya koymuş olduğu mücadele azmi ile "gurur verici" iken öte yandan askeri kuvvetlerin acımasızlığının yol açtığı "korkutucu" halin insanların Türkiye'de güvende yaşama hislerinde derin etkiler bıraktığı anlaşılmaktadır. Görüşmeler öncesinde kendini güvende hissetme konusunda karamsar bir tablo ile karşı karşıya kalınacağı varsayılmıştır. Ancak görüşmeler neticesinde çok farklı bir tablo ile karşılaşmıştır.

Birçok kişi ilk gecedan itibaren her akşam nöbete devam ettiğini belirtmektedir. Özellikle Ankara ve İstanbul'da çatışmaların daha yoğun yaşanmasından dolayı tedirginlik, öfke ve travma diğer şehirlere göre daha derin yaşanmaktadır. Yapılan

görüşmelerde anlatımlardan, insanların evlerindeyken tedirgin oldukları, meydana indiklerinde diğer insanlarla bir dayanışma içine girdiklerinde bu tedirginliğin yerini umut ve heyecana bıraktığı anlaşılmaktadır. Örneğin ilk gece Ankara'da hafif yaralanan bir kişi her akşam düzenli olarak meydana gelmesini şu şekilde açıklamaktadır:

“Evde oturursam, buraya gelmezsem kötü şeyler olacağını hissediyorum.” (ANK-07,K, 45)

Görüşme yapılan 146 kişinin yaklaşık yüzde 59'u Türkiye'de kendisini güvende hissettiğini, yaklaşık yüzde 23'ü güvende hissetmediğini belirtmiş ve yaklaşık yüzde 18'i ise bu soruya yanıt vermemiştir. Kendisini güvende hissettiğini söyleyen katılımcıların söylemlerinde manevi motivasyonun çok belirgin olduğu gözlenmiştir. Örneğin 52 yaşında ev hanımı olan Adanalı katılımcı güvende hissettiğini şu ifadelerle belirtmiştir:

“Ben kendimi hep güvende hissedirim. Ölüm Allah'ın emri, hayat zaten her an bir arada olan bir şey. Güven Allah'a yani bana gel dediğinde zaten gideceğim. Ha burada öleceksin ha orada öleceksin. Güvenli bir ülke aslında burası, bakma sen bu kadar şeye rağmen en muazzam ülke bence.” (ADN-09)

Bazı katılımcılar da olaylarla birlikte yaşanan birlik, beraberlik ve dayanışma halinin ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğinin kendine güvenme konusunda etkili olduğuna vurgu yapmıştır. Ankara'dan 25 yaşında bir kadın yüksek lisans öğrencisinin düşünceleri şunlardır:

“Bu kadar dirayetli bir halk olunca insan nasıl kendine güvenmez ki. Ben hayatım boyunca kendimi en çok güvende belki de o gece hissettim. Özgüvenim filan tavan yapmıştı ya cesaretim korkunun önüne geçmişti.” (ANK-14)

“Gayet güvende hissediyorum halkı böyle gördükçe. Daha çok Cumhurbaşkanı, o güven verdi.” (SAK-16, K, 21)

“Erdoğan olduğu sürece sonuna kadar güvende hissediyorum. Zafiyet olmaz.” (İZM-12, K, 25)

“Evet güvende hissediyorum ve bir zafiyet oluşacağına inanmıyorum.” (TKS-13, E, 47)

“Tabii ya ne var ki güvenle, şu millete baksana, ölsen ne olacak. Ölsek şehit olacağız, ne olacağız. Biz zaten öleceğiz ya. Biz neden korkacağız, Meclise atılan bombaları gördün, orda adamlar korkmadı, biz neden korkacağız ki.” (ADN-03, E, 52)

Bir kısım katılımcılar güvende hissettiklerini daha ihtiyatlı ifadelerle ortaya koymuştur. Burada özellikle darbecilere karşı mücadelede kurumlara yönelik bir güvensizlik dikkat çekmektedir. Katılımcılar özellikle güvenlik ve istihbarat kurumlarında yeniden yapılandırmaya gidilmesini talep etmektedir:

“Kendimi güvende hissediyorum. Çok rahatım. Devletimiz olduğu sürece ve çürük elmalar temizlendiği sürece rahatız. Benim silahım yok ama çok rahatım.” (TRB-01, K, 29)

“Evet, güvende hissediyorum. Ama hala ordu, emniyet veya MİT gibi güvenlik sağlayan kurumlardan bir darbe gelme ihtimali ortaya çıkabilir. Bu kurumlar yeniden düzenlenmeli.” (İZM-13, K, 29)

“Emniyete de hala güvenmiyorum. Atamalar çok dikkatli yapılmalıdır. Generallerin ellerinde olduğu düşünülüyor, sanki küçük cezalarla kurtulacaklar diye düşünüyorum.” (ANK-07, K, 45)

İstanbul’da Taksim Meydanı’nda CHP’nin düzenlediği miting esnasında görüşülen 42 yaşındaki erkek reklamcı kendini güvende hissetmemesini 15 Temmuz sonrası yaşananlar neticesinde oluşabilecek muhtemel bir güvenlik zafiyeti ile ilişkilendirmiştir:

“Hayır hissetmiyorum. Güvenlik zafiyeti oluşacak. En büyük korku bu. 300 generalden 100’ünün tutuklanması bir sorun çıkarabilir.” (TKS-12)

Ankara’da kendini güvende hissetmediğini söyleyen 62 yaşındaki bir Kıbrıs gazisi özellikle darbenin bir numaralı faili olarak bilinen FETÖ’nün birçok alana sızmasından dolayı kendini güvende hissetmediğini ama korkmadığını söylemiştir:

“Bizim caminin imamı bile FETÖ’cü çıktı. Arkasında namaz kıldığımız adam ya. O yüzden Allah’a sığındım ama güvende hissetmiyorum. Korkum yok ama güvende olduğumu düşünmüyorum. Allah dinini tamamlayacaktır.” (ANK-09)

XI. DARBECİLER VE DESTEKÇİLERİ İLE HESAPLAŞMA

15 Temmuz 2016’da başarısız olan darbe girişimi ile hesaplaşılması bir taraftan toplum vicdanını ve adalet duygusunu tatmin edecek diğer taraftan demokrasi- nin kalıcılığını garanti altına alarak iki temel işlevi yerine getirecektir. Bu yönüyle darbe girişimi sonrası anayasal düzenin FETÖ’ye verdiği bu tepki, aslında Türkiye Cumhuriyeti devletinin bir varoluş mücadelesinin sonucu olarak değerlendirilmelidir. Devlet kademelerine sızmış bir terör örgütünün mensuplarının şimdi ve gelecekte benzeri hareketler içine girmelerinin engellenmesi refleksi ortaya koymaktadır. Bu refleks bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin demokratik hukuk devleti niteliğinin daha sağlıklı bir biçimde işleyebilmesinin ön şartlarından biri olarak düşünülmelidir.

Darbe girişimi ile hesaplaşmada iki ana düzlem üzerinden gidilmesi söz konusudur: Bunlardan ilki siyasal iradenin alacağı önlemleri ifade eden siyasal hesaplaşma iken, ikincisi bir bütün olarak hukuk sisteminin kuralları ve kurumları ile vereceği tepkiye ve bunun sonuçlarına işaret eden hukuki hesaplaşmadır.

a. Siyasal Hesaplaşma

15 Temmuz darbe girişimi ile ilgili olarak darbe girişiminde bulunanlara karşı siyaset kurumu ve politika yapıcılarının alması gereken tedbirler de gündemde sıkça

yer bulmuştur. Bu kapsamda derinlemesine görüşme ve mülakatlarda katılımcılar ileriye dair ne tür tedbirler alınması gerektiği ile ilgili olarak geniş ve farklı bir yelpazede düşünceler ortaya koymuşlardır.

Görüşmelerden çıkan en güçlü kanaat siyaset kurumunun darbecileri yargılama sürecine ivedilikle girmesi ve kamu kurum kuruluşları başta olmak üzere bu tarz oluşumlarla bağlantısı olanların ilişkisine son verilmesi yönünde olmuştur. FETÖ'nün özellikle küçük yaşlardan itibaren insanları bünyesine katabilmek için büyük bir çaba içerisinde girdiğini düşünen görüşmeciler bu tarz süreçlerin bir daha yaşanmaması için sınav sisteminin düzenlenmesi gerektiğini ifade ettiler. Adanadan 36 yaşında bir doktora öğrencisi bu husustaki düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir:

“Bir kere şu sınav sistemimizi çok iyi elden geçirmemiz lazım. Bu adamlar çekirdekten alıyorlar, daha 12-13 yaşındaki çocukları, hiçbir şey görmemiş çocukları bünyesine alıyor, gözünü açmadan o çocuklara zaten enjekte ediyor edeceğini. Yani hani ağaç yaşken eğilir ya, bu adamlar yaşken o şeyi veriyorlar, ondan sonra o adamları düzeltmeniz, inandıklarını değiştirmeniz çok zor oluyor. İşte o süreçte de bu olaylar yani siz düşünseniz general olmuşsunuz, emniyet müdürü olmuşsunuz, genel daire başkanı, şu bu olmuşsunuz, hakim olmuşsunuz, savcı olmuşsunuz ama bu adamın dediklerini harfiyen yerine getiriyorsunuz. Bu adamlar çekirdekten yetişiyor ve arkadaşlar bakın şunu söyleyeyim, kayda da alıyorsun, yurt dışında da bize çok büyük tehlike var. Bu adamların yurt dışında yüzlerce okulu vardı ve onlarca yıldır bu okullar eğitim veriyor. Yurt dışında aynı şekilde örgütleniyor bu adamlar. Bu adamların misyonu neydi? Biz yurt dışında Türkçeyi öğretiyoruz, yurt dışında Türkiye'yi tanıtıyoruz. Aynı şekilde yurt dışında şu anda Türkiye düşmanlığı da artıyor olabilir, bu benim görüşüm.” (ADN-04)

Bu noktada bazı katılımcılar yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere yurt dışında aktif olan FETÖ lobisine karşı lobi yapacak yeni oluşumlara ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca iç mücadelede FETÖ ve darbe ile ilişkili olan kimsele-
rin kamu kurumlarından tasfiyesinin elzem olduğunu düşünen pek çok katılımcı, bu kurumların FETÖ unsurlarından arındırılmasını “kökünü kazıma”, “temizleme”, “kökünü kurutma” gibi ifadelerle tasvir etmiştir. Bu konuda Taksim’de görülen 38 yaşındaki CHP destekçisi bir kadın öğretmen şu ifadeleri kullanmıştır:

“Gerekti demek ki bir şey diyemiyorum (OHAL ile ilgili). Bu ülkenin bir Cumhurbaşkanı, bir Başbakanı var ve hükümeti var, kararın arkasındayız. Temizliklerin incitilmeden yapılması gerekiyor. Yapılacak düzenlemelerin sorunun haline hizmet edeceği inancındayız.” (TKS-10)

Aynı şekilde bazı katılımcılar, kamu kurumlarındaki tasfiyenin tek başına yeterli olmayacağını, bu sebeple ileride benzer sorunların yaşanmaması için cemaatlerin kamu kurumlarında örgütlenmesinin önüne geçilmesi gerektiğini vurguladılar. Kısıklı’da görüşme yapılan 33 yaşındaki bir erkek öğretim görevlisi, bu konuda şunları söylemiştir:

“Tehlikenin farkına geç varıldı. Bunlar sinsî, korkak, yalancı ve münafıklar. Şimdiki sert politikaya devam edilmeli. Mal varlıkları müsadere edilmeli. Ayrıca bundan böyle hiçbir cemaate bu kadar alan açılmamalı. Adalet duygusunun zedelenmemesi gerekir.” (KSK-06)

Katılımcıların büyük bir bölümünün hemfikir olduğu bir diğer önemli mesele istihbarat kurumunun yapısının güçlendirilmesi üzerinedir. İstihbarat zaafının ortadan kaldırılması için daha net bir anlayış ortaya konulması gerektiğini vurgulayan katılımcılar çok gizli bilgilerin paylaşılmamasını ve üst düzey görevliler hakkında her zaman kapsamlı bir araştırma yapılması gerektiğini ifade ettiler. İzmir’den 61 yaşındaki kadın emekli işçi düşüncelerini şu şekilde ortaya koydu:

“Ben vatandaşım, benim haberim, istihbaratım olmaz, olamaz. Peki devlet nasıl bunu engelleyemedi, nasıl istihbaratı olmadı? Devlet kulağını dört açmalı mücadele etmek için.” (İZM-10)

Bir diğer önemli düzenlemenin askeri kurumlar ve okullarda yapılması düşüncesi de yapılan görüşmelerde ön plana çıkmıştır. Bu yönde alınacak tedbirlerin askeriye yıpratmaması ve güvenlik zafiyeti oluşturmaması gerektiğini vurgulayan bazı katılımcılar, özellikle Askeri Akademiler üzerinde daha fazla kontrol mekanizmasına ihtiyaç duyulduğunu belirttiler. Buna ek olarak Sakarya’da 34 yaşındaki erkek eğitimci askere bakışta toplumsal anlayışın da değişmesi gerektiğini dile getirdi:

“Artık insanların ayrıştırılmalarının önlenerek asgari hukuk temelinde herkesin bir eğitim müfredatında anlaşılıp bu darbe zihniyetini oluşturan toplumsallıktan kurtulması gerekiyor. Mesela asker orduyu övücü sözler, geçmişteki askeri zaferleri sürekli kutsayan anlayış yerine demokrasi, hukuk, insan hakları gibi konuları ön plana çıkaracak bir zihniyet olmalı.” (SAK-01)

Bunların yanı sıra görüşmelerde siyaset kurumunun OHAL meselesinde titiz bir çalışma yürütmesi gerektiği vurgulanırken, bu süreçte uluslararası bağlantıların da ihmal edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Özellikle Fethullah Gülen’in iade edilmesi meselesinin üzerine yoğunlaşılması ve bu konuda ABD ile daha etkili görüşmeler yürütülmesi gerektiği hususları, ileriye yönelik olarak katılımcıların siyaset kurumundan bekledikleri diğer adımlardır.

b. Hukuksal Hesaplaşma

Fethullahçı Terör Örgütü’nün (FETÖ) gerçekleştirmiş olduğu 15 Temmuz darbe girişimi, ortaya çıkardığı ihlaller itibarıyla iki boyutlu bir bağlama sahiptir: Bunlardan ilki anayasal düzeni yıkmaya teşebbüsü ile ilgiliyken, ikincisi doğrudan gerçekleşen ölümler ve yaralanmalar itibarıyla insan hakları ihlalleriyle ilgilidir. Bu nedenle meydana getirilecek olan darbe girişimi ile hesaplaşma sisteminin ulusal hukukun çerçevesinde bir perspektif kadar evrensel insan hakları ilkeleri ve hu-

kukunu öne çıkaran bir norm sistemini de referans almasına özen gösterilmesi yararlı olabilir. Bu durumun pratikteki bir diğer yararı darbecilere karşı özellikle uluslararası düzeyde bir kamuoyu oluşturulması olabilir.

Kuşkusuz hukuki hesaplaşma ilk adım olan darbecilerin tasfiyesi ile başlamış, darbe girişimine bulaşan kamu görevlileri başta olmak üzere pek çok kişi gözaltına alınmış veya tutuklanmıştır. Bunlar dışında görevlerinden el çektirilen kamu personeli sayısı da on binlerle ifade edilmektedir.

Siyasi hesaplaşmanın bileşenlerinden olan darbe girişimine bulaşanların tespiti ve tasfiyeleri ile başlayan süreç bir sonraki adımda hukuki hesaplaşmanın devreye girmesini kolaylaştıracak altyapıyı hazırlamaktadır. Böylece tasfiyesi başlamış unsurların, işleyen hukuki süreçler sonrasında alacakları cezalar ile hesap vermeleri sağlanabilecektir. Bu cezaların normatif ve kurumsal çerçevesi bir taraftan ceza hukukunun hükümleri diğer taraftan ise darbeciler tarafından gerçekleştirilen insan hakları ihlallerine dair evrensel insan hakları hukuku ilkeleri ile belirlenecektir.

Araştırmanın gerçekleştirildiği 7 ilde katılımcılara darbe girişimini gerçekleştiren FETÖ üyelerinin yargılama sürecinin nasıl işlemesi gerektiği hakkındaki düşünceleri de sorulmuştur. Görüşmeler gerçekleştirildiğinde henüz darbe girişiminin etkisinin hala sıcak ve idam tartışmasının çok fazla gündemde olduğu unutulmamalıdır. Bu sebeple ceza yargılamasının nasıl olması gerektiği sorusuna alınan cevapların çok büyük kısmı idam hakkında beyan edilen fikirlerden oluşmaktadır. “Darbecilerle nasıl hesaplaşılmalı?” kapsamında sorulan sorular karşısında katılımcıların hemen hemen hepsinde öne çıkan ifadenin “idam” olması, darbecilere toplumun duyduğu tepkinin ne kadar yoğun olduğunu ortaya koymaktadır.

İdam hakkında beyan edilen fikirler temelde üç ana başlıkta gruplandırılabilir gözükmektedir: İdam isteyenler, idama karşı çıkanlar ve kararsızlar. Ankara ve İstanbul illerinde idam taraftarları ve karşıtları birbirine yakın oranlar göstermektedir. Ancak her iki ilde de idama karşı çıkan grup içerisindeki katılımcıların kararlı ve sert duruşu dikkat çekmektedir. Bu illerde darbe girişimi gecesi sokağa çıkanların tanık oldukları olayların ve yaşadıklarının etkisinden kurtulamadıkları, bir kısmının ailesinden veya yakınlarından zarar görenler olduğu ve bunları öne sürerek idam cezasının getirilmesi için net ve oldukça sert bir tavır sergiledikleri gözlenmiştir. Ankara’da 46 yaşındaki ev hanımı bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:

“İdam gelmeli, ben İslam hukukunda yüksek lisans yapıyorum. Şüphe varsa idam olmaz. Yine de adil yargılama olmazsa bile sonuçta ilahi adalet bunun için var. Haksız yere idam edilsen bile ilahi adalet var. Zaten askeri kanunlarda da idam var. Her şekilde destekliyorum idamı, sokakta gördüklerimden sonra hiçbirine acımam.” (ANK-20)

Darbe girişiminin askeri operasyon ayağının yaşanmadığı illerdeki katılımcılar da idam cezası isteyenler arasında yer almıştır. İdam isteğinin temelinde ordunun devlete ve millete karşı gerçekleştireceği herhangi bir kalkışmanın doğrudan ihanet ve vatan hainliği olarak kabul görmesinin yattığı düşünülmektedir. Darbe girişimi sırasında hiçbir olayın vuku bulmadığı İzmir'den 54 yaşındaki bir esnaf idam isteğini şu şekilde belirtmiştir:

“İdam etmeliler hepsini asmalılar; askersin, her şeyini devlet veriyor ne zorun var da darbe yapmaya kalkışıyorsun.” (İZM-02)

“Bir asker için meslekten ihraç yeterince ağır bir cezadır. Vatana ihanet ve tecavüz gibi suçlarda ise idam cezası gelebilir. Caydırıcılık olmalı.” (KSK-01, E, 56)

İdam cezası isteyenler arasından önemli bir kesimin suçluların ayırt edilebilmesi ve “kurunun yanında yaşın yanmaması” konusunda endişelere sahip olduğu gözlemlenmektedir. İdamı destekleyen bu kesim yargılamanın adil yapılması gerekliliğini vurgulamaktadır. Katılımcıların verdiği cevaplardan bu endişelerin oluşmasında darbe girişiminin akabinde sosyal medyada yer alan darp edilmiş asker görüntülerinin etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar verdikleri cevaplarda emir eri olarak nitelendirdikleri askerlerin cezalandırma sürecinde titizlikle ayrılması gerektiğini ve adil yargılama istediklerini belirtme ihtiyacı duymuşlardır. Adil yargılama çerçevesinde katılımcılarda ortaya çıkan bir başka genel tavır, hassas bir dönemden geçildiği ve mevcut olan güvensizlik ortamında insanların temelsiz şüphelerle ve kişisel nedenlerle keyfi olarak birbirini örgüt üyeliğiyle suçlayabileceği endişesidir. Katılımcıların hükümetten adil bir hukuki süreç ve yargılama isteği dikkat çekmektedir. Bir üniversitede asistanlık yapan ve kendini muhafazakar olarak tanımlayan 29 yaşındaki erkek katılımcı endişesini şöyle dile getirmiştir:

“Darbeyi yapanlar, halka silahla ateş edenler, bomba atanlar müebbetten de ağır şekilde cezalandırılmalı. İdam cezası bu kişilere uygun olur ama hukuki olarak mümkün mü bilmiyorum, eğer değilse hükümet temsilcileri de o yönde halkın nabzını tutmalılar. Gülen örgütüne en ufak desteği veren birisi terörle mücadele yasaları sebebiyle cezalandırılabilir ama basit halktan birisinin Gülen örgütüne sempati duyduğunda küçük cezalar, özlük haklarından mahrum etmek kısmi olarak olabilir. Pişmanlık yasaları uygulanırken de dikkatli olmak lazım yoksa herkes pişman olur.” (ANK-08)

“İdam isteniyor gördüğümüz kadarıyla. Ama bu süreçte iftira atmak çok kolay. Bu yüzden masumlar zarar görebilir. Kurular yanabilir, yaşlar ise kendilerini saklayabilirler. Geri dönüşü de olmaz bu sürecin. Kuru ile yaşı iyi ayırmalılar. TSK'nın itibarı korunmalı.” (İZM-13, K, 29)

“Gönül idam diyor ama! İçerisinde yanlış kararlar olabilir, o yüzden müebbet verilirse ileride yanlıştan dönülme şansı olur.” (SRC-02, E, 48)

Katılımcılardan idam cezasını desteklemek için bazı ön şartların sağlanması gerektiğini ifade edenlerin sayısı oldukça yüksektir. İdam cezası gelirse Abdul-

lah Öcalan ve tecavüzcülerin de idam edilmesini talep edenler öne çıkmaktadır. Sadece bu duruma özel bir seferlik idam cezasının gelmesini isteyen ve yargısız infaz yapılmaması koşuluyla idama destek verenler de mevcuttur. Trabzon'dan 50 yaşındaki erkek memurun görüşleri şu şekildedir:

“Şu anda bizde idam yok. Ama Anayasa bu teşebbüse, kalkışmaya karşı bunlara karşı bir kereliğine idam gelmeli. Ama şöyle bir şey var, Anayasa'da da idam olmalı. Gardaşım bu Amerika'da, Rusya'da var, adam idamlıksa idam edeceksin ya, nasıl olmaz idam?” (TRB-04)

“İdam olmalı (sadece darbeciler için değil, tecavüzcüler, çocuk istismarcıları, vatan hainleri). Ama idam çok tehlikeli. Daha önce gördük. Haksız yere çok insanı astılar. O yüzden bilmiyorum.” (İZM-09, K, 32)

Katılımcılardan idama karşı olduğunu belirten kesimin birkaç farklı motivasyona sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu motivasyonlar; idam cezasını yeterli veya insancıl bulmayanlar, mevcut hukuk sistemine göre yargılama isteyenler, dini sebepler gereği karşı çıkanlar ve Türkiye'nin AB sürecini olumsuz etkileyeceğini düşünenler olarak dörde ayrılabilir. İdama karşı çıkanların önemli bir kısmının başta kararsız olmaları ancak biraz konuştuktan sonra karşı çıkmaları da dikkat çekmektedir. Bu durum insanların cezai yargılama ve idam cezası hakkında henüz derinlemesine düşünmediği kanaatini doğurmaktadır.

İdam cezasını yeterli bulmayan katılımcılar suçluların idam edildikten sonra hiçbir bedel ödemeyeceklerini, idamın en kolay yol olduğunu ve bu kişilerin “sürünmesi”ni tercih edeceklerini ifade etmişlerdir. İstanbul'dan 43 yaşındaki bir erkek yönetmenin düşünceleri şu şekildedir:

“İdam kolay bir ölüm şeklidir. Bunlar ayaklarına prangalar takarak ömür boyu madden ocaklarında vb. yerlerde karın tokluğuna çalıştırılmalı ve bir kamera ile halka seyrettirilmeli.” (TKS-15)

Adana'dan 52 yaşında bir erkek esnafın düşünceleri ise şu doğrultudadır:

“Valla millet diyor idam, bence böyle içeride olsa da o eziyeti görseler daha iyi, o idam birden giderler kurtulurlar, böyle bu eziyeti içeride görseler... Ben zaten bunu Tayyip'e de söyleyeceğim, mesaj göndereceğim, bu eziyeti böyle içeride görsünler, maaşlarını kessinler, mal varlığına el koysunlar, bunlar böyle şeyi içeride görsün, idam ettin mi birden gider kurtulurlar. Ömür boyu hapiste kalsınlar sıkıntıyı görsünler, daha benim için bin idama benzer.” (ADN-03)

İdam cezasını insan haklarına aykırı bulan ve insancıl olmadığını ifade edenlerin olması da dikkat çekicidir. Ankara'dan 45 yaşında bir ev hanımı düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Cuntacılar zindanda sürünsünler, idam istemiyorum, insanlık dışı bence. FE-TÖ'nün her yerde önü kapatılmalı, tüm okulları, Samanyolu filan kapatılmalı, alet olanlar yurt dışına sürülmeliler.” (ANK-07)

“Darbe yapanlar terörist. Ailelerini düşünüyorum, çevresini. Onların ne suçu var? İdam cezası bana insani gelmiyor. Karısını, çocuğunu düşünüyorum vicdanen.” (ANK-05, E, 48)

Bir başka grup idam cezasının mevcut yasalara aykırı olduğunu vurgulayarak yasal çerçeve içerisinde hareket edilmesini istemektedir. Türkiye’nin demokratik bir hukuk devleti olduğu vurgusu ve AB uyum yasaları çerçevesinde hareket etme gerekliliği idamı isteyen veya istemeyen her katılımcının farkında olduğu bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. İdama karşı bir duruş sergileyen çoğu katılımcıda, diğer demokratik ülkelerde gerçekleştirilen uygulamaların dışına çıkma ihtimalinin doğurduğu endişe gözlemlenmiştir. Sakarya’dan 25 yaşında yüksek lisans öğrencisi bir erkek şu açıklamayı yapmıştır:

“Bu tür cezalarda kamu vicdanını rahatlatmak önemlidir. Bu sağlanmalı. Mevcut hukuk sistemimiz idam cezasına izin vermiyor zaten. O zaman olayların içinde olanları halka halka sınıflandırarak en iç halkada olanın en yüksek, en dış halka da olanın daha az ceza alacağı bir ceza yargılaması yapılabilir.” (SAK-09)

Adana’dan 25 yaşında bir erkek avukatın düşünceleri ise şunlardır:

“Ceza Kanunu’nun vazgeçilmez bir ilkesi var. Sanık aleyhine yeni çıkan bir kanun geçmişe etkili değildir. Şimdi idam kararı gelse dahi bu insanları asamazsınız. İmkân yok. Eğer bu protokolleri imzalamazsanız da Avrupa Konseyi dışında kalıyorsunuz otomatikman. İnsanların gazını almak için siyasiler taleplerinizi dikkate alacağız diyorlar da, hikaye bunlar.” (ADN-05)

Darbe girişiminden itibaren demokrasi nöbeti için meydanlarda toplanan halkın çoğunluğunu muhafazakar kesimin oluşturduğu ifade edilebilir. Bu kesimin yaşam tarzını dini pratikler üzerinden kurduğu varsayıldığında, idama karşı olmaları beklenebileceği gibi yine İslam’da yer alan “kıyas” anlayışından hareketle idam istedikleri de görülmektedir. Katılımcılar arasında idam cezası karşıtlığını dini söylem üzerinden inşa edenler bulunmaktadır. Bu katılımcılar siyasal eğilimlerini muhafazakar veya AK Parti’li olarak belirtmektedir. Adana’dan 51 yaşında bir kadın şu açıklamayı yapmıştır:

“Allah’ın verdiği canı Allah alsın diye. İstemiyorum onu (idamı).” (ADN-10)

İstanbul’dan 39 yaşında bir erkek bilgisayar mühendisi ise şu ifadeleri kullanmıştır:

“İdam gelmesin ama ibretlik olması için ağırlaştırılmış müebbet veya zehirli iğne gibi seçenekler olabilir. Burada aslında bizim İslam hukukunu da göz önünde bulundurarak hareket etmemiz lazım.” (SRC-06)

Katılımcılara yöneltilen “ceza yargılamalarının nasıl olması gerektiği” sorusuna idam dışında cevap verenlerin oranı, idamla alakalı cevap verenlere göre daha azdır. Birçok iç ve dış etkenin yanında meydanlarda atılan idam sloganlarının fazlalığının bu yönde etkilemiş olması muhtemeldir. Daha önce de değinil-

diği üzere halkın henüz idam cezası üzerine detaylı düşünmediği, gündemden ve ortak düşünceden etkilenmiş olduğu gözlenmiştir. Cezai yargılama sorusuna idam cezasına değinmeden cevap verenler farklı bir cezalandırma yöntemi sunmuşlardır. Bu yöntemler arasında sınır dışı etme, müebbet hapis cezası verme gibi cezalar bulunmaktadır. İstanbul'dan 34 yaşında bir erkek öğretim görevlisinin fikirleri şunlardır:

“Hepsini sınır dışı etmeli. Bu kadar insanı öldürmek katliam olur. Ülkede kalmaları toplumsal yapı açısından sıkıntılı bir durum arz edecektir. Toplumsal dışlama söz konusu. Bu travma sosyal hayatta birlik ve beraberliği tehlikeye düşürecek bir durum.” (KSK-06)

Yine İstanbul'dan 45 yaşında bir kadın emlakçı şu açıklamayı yapmıştır:

“Bu utanç onlar için zaten büyük bir ceza. Müebbet hapis iyidir. İdama karşıyım.” (KSK-07)

Son olarak darbe girişimini gerçekleştiren FETÖ üyelerinin cezalandırılma sürecinde fikir beyan etmeyip devletin cezai uygulamalarına güvendiğini belirtirler de olmuştur. Eskişehir'den 30 yaşında bir erkeğin düşünceleri şöyledir:

“Darbe girişimini gerçekleştiren cuntacılar karşı yapılacak ceza yargılaması konusunda hükümetin en doğru kararı vereceğini düşünüyorum.” (ESK-11)

Sakarya'dan 34 yaşında bir kadın akademisyenin bu konudaki fikri ise şudur:

“Devlet nasıl bir önlem uygun görüyorsa... Hukuk neyi öngörüyorsa...” (SAK-18)

Katılımcıların bir kısmı idam cezasına karşı kararsız bir tutum sergilemekte ve çekingen davranmaktadır. Kimi zaman vicdani sebeplerden ötürü ortaya çıkan kararsızlık hali kimi yerde üzerine düşünülmemiş bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Daha somutlaştıracak olursak cevap verirken fikrini değiştirenler veya bir soruda idama karşı olduğunu belirtirken bir başka soruda idam istediğini ifade edenler bulunmaktadır. Adana'dan 22 yaşında bir erkek iş güvenliği uzmanının açıklamaları şunlardır:

“Mesela idam olabilir... Ama idamdan yana... (düşünüyor)... Olabiliriz niye olmasın. Herkes idam olmasın da, belli başlı... Erlere mesela olmasın. Onların yapacak hiçbir şeyi yok.” (ADN-02)

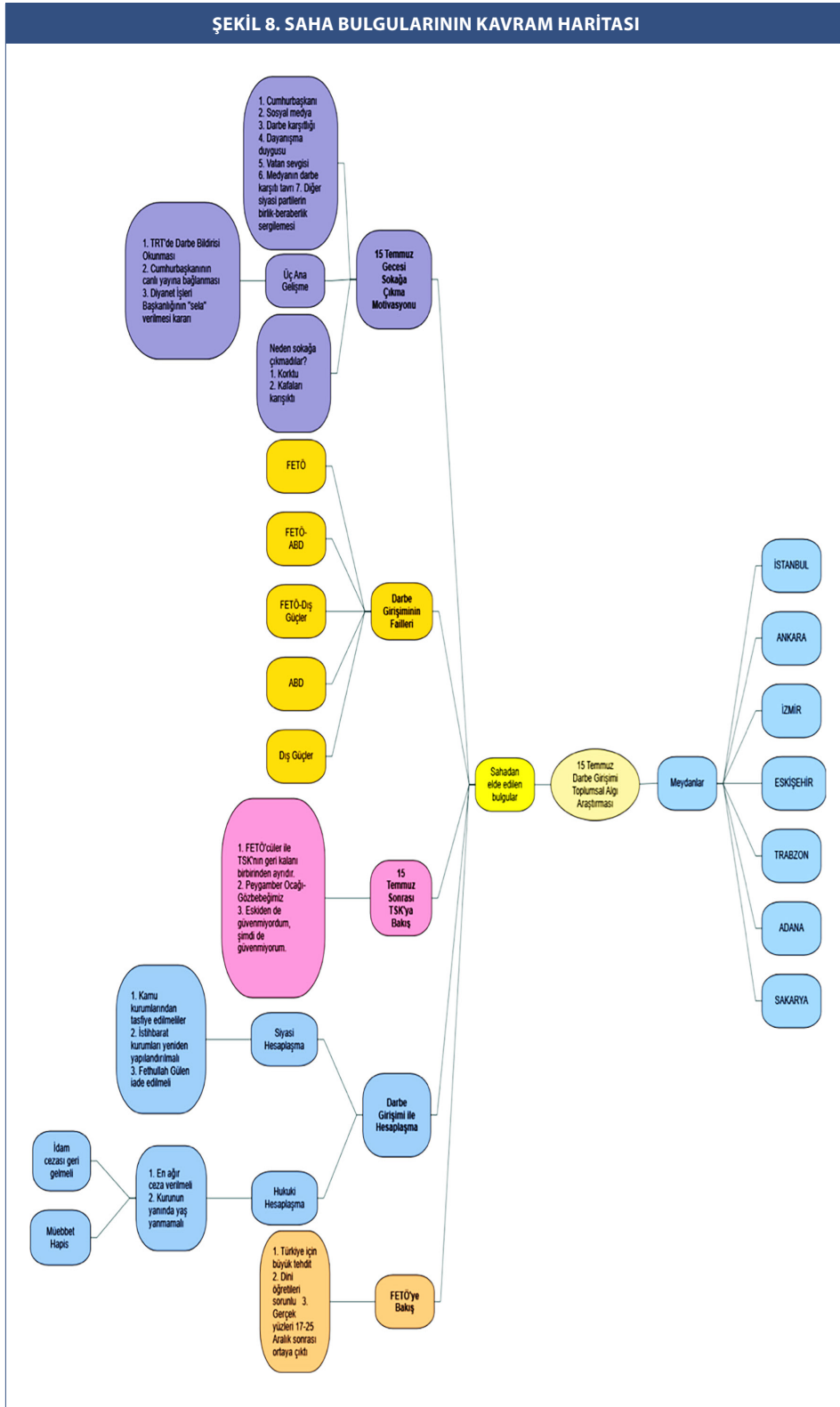
Meydanlardan edinilen izlenim ve yapılan görüşmelerden çıkan sonuca göre idam cezasının halk tabanında geniş bir karşılığı olduğu görülmektedir. İdam isteği çok çeşitli gerekçeler üzerinden ortaya çıkabildiği gibi hiç tereddütsüz ve gerekçelendirmeye ihtiyaç duyulmayan bir şekilde de ortaya çıkmaktadır. Bu kişilerce vatana ihanetin cezasının idam olduğu açıklamaya yer bırakmayacak şekilde nettir. İdam karşıtı tavır ise daha çok vicdani gerekçeler üzerinden ortaya konmaktadır. Bu tarz bir yaklaşım sergileyenler arasında idam cezasını insancıl olmadığı için desteklemeyenler veya aksine daha ağır cezaların verilmesi gerekti-

ğini savunanlar bulunmaktadır. En sonunda ilginç bir şekilde idam cezası iki uç nokta olan vicdansızlık ve vicdan sahibi olmak üzerinden meşrulaştırılmaktadır.

Görüşmelerden ortaya çıkan bir başka değerlendirme ise halkın idam cezasını değerlendirirken Türkiye'nin AB sürecine ve hukuk devleti olma özelliğine sık sık atıfta bulunmalarıdır. İdam cezasının uygulanması durumunda AB sürecinin biteceğinden endişe duyarak idama karşı çıkanların oranı hatırı sayılır bir miktardır. Aynı şekilde mevcut hukuksal düzenlemeler çerçevesinde bir cezalandırmanın yapılması gerektiğini savunanlar da öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak darbe girişiminden hemen sonra meydana indiğimizde gördüğümüz tablo bazı şehirlerde zafer ve mutluluk, bazı şehirlerde ise zafer ve burukluk kombinasyonlarından oluşmaktaydı. Görüldü ki halkın darbe girişimini gerçekleştiren FETÖ üyelerine karşı tavrı oldukça sert ve bu kişilere karşı gerçekleştirilecek cezai uygulamanın idam olması yönünde oldukça kuvvetli bir ortak görüş mevcut. Diğer şehirlerle karşılaştırıldığında darbe girişiminin operasyonel ayağına şahit olan Ankara ve İstanbul illerindeki idam taraftarı olan katılımcılar, darbecilere ve FETÖ'ye karşı daha acımasız bir tutum içerisindeler. Gerçekleştirilen görüşmeler; darbe girişiminin yarattığı toplumsal travma hali, henüz olayların ve ölümlerin taze oluşu, demokrasi nöbeti için sokağa çıkan halkın yorgunluğu gibi faktörler dikkate alınarak incelendiğinde, halkın idam cezası ile ilgili siyasilardan ve medyadan duydukları üzerine kurduğu fikirlere sahip olduğu ve henüz derinlemesine düşünme imkanı bulamadığı da anlaşılmaktadır. Benzer şekilde meydanlarda atılan idam yanlısı sloganların halkın zihninde idam cezasını diri tuttuğu da göz ardı edilmemelidir.

ŞEKİL 8. SAHA BULGULARININ KAVRAM HARİTASI

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE DEMOKRASİ NÖBETLERİNDE SOSYAL MEDYANIN ROLÜ

---

15 Temmuz darbe girişiminin anlaşılmasında ve toplumsal algının oluşmasında sosyal medya platformları üzerinden yazılanların hem darbe karşıtı direnişin organize edilmesini hem de sosyal medyadaki FETÖ'cü propagandanın etkisizleştirilmesini mümkün kıldığı bir gerçektir. Aynı zamanda meydanların sosyolojisinin çeşitli hashtagler (etiketler) üzerinden yaygınlaştırılması demokrasi nöbetinin etkin bir biçimde devam etmesini sağlamıştır.

15 Temmuz öncesinde, esnasında ve sonrasında hem en çok kullanılan hashtagler hem de atılan tweetler dikkate alındığında bu mecranın yalnızca darbe girişimine gösterilen direncin bir kaynağı olmadığı aynı zamanda FETÖ yanlısı hesapların dezenformasyonlarına imkan tanıdığı görülmektedir.

FETÖ'ye yakınlığı ile bilinen bazı kişilerin 15 Temmuz tarihinden önce Twitter hesaplarından yaptıkları bazı açıklamalar, darbeye işaret etmesi veya darbeye yönelik imalar içermesi açısından oldukça dikkat çekmektedir. Darbe girişiminden yaklaşık bir yıl önce, Eylül 2015 tarihinde, ABD'de yaşayan FETÖ yanlısı bir gazeteci, bir Twitter kullanıcısının ülkeye ne zaman döneceğini sorması üzerine “Temmuz 2016” tarihini vermiştir. Bu kişinin ABD'de FETÖ ile yakın temas içerisinde hareket ettiği ve İçişleri Bakanlığının arananlar listesinde bulunduğu bilinmektedir. FETÖ'ye yakınlığı ile bilinen bir başka gazeteci 15 Temmuz tarihinden 8 gün önce attığı bir tweetinde “İyi bir çıkış yok artık! ‘Kötü’, ‘daha kötü’, ‘en kötü’ çıkış var! ‘Kötü’ olan darbe diyeyim, gerisini siz tahmin edin” yazarak bir hafta öncesinden açık açık darbe imasında bulunmuştur. Bu kişinin darbeyi kötü ihtimaller arasında en hafifi olarak nitelemesi de dikkat çeken bir başka noktadır. Son olarak darbeden bir gece önce 14 Tem-

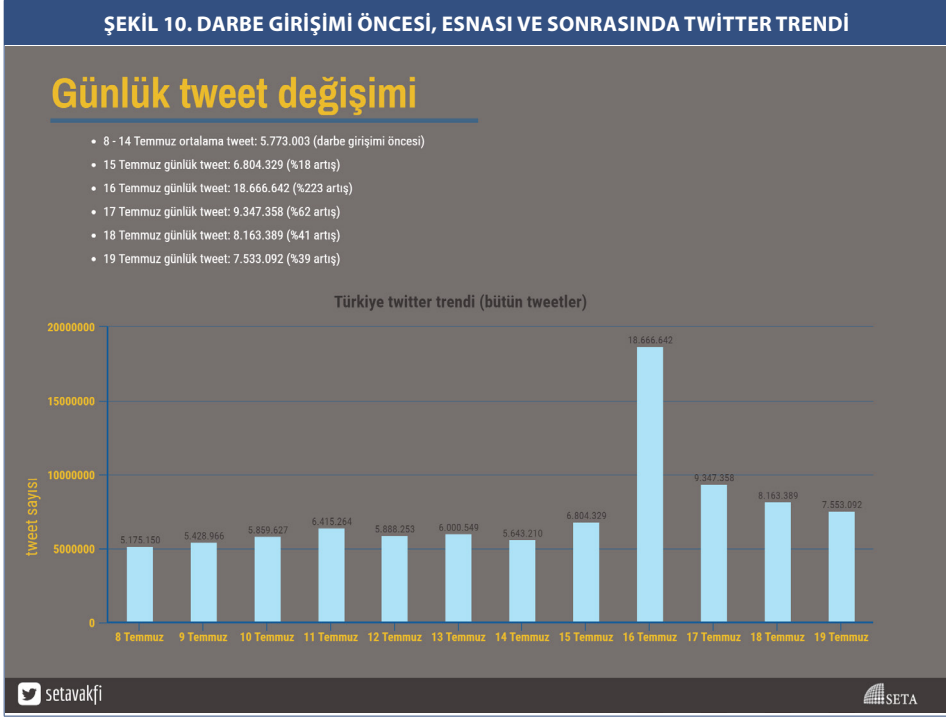
muz tarihinde FETÖ'ye yakın bir başka gazetecinin kendi hesabından "Yatakta basıp, şafakta asacaklar" yazarak apaçık bir şekilde darbeyi işaret ettiği görülmektedir. İlerleyen günlerde bu ifadenin kişinin Twitter hesabından silinmesi dikkat çekmiştir.

ŞEKİL 9. FETÖ MENSUPLARININ 15 TEMMUZ ÖNCESİ KRIPTO TWEETLERİ

15 Temmuz darbe girişimi gecesi saat 22.00'den itibaren atılan tweet sayısı sürekli artış göstermiş ve 16 Temmuz günü bu artış oranı yüzde 223'e ulaşmıştır. Atılan tweet sayısının en yükseğe ulaştığı nokta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın FaceTime aracılığıyla CNN Türk televizyonuna bağlanması sonrası gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı'nın FaceTime görüşmesi aynı zamanda darbe

girişimi ile birlikte hakkında en çok tweet atılan konu olmuştur. Yine 15 Temmuz gecesi Cumhurbaşkanlığının resmi Twitter hesabından yapılan, “Bu kalkışma hangi aşamaya gelirse gelsin, bu akşam sokaklara sahip çıkmaya devam etmeliyiz. Zira her an yeni bir hareketlenme olabilir” açıklaması gecenin en çok etkileşim alan tweeti olmuştur.²⁸

15-19 Temmuz tarihleri arasında Türkiye çapında hakkında en çok tweet atılan konu ve etiketlere bakıldığında, bunlardan darbe girişimine verilen tepkileri ifade edenler; #nedarbenediktatörlük, #darbeyehayır, #askerimedokunma, #NoCoupinTurkey, #DemokrasiBayramı, #millettarıhyazıyor, #DarbeciyiYargıla-ErlereDokunma, #ObamaExtraditeGulen, #AskerimeSevgimSonsuz, #VatanBir-BayrakBir, #UyumuyoruzÇünkü, #KahramanMilletinŞerefliNöbeti #Türkiyeyenilmedi, #başkomutanMKATATÜRK olmuştur.

Yukarıda çerçevesi çizilen sosyal medya gündemi dikkate alındığında darbe karşıtlığının hem girişim sırasında hem de sonrasında ana gündem maddesi olduğu görülebilir. Bunun Türkiye toplumunun meydanlardaki darbe karşıtı duruşunu doğrulayan bir fotoğraf olduğu dile getirilmelidir. Burada darbe karşıtlığının yanında toplumun demokrasiye sahip çıkması ve aynı zamanda darbe girişimini gerçekleştiren FETÖ üyeleri ile TSK'nın diğer kesimini birbirinden ayırdığı #DarbeciyiYargılaErlereDokunma, #AskerimeSevgimSonsuz gibi hashtaglerden

28. “Events of July 15th Social Media Report for SETA”, SOMERA, 20 Temmuz 2016.

net olarak anlaşılmaktadır. Bunlar dışında doğrudan bir mesaj kaygısı gütmeyen hashtaglerin de gündemde yer aldığı söylenebilir. Örneğin #Hulusi Akar ve #15 Temmuz bunların başlıcalarıdır.

ŞEKİL 11. 15-19 TEMMUZ TWİTTER HASHTAG ANALİZİ

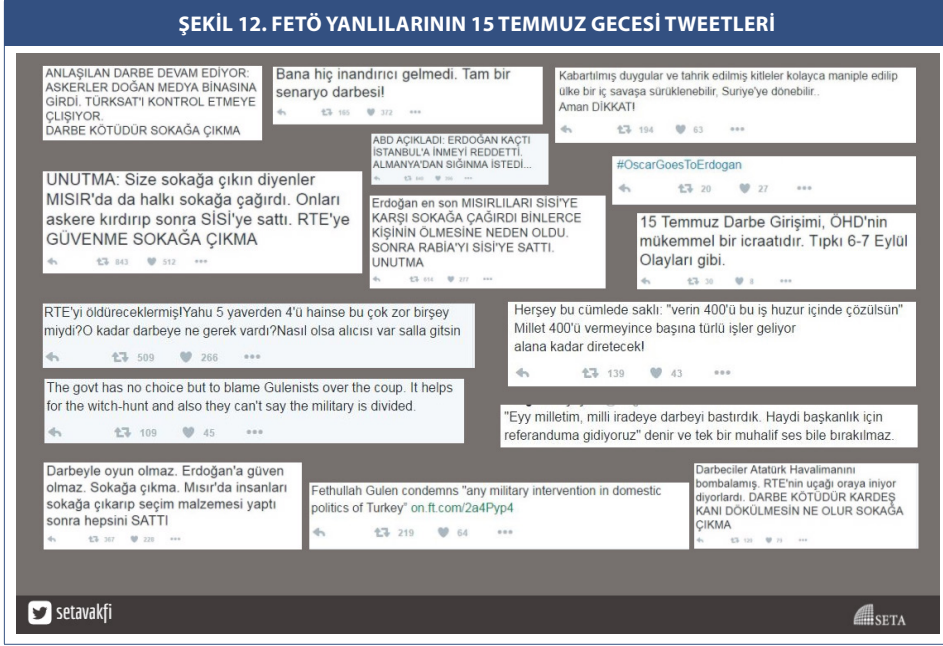

15 Temmuz darbe girişiminde özellikle Twitter’ın FETÖ’cüler tarafından bir dezenformasyon ağına çevrilme gayretleri de oldukça dikkat çekici bir boyutta gerçekleşmiştir. Bugüne kadar FETÖ’ye yakınlıkları ile bilinen kişilerin Twitter hesaplarında darbe girişimi gecesi ve sonrasında kullanılan ifadelerle bakıldığında toplumun darbe girişimine gösterdiği direncin (özellikle psikolojik boyutta) kırılması için çabalarının olduğu aşikardır.

Burada FETÖ’ye yakın olan 15 Twitter hesabının darbe girişiminin olduğu gün ve sonraki 2 gün içinde yaptıkları paylaşımlar incelenmiştir. Öncelikli olarak dikkat çeken konu, bu hesaplardan darbe sırasında ve sonrasında darbecileri merkeze alan bir tavırdan öte hükümet ve Cumhurbaşkanı Erdoğan karşıtı söylem içinde oldukları görülmektedir. Bu söylem ilk anlarda darbe girişiminin başkanlık sisteminin yolunu açmak üzere hükümet tarafından kurgulandığı iddiası üzerinden inşa edilmektedir. Örneğin bunlar içinde 257 bin takipçisi olan bir hesapta 15 ve 16 Temmuz tarihlerinde atılan tweetlerde darbenin gerçek olmayıp kurgu olduğuna dair yapılan yorumlar dikkat çekicidir. Bu yorumlarda yer alan #Erdoğanfakecoup ve #OscarGoestoErdoğan etiketleri Batı’nın dikkatini çekmeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir.

FETÖ’ye yakın hesapların darbe girişiminin gerçekleştiği tarihten itibaren analizi yapıldığında “tiyatro”, “oyun”, “diktatör” ve “dictatorship” kelimelerinin sık kullanıldığı görülmektedir. Söylemlerde dikkat çeken bir başka nokta darbe girişiminin FETÖ tarafından gerçekleştirilemeyeceğine dair yapılan vurgulardır. Çoğu hesapta bu konuya dair yapılan ilk paylaşım genelde FETÖ lideri Fethullah Gülen’in darbe karşıtlığını ifade ettiği ve darbeyi kınadığı videosudur. Bu video veya buna yönelik haberlerin FETÖ’ye yakınlığıyla bilinen kişilerce doğrudan yazılmadığı, başka hesaplardan retweet aracılığıyla paylaştıkları görülmektedir. FETÖ lideri veya örgütün kendisi ile doğrudan alakalı paylaşımlardan olabildiğince kaçınmaları ve bunu retweet aracılığı ile gerçekleştirmeleri dikkat çekmektedir.

Bir diğer ilginç nokta darbe girişimi sırasında FETÖ’ye yakın hesapların halkı yanlış yönlendirmeye çalışmasıdır. İlk aşamada bu Twitter hesaplarından Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Almanya’dan sığınma talebi istediği ve kaçtığı yönündeki haberler servis edilmiş, Cumhurbaşkanı’nın darbe gecesi yaptığı ilk sokağa çıkma çağrısının hemen ardından halkın sokağa çıkmaması için uyarılar yapılmıştır. Sokağa çıkmama yönünde yapılan uyarılar çoğunlukla Mısır’daki darbeye ve iç savaş ihtimaline atıfta bulunarak yapılmıştır. Zaman gazetesi eski yazarlarından FETÖ’ye yakınlığı ile bilinen bir gazeteci kendi hesabından art arda sokağa çıkmama çağrıları ve darbenin başkanlık sistemi için yapıldığı iddialarını yayımlamıştır.

Sonuç olarak FETÖ'ye yakınlığı ile bilinen bu kişilerin darbe girişimi gecesi ve sonraki günlerde gösterdiği tavırda toplum psikolojisini manipüle etme çabasının darbenin gerçek olmadığına dair kullanılan ifadeler FETÖ liderlerini aklama, iç savaş uyarısı, Cumhurbaşkanı'na yönelik ithamlar ve otoriterleşme gibi vurgular üzerinden üretildiği görülmektedir.

SONUÇ

---

15 Temmuz 2016 darbe girişimine dair toplumsal algıyı ölçmeyi hedefleyen bu çalışma, Türkiye'nin 7 ilinde; (77 erkek, 69 kadın) toplam 146 katılımcı ile yüz yüze, derinlemesine yapılandırılmış mülakat yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonunda 15 Temmuz gecesi “sokağa çıkma motivasyonları”, “sokakta yaşadıkları deneyimler”, “sokakta kalma süreleri”, “darbe girişiminin başarısız olması”, “FETÖ ve dış güçler ilişkisi”, “darbe girişimi sonrasında siyasal iktidarın mücadelesi”, “muhalifet partilerinin darbe girişimine yönelik tutumu”, “FETÖ'nün darbe girişimindeki rolü”, “darbe girişiminden önce FETÖ'ye bakış”, “TSK'ya ve emniyet güçlerine bakış”, “darbe girişimi sonrasında FETÖ'ye ve girişimi gerçekleştiren diğer unsurlara karşı mücadele” başlıklarına ilişkin bulgular elde edilmiştir. Çalışmanın hemen darbe girişiminin ertesinde başlaması ve doğrudan doğruya demokrasi nöbetlerinde bir araya gelen vatandaşlar ile yüz yüze yapılan görüşmelerden elde edilen birincil bulgulara dayanması araştırmanın önemini daha da artırmaktadır.

Öne Çıkan Bulgular

Bu başlık altında çalışmanın önceki bölümlerinde ayrıntılı biçimde ortaya konulan saha araştırmasına dair bazı bulgular sıralanacaktır.

- Araştırmaya katılanların çok önemli bir kısmı 15 Temmuz gecesi sokağa çıktığını ifade etmektedir. Bunların dışında kalanların bir kısmı ilk gün sokağa çıkmasa da sonraki günler demokrasi nöbetlerine katılmıştır. Sokağa çıktığını belirtenler TRT'de darbe bildirisinin okunması, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın canlı yayına katılması ve camilerden verilen salaları

sokağa çıkmalarında etkili olan başlıca unsurlar olarak nitelendirmektedirler. Yine sokağa çıktığını söyleyen katılımcıların bir kısmı ise özellikle televizyonların ve sosyal medyanın etkisine işaret etmektedir. Ama tüm katılımcılar ilk gece sokağa çıkma ve sokakta kalma motivasyonlarında Erdoğan'ın çağrısına ayrı bir vurgu yapmaktadırlar.

- Katılımcılar darbe girişiminin arkasında rol alan aktörlerin en başında FETÖ'yü görmektedir. Bu noktada katılımcıların önemli bir kısmı yalnızca FETÖ'yü işaret ederken, hatırı sayılır başka bir kitle bu girişimde "FETÖ ile dış güçler"i ortak hareket ettiğini, başka bir kısmı ise darbe girişimini "FETÖ ve ABD"nin ortak gerçekleştirdiğini düşünmektedir. Katılımcılar tarafından aktörlere ilişkin yapılan değerlendirmelerde darbe girişiminin arkasında her kim varsa amacının uluslararası dengeler açısından önemli atılımlar yapmaya başlayan Türkiye'nin önünü kesmek olduğunu söylemektedirler.
- Darbe girişiminin TSK içinde örgütlenmiş olan FETÖ unsurlarının öncülüğünde yapılması, doğal olarak TSK'yı toplumla karşı karşıya getirmiştir. Ancak araştırmada elde edilen bulgular göstermektedir ki toplumun büyük bir kısmı TSK'ya karşı oldukça sağduyulu bir yaklaşım sergilemektedir. Katılımcılar ağırlıklı biçimde TSK'nın geriye kalanı ile TSK içinden bu darbe girişimine karışan FETÖ unsurlarını birbirinden ayırmaktadır. Böyle bir algının oluşmasında toplumun TSK'ya dair geleneksel yaklaşımının etkili olduğu gözlenmektedir. Örneğin böyle düşünen katılımcıların TSK'ya yönelik "peygamber ocağı" ve "göz bebeğimiz" gibi ifadeleri sıkça kullandıkları belirtilmelidir. Bununla birlikte az da olsa bir kısım katılımcıda TSK'ya karşı güvensiz bir duruşun varlığı dikkat çekicidir. Özellikle TSK'nın geçmiş darbe kültürünün bu güvensizliğin oluşmasında önemli bir etken olduğu ortaya çıkmaktadır.
- Araştırmada darbe girişiminin başat aktörü olan FETÖ'nün toplum tarafından nasıl algılandığına da dair bazı bulgular elde edilmiştir. Bu bulguları üç kategori içinde yorumlamak mümkündür: Birinci kategoride FETÖ'ye başından beri olumsuz bakan katılımcılar yer almakta, bugün de söz konusu tavırlarının devam ettiğini beyan etmektedirler. İkinci kategoride yer alanlar ise FETÖ'ye ilişkin algılarının 2013'te gerçekleşen Gezi Parkı Şiddet Eylemleri ve 17-25 Aralık darbe girişimi sonrasında değiştiğini ifade etmektedir. Hatta bazı katılımcılar bu olaylara "Mavi Marmara Gemisi" olaylarını da eklemektedir. Üçüncü grup ise diğer ikisinden farklı olarak bu örgütün bu kadar tehlikeli olduğunu 15 Temmuz darbe girişimi ile anladıklarını belirtmektedirler.
- 15 Temmuz darbe girişimi taşıdığı özellikler nedeniyle Türkiye'de daha önceden yaşanmış olan askeri darbelerden bir farklılık arz etmektedir.

Toplumda buna ilişkin oluşan algının temel dayanaklarından birini darbelerin kendi vatandaşlarına karşı silah kullanması ve giriştiği acımasız tutum meydana getirmektedir. Bunun dışında katılımcıların bir kısmı toplumun bu girişime karşı tepkisinin çok güçlü olmasının diğer darbe-lerden farkını ortaya koyduğunu belirtmektedir.

- Toplumun darbeye verdiği tepkiden ve demokrasi nöbetlerinden anlaşılan; Türkiye'nin askeri darbe kültürünün oluşturduğu negatif toplumsal hafıza, darbenin önlenmesinde önemli etkenlerden biridir. Örneğin sürekli Adnan Menderes'in bir askeri darbe sonucunda idam edilmesinin ve benzer sürecin Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik olarak da kurgulandığının hatırlatılması bu hususu yeterince izah etmektedir.
- Türkiye'de orta sınıfın gelişmesiyle birlikte siyasal ve toplumsal alanda özgüveni artan muhafazakar kitleler bu darbenin önlenmesinde başat aktör konumundadır. Bu kitlelerin zenginleşmesi, çevreden merkezi konuma gelmeleri, bir anlamda AK Parti ve Erdoğan iktidarları döneminde olduğu için Erdoğan'ı hedef alan her girişimi kendilerine yönelik olarak okumaktadırlar. Bu anlamda Erdoğan'ın kaderi ile kendi geleceklerini eşitlemektedirler.
- Eski dönem darbelerin başarılı olmasının önemli unsurlarından biri darbelerin geniş bir koalisyon tarafından desteklenmesi ve teşvik edilmesidir. Ancak geline nokta Erdoğan döneminde medyanın çoğullaşması, sosyal medyanın varlığı, bürokrasinin dönüşümü, yerel yönetimlerin güçlenmesi, yeni bir entelektüel sınıfın ortaya çıkmasıyla birlikte darbe kültürüne karşı sorgulayıcı bir tutum ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla darbelerin Türkiye siyasi hayatına verdiği zararlar toplumsal bellekte kurucu bir yere sahip olmuştur.
- Diğer taraftan AK Parti hükümetleri döneminde siyasetin birçok krizle mücadele etmesi, siyasetin farklı sınamalardan başarılı bir şekilde geçmesini gerektirmiştir. Bu durum kriz yönetimi ve verilecek tepkinin niteliği konusunda siyasal bir öğrenmeyi de beraberinde getirmiştir.
- Elde edilen bulgular darbe girişiminin başlamasından hemen sonra muhalefetin Türkiye Cumhuriyeti'nin seçilmiş/meşru hükümetinin yanında tavır almasının katılımcıların önemli bir kısmı tarafından takdirle karşılandığını göstermektedir. Bununla birlikte katılımcıların bir kısmı ise MHP haricinde diğer siyasi partilerin darbe girişiminin seyrine göre hareket ettiğini ve kendilerine oy verenleri sokağa çıkarma konusunda geç kaldıklarını, dolayısıyla aldıkları pozisyonun çok gerçekçi olmadığını dile getirmektedir. Hatta bu yönde kendi partisini ciddi şekilde eleştiren katılımcılar da bulunmaktadır. Ancak muhalefet partilerinin iktidar bloku ile uzlaşmacı bir tavır takınmaları toplumun normalleşmesinde önemli bir etken olarak görülmekte ve olumlu bulunmaktadır.

- Araştırmaya katılanların ciddi bir bölümü darbe girişimi gecesi camilerden verilen salaların kendileri için önemli motivasyon kaynaklarından biri olduğunu ifade etmektedir. Bir kısım katılımcı salalar ile birlik ve beraberliğe yapılan vurgunun siyasal görüş ayrımı olmaksızın insanları bir araya getirdiğini belirtmektedir. Bu anlamda birçok kişinin salaların okunmasını vatan savunmasının gerekliliği üzerinden okuduğu anlaşılmaktadır.
- İnsanları demokrasi nöbetlerinde meydanlarda toplayan ana nedenlerden biri de darbe girişiminin toplumda yarattığı güvensizlik duygusudur. Çünkü katılımcıların birçoğu meydanda kendini topluluğun içerisinde daha güvende hissettiğini belirtmektedir. Diğer taraftan katılımcıların önemli bir kısmı genel olarak Türkiye’de kendini güvende hissettiğini ifade etmektedir. Yine katılımcıların hatırı sayılır bir bölümü başta Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın gösterdiği liderliğin ve toplumdaki dayanışma halinin kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan ana nedenler olduğunu belirtmektedir.
- Darbenin başarısız olmasında önemli etkenlerden biri 17-25 Aralık darbe girişimi sonrası Erdoğan’ın FETÖ’cü yapılanmanın tehlikesine toplumun geniş kesimlerini inandırmasıdır. Ayrıca 17-25 Aralık darbe girişimi sonrası FETÖ’cü yapılanma ile mücadelenin başlatılması ve emniyet teşkilatı başta olmak üzere belirli alanlarda başarılı olunması bu darbe girişiminin engellenmesinde önemli bir etkenlerdir. Darbeci cuntaya karşı dengeleyici emniyet güçlerinin varlığı bu süreçte hayati önem taşımıştır.
- Darbe girişiminin püskürtülmesinin hemen ardından devlet, darbe girişiminin ana aktörü olan FETÖ ile hem siyasi hem de hukuki anlamda bir mücadele ve hesaplaşma sürecine girişmiştir. Toplum nezdinde bu sürecin nasıl bir düzlem üzerinde yürütülmesi gerektiği de bu noktada önem taşımaktadır. Bu çerçevede katılımcıların çok önemli bir bölümü siyasal düzeyde verilecek mücadelenin kodlarına dair çeşitli argümanlar ileri sürmektedir. Katılımcıların çok önemli bir kısmı FETÖ mensuplarının başta kamu kurumları olmak üzere bulundukları görevlerden tasfiye edilmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Katılımcıların bir kısmı ise yurt dışındaki FETÖ lobisine karşı bir lobi faaliyetine girilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Ayrıca benzeri girişimlerin tekrar yaşanmaması için istihbarat kurumlarının yeniden yapılandırılması gerektiği de katılımcılar tarafın ileri sürülen görüşlerden bir diğeridir. Bunlar dışındaki katılımcılar özellikle OHAL kapsamında atılacak adımlarda titiz davranılması gerektiğini belirtmektedir.
- Darbe girişimi ile mücadelenin bir diğer boyutu hukuksal düzlemde karşımıza çıkmaktadır. Darbecilere verilecek olan cezaların ana eksen

olarak değerlendirilebileceği bu mücadeleye ilişkin çeşitli görüşler öne çıkmaktadır. Katılımcıların hemen hemen hepsinin üzerinde görüş birliğine vardığı konunun girişim içinde yer alan aktörlerin en ağır cezaya çarptırılması gerektiğidir. Bu noktada katılımcıların çok önemli bir kısmı idam cezasının geri getirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Katılımcıların bir kısmı idam cezasına olumlu yaklaşmakla beraber mevcut uluslararası konjonktürde böylesi bir uygulamanın mümkün olmayacağını dolayısıyla ömür boyu hapis (müebbet hapis) cezasıyla cezalandırılmaları gerektiğini ifade etmektedirler.

- Elde edilen bulgular ışığında Türkiye toplumu darbe girişimine dair oldukça net bir tavır sergilemiştir. Darbe hafızası oldukça trajik hatıralarla dolu olan Türkiye siyasal hayatında ilk kez demokrasiye kastedenlerin karşısına toplum bir bütün olarak çıkmıştır. Yüzlerce şehidin verildiği bu mücadele neticesinde bir terör örgütü önderliğinde girişilen darbe girişimi başarısızlığa uğratılmıştır. Bu mücadeleye hakim olan değer ise demokrasinin ve seçilmiş iktidarların korunması ve ayrıca bu ülkenin tüm unsurlarını bir araya getiren vatan sevgisi olmuştur.

NEBİ MİŞ

Lisans (2003) ve yüksek lisans (2005) eğitimini Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlayan Nebi Miş, doktorasını (2012) “Türkiye’de Güvenlikleştirme Siyaseti 1923-2003” başlıklı doktora teziyle Sakarya Üniversitesi’nde tamamladı. Doktora sürecinde bir yıl süre ile Belçika Katholieke Universiteit Leuven’de araştırmacı olarak bulundu. Türkiye’de güvenlik siyaseti, demokratikleşme, İslamcılık, Ortadoğu’da demokratikleşme ve Suriye konuları üzerinde çalışmakta ve Sakarya Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde dersler vermektedir.

SERDAR GÜLENER

Doç. Dr. Serdar GÜLENER, lisans ve yüksek lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünde tamamlamıştır. Doktorasını aynı üniversitede “Anayasa Yargısı Parlamento İlişkileri Ekseninde Türk Anayasa Mahkemesinin Demokratik Meşruluk Sorunu” adlı teziyle 2010 yılında tamamlamıştır. 2012-2015 yılları arasında Anayasa Mahkemesinde Raportör/Hakim olarak görev yapan GüleNER’in başlıca çalışma alanları, anayasa yargısı, insan hakları, bireysel başvuru, geçiş dönemi adaleti ve yargı politikalarıdır. GüleNER, halen Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmakta olup Anayasa Hukuku, Türkiye’nin Anayasa Düzeni ve İnsan Hakları Hukuku derslerini yürütmektedir.

İPEK COŞKUN

Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dilbilimi Bölümünden 2010 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyoloji Bölümünde yan dal yaptı. Yüksek lisans öğrenimini Gazi Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde “Eğitimde Eşitsizlikler” üzerine yazdığı yüksek lisans teziyle tamamladı. Halen doktora tez çalışmalarını aynı üniversitede sürdürmektedir.

HAZAL DURAN

Hazal Duran, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ile Türk Dili ve Edebiyatı(çift anadal) bölümlerinden 2012 yılında mezun oldu. Halen, İstanbul Şehir Üniversitesi Modern Türkiye Çalışmaları Programı’nda yüksek lisans öğrenimine devam etmektedir. Daha önce TRT, Aktuell Gazetesi ve Yunus Emre Vakfı’nda görev alan Duran’ın çalışma alanları arasında politik edebiyat, Kürt meselesi, azınlıklar ve insan hakları bulunmaktadır. SETA Ankara’da Siyaset Araştırmaları biriminde araştırma asistanı olarak görev yapmaktadır.

M. ERKUT AYVAZ

Erlangen-Nürnberg Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Hukuku bölümlerinden 2011 yılında mezun oldu. Alman DAAD bursu vesilesiyle ABD’nin North Carolina eyaletinde bulunan Duke University Political Science departmanında 2012/2013 arası bir yıllık master eğitimi aldı. ABD dönüşü Almanya Erlangen-Nürnberg Üniversitesi Siyaset Bilimi master programında uluslararası hukuk, insan hakları, Orta Doğu siyaseti ve özel ilgi alanı olarak da Türkiye siyaseti, sekülerizm, sivil-asker ilişkileri, askerî vesayet ve Türk düşünce dünyası üzerine yoğunlaşma fırsatı elde etmiştir. 2014 yılında master tezini bitirmesini müteakip mezun oldu. Star Gazetesi, Yeni Şafak Gazetesi ve Daily Sabah Gazetesi’nde yayımlanmış yazıları bulunmaktadır. SETA Ankara’da Siyaset Araştırmaları biriminde araştırma asistanı olarak görev yapmaktadır.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ TOPLUMSAL ALGI ARAŞTIRMASI

NEBİ MİŞ, SERDAR GÜLENER, İPEK COŞKUN, HAZAL DURAN, M. ERKUT AYVAZ

Türkiye'nin 15 Temmuz tecrübesi ve darbe girişimine karşı toplumun verdiği mücadele Türkiye ve dünya demokrasi tarihinde önemli bir milat olmuştur. Bu olay üzerinde uzun yıllar çalışmaların yapılacağı çok değerli bir tecrübedir. SETA Vakfı, bu araştırmalara öncülük etmek ve 15 Temmuz'un toplumsal yansımalarını doğru okumak amacıyla meydanlarda gözlemler ve görüşmeler yaparak elinizde bulunan "15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması" raporunu hazırladı.

Rapor, demokrasi nöbetlerine katılımın yüksek olduğu Ankara, İstanbul, İzmir, Trabzon, Adana, Sakarya ve Eskişehir illerinde dokuz meydana 18-24 Temmuz tarihleri arasında 146 kişi ile gerçekleştirilen saha araştırması içermektedir. Demokrasi nöbetlerine katılan kişilerle yapılan derinlemesine mülakatlarda; insanların 15 Temmuz gecesi sokağa çıkma motivasyonları, sokakta yaşadıkları deneyimler, darbe girişiminin başarısız olma nedenleri, FETÖ'nün darbe girişimindeki rolü, FETÖ ve dış güçler ilişkisi, darbe girişimiyle siyasal iktidarın mücadelesi, muhalefet partilerinin darbe girişimine yönelik tutumları, TSK'ya ve emniyet güçlerine bakış gibi konular ele alındı. Görüşmelerden çıkan sonuçlar SETA araştırmacıları tarafından analiz edilerek raporlandı.

15 Temmuz'un daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacak "15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması" raporu konuyla ilgili çalışmalar için bir öncü niteliğindedir.